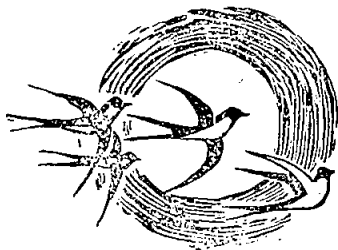

Рабиндранат Тагор

ДОНИШМАНД РОЖА

Тарихий роман

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„Ёш гвардия“ нашриёти
Тошкент — 1979

Тагор Рабиндранат.

Донишманд рожа. Тарихий роман. Русчадан Т. Жалолов таржимаси. Т. «Ёш гвардия», 1979. 136 б.

Тагор Р. Раджа-мудрец. Роман.

И (Инд)

Русчадан ТЎХТАСИН ЖАЛОЛОВ таржимаси

Т $\frac{70304 - \text{№} 31}{356(06) - 79}$ 71-79

© „Ёш гвардия“ нашриёти, 1979

БИРИНЧИ БОБ

Олампаноҳ-Она¹ ибодатхонасининг тош зиналари тўғри Гомоти дарёсига олиб боради. Ёз кунларининг бирида, илк саҳарда, муқаддас сувда таҳорат қилиш учун бу ерга ўз аъёнлари рафоқатида Трипур рожаси Гобиндо Маникко ва унинг укаси Ноккхотро Рай келиб қолишди. Худди шу вақтда кимнингдир қизчаси укаси билан дарё бўйида юришган экан.

— Сен кимсан? — сўради қизча рожанинг этагидан тортиб.

— Сенинг ўғлингман, она.

— Ундай бўлса, менга ҳадя учун гул териб бер.

¹ Олампаноҳ-Она — Кали маъбудасининг унвони.

Аъёнлар ҳаяжонга келишди.

— Сиз овора бўлиб нима қиласиз, улуг рожа? Ҳовир ўзимиз олиб келамиз.

— Йўқ, йўқ. Бу хизмат менга буюрилган экан, ўзим бориб теришим керак.

Тонгдай гўзал қизча рожанинг қўлидан ушлади, улар ибодатхонага туташган гулзорга киришди. Қизалоқнинг оқ жасминдай нозик, ёқимтой чехрасидан аллақандай майин хушбўйлик таралаётгандай эди. Бола опасининг кийимига ёпишиб, унинг ёнида — яқинида бўлишга тиришар, аммо рожадан ийманарди. Умуман бола учун бу ерда опасидан бошқа ҳамма беғона эди.

— Отинг нима, она? — қизчадан сўради Гобиндо Маникко.

Унинг номи Хаши эди, бу табассум демак.

— Сенинг отинг-чи? — боладан сўради рожа.

Бола сас-садосиз шахло кўзлари билан опасига қаради. Хаши меҳрибонлик билан унинг елкасини ушлаб:

— Қани, айт: «Менинг отим Тата» дегин.

Бола кичкина оғзини сал очиб, акс-садодай такрорлади:

— Менинг отим Тата.

Шу гапни айтиб, бола опасининг этагига маҳкам-роқ ёпишиб олди.

— У жуда кичик-да, — рожага тушунтира кетди Хаши, — шунинг учун ҳамма унинг номини айтмай, Тата деб чақиришади.

Қизча укасига ўтирилди.

— Қани, «ибодатхона» де-чи.

— Инобатхона, — деди бола.

Хаши кулиб юборди.

— Тата ҳеч ибодатхона деёлмайди, у «инобатхона» дейди. Қани, энди «нўхат» деб кўр-чи.

— Нохут, — жиддий жавоб берди бола.

Хаши яна хандон уриб кулди ва болани қўлига олиб, уни ўпа бошлади. Опаси нима учун кулгани, нима учун уни эркалаётганини тушунмай, бола шахло кўзларини катта очиб, унга анқайиб қолди. Тата чиндан ҳам «ибодатхона» ва «нўхат» сўзларини нотўғри талаффуз этди. Унинг ёшида Хаши муғамбирроқ эди — у ҳеч қачон ибодатхона сўзини «инобатхона»

демай, оддийгина қилиб «баланд уй» дерди. Нўхатни нима деб атаганини билмайман-у, аммо чиғаноқни «чинаноқ» деб юргани эсимда. Бироқ, ҳозир катта бўлиб қолгани сабабли укасининг сўзларни бузиб талаффуз этиши унга жудаям қизиқ туюларди.

Кейин Хаши Тата ҳақида ҳар хил қизиқ воқеаларни гапириб кетди. Бир куни уларга кўрпага ўраниб олган чол йўлиқибди. Тата, бу айиқ, дебди. Мана у қандай тентак! Яна бир куни у дарахтдаги меваларни кўриб, қуш деб ўйлабди-да, уларни ҳуркитмоқчи бўлиб дўмбоқ қўллари билан чапак чалибди.

Умуман Хаши кўп мисоллар билан Татанинг ўзига нисбатан жуда кичик эканини яхши исбот қилди. Тата опасини бамайлихотир эшитди, ўзи тушунган сўзларда хафа бўларли бир нима кўрмади. Ўша куни эрталаб, мана шундай вазиятда, ҳадя учун гул терилган эди. Рожа уларни қизчанинг сариси четига тўкиб, маъбудага сажда қилгандай бўлди. Икки содда кўнгилнинг маъсумлигидан ҳузур қилиб, беғубор қалб хоҳишини бажо келтириб, у ўзини гўё тангрига тааллуқдор — худога яқиндай ҳис этди.

И К К И Н Ч И Б О Б

Шундан бери Гобиндо Маникко ҳар кун опа-укани албатта кўриши зарур бўлиб қолди, йўқса, уйқуси қочиб, қуёш кўтарилса ҳам рожа учун тонг отган ҳисобланмасди. Рожа ҳар куни болаларга гул териб бергандан кейингина сув бўйига борарди. Опа-ука зинада ўтириб олиб, рожанинг таҳорат олишини томоша қилардилар. Болалар келмай қолган кунлар ҳам бўларди. Бундай пайтларда кун бўйи рожага нимадир етишмагандай туюлар, бу ҳиссиёт ҳатто кечки ибодат асноси ҳам уни тарк этмасди.

Хаши ва Тата жуда эрта етим қолишди. Уларнинг Кеदारешвор номли тоғалари бор эди, холос. Болалар унинг ҳаётдаги ягона қувончи, бирдан-бир давлати эдилар.

Орадан бир йил ўтди. Тата ибодатхона сўзини тўғри талаффуз этадиган бўлди, аммо нўхатни ҳамон «нохут» деб айтарди. Бола ўзи унча сергап бўлмаса-да, биров гапирса, эшитиб тўймасди. У кўпинча Гомоти қирғоғида дарахт соясида ўтириб, опаси айтиб берган

воқеаларни бажонидил тингларди. Бу воқеаларнинг на боши, на охири бўларди. Хашининг ҳикоясидан у нима англади-ю, улар бола қалбида қандай хаёл ва ҳис уйғотгани фақат худога маълум. Тата болалар билан ўйнамай, соядек опасининг кетидан эргашиб юрарди.

...Ашарх ойи эди¹. Эрталабдан осмонни қуюқ булут қоплаб олди. Ёмғир муқаррар бўлиб қолди. Совуқ шариол узоқ ўлкалардан кўз илғамас нам олиб келди. Қорайган осмон Гомоти сатҳига, унинг икки қирғоғида ўсган дарахтларга соя солди. Кеча янги ой чиқиб, одамлар маъбуда Кали шарафига ибодат қилди.

Одатдаги соатда рожа Хаши ва Татани қўлидан ушлаб, таҳорат олгани келди. Ибодатхонанинг кенг оқ мингаларидан сувга қон оқиб борарди: кечаси бу ерда бир юзу бир буқани қурбонликка сўйишганди.

Хаши қўрқиб орқага ташланди.

— Бу доғлар нимадан? — сўради у рожадан.

— Қондан, она!

— Бунча қон нима учун?!

Қизчанинг овози қайғу билан тўла эди. Унинг саволи минг овоз билан рожанинг юрагида акс-садо берди. У сапчиб тушди. Рожа узоқ вақтлардан бери ҳар йили қон оққанини кўрса ҳам, аммо унинг сабаби ҳақида ҳеч қачон ўйлаб кўрмаган эди. Лекин ҳозир кичкина қизчанинг саволи нима учундир унинг юрагига ғулғула солди. У Хашига ҳеч қандай жавоб бермади; паришонлик билан таҳорат олиб, фикран ўзини жийнаган саволга қайтарди: «Бунча қон нима учун?!»

Хаши сарисининг учини сувда ҳўллади-да, зинада ўтириб олиб, секин қон доғларини арта бошлади. Укаси ҳам дарров опасига тақлид қилди. Хаши сарисининг учи қондан қизарди, лекин зинада бирорта ҳам қизил доғ қолмади.

Уша куни Хашининг иситмаси кўтарилди. Тата опасининг ёнидан бир қадам жилмади.

— Опа! — деб чақирарди у аҳён-аҳёнда жажжи нажжалари билан опасининг юмуқ кўзларини очишга уришиб. У чўчиб уйғонар ва укасини ёнига тортиб сўрар-

¹ Ашарх — янги бенгал календарининг тўртинчи ойи; биздаги июнь — июлга тўғри келади.

ди: «Нима, Тата?» Бироқ, сал ўтмай унинг кўзлари яна юмилар эди. Тата опаси тепасига энгашиб, унга жим ва узоқ термилиб қолди, сўнгра қўлини бўйнидан ўтказиб сўради:

— Опа, сен энди турмайсанми?

Хаши чўчиб уйғонди ва укасини ёнига тортиб:

— Вой тентаг-эй, нега турмас эканман? — деди.

Аммо туришга унинг мажоли етмасди.

Бслагина зерикиб, юраги эзиларди. Уни опаси билан ўйнагуси, шўхлик қилгуси келарди, лекин ҳозир — бу бўлмағур хаёл эди.

Осмон тобора қорайиб борарди. Ёмғир томни тўхтовсиз савалаб, ундан оқиб тушган сув ҳовлида ўсган тамариндни юварди. Ниҳоят табиб пайдо бўлди. Уни Кедарешшор олиб келди. Табиб касални кўрди-ю, тасалли берарли бирор сўз демади.

Эртасига рожа одатдаги вақтда дарё бўйига келиб, опа-укани кўрмагач, улар ёмғирда чиқишмаган, деб ўйлади. Таҳорат олиб, аجدодлар руҳига дуойи фотиҳа қилгандан сўнг, рожа тахтиравонга ўтириб, хизматкорларга, Кедарешшорнинг уйига олиб боринглар, деб амр этди. Яқинлари таажжубда қолишди, аммо этироз этишга ҳеч ким жасорат қилмади. Рожанинг тахтиравонини Кедарешшор ҳовлисига олиб киришлари билан уй тўс-тўполон бўлиб кетди, ҳай-ҳуйт билан бўлиб, ҳамма беҳуш ётган қизчани унутди. Фақат Тата ўтирган жойидан жилмади. У опасидан кўз узмай, унинг сариси этагини оғзига солиб, ҳамон хомуш ўтирарди. Рожа хонага кирди.

— Бунга нима бўлди? — сўради Тата.

Саросимага тушган рожа нима деб жавоб беришини билмади.

— Опажоним касал бўлиб қолдимми? — тиниб-тинчимайди бола.

— Ҳа, касал, — андак зарда билан жавоб берди Кедарешшор.

Тата опасини ачомлаб, уни турғизишга уринди.

— Опа, қаеринг оғрийди?

Тата, оғриган жойига пуфлаб қўйса ёки шу ерни ишқалаб қўйса, оғриқ дарров йўқолади, деб ишонардди. Бироқ, опаси қаери оғриганини айтмади. Боланинг сабри тугади, лаблари қалтираб, алаmidан йиғлаб юборди. Кечадан бери опасининг ёнида ўтирса-ю, у

бирор оғиз гапирмаса-я! Татанинг гуноҳи нима, нега опаси унга қайрилиб қарамайди?

Кедарешшорнинг жаҳли чиқди. Бу тирмизак рожанинг олдида ўзини шундай тутса-я? У зарда билан болани қўлидан тутиб нариги хонага чиқариб қўйди. Бироқ опа уканинг тарафини олмади.

Сарой табибини чақиртириб келишди. У ташвишманд бош чайқаб қўйди, холос.

Кечки пайт рожа яна келди. Хаша алаҳсираб туврди.

— О, она, бунча қон нима учун?

— Мен шундай қиламанки, бундан кейин қон бўлмайди, она,— деди рожа.

Хаши беҳушона давом этди:

— Кел, Тата, бу қонни артиб қўямиз.

— Мен ҳам сизлар билан артаман,— жавоб берди рожа.

Оқшом чоғи қизча зўрға кўзини очиб, теваракка назар солди, у кимнидир қидирарди, лекин қидиргани кўринмагач, яна кўзларини юмди. Қайта кўз очмади. Ярим кечада Хаши рожанинг қўлида жон берди.

Хаши ёруғ дунёни тарк этган дақиқада, Тата йиғидан чарчаб, бошқа хонада донг қотиб ухларди. Агар болагина бу воқеадан воқиф бўлса, кичик бир соядек опасига эргашиб у ҳам кетарди.

У Ч И Н Ч И Б О Б

Тантаналар залига тўпланган сарой аъёнлари орасида Олампаноҳ-Она ибодатхонасининг қоҳини Рогхупоти ҳам бор эди. У муҳим иш билан рожа ҳузурига ташриф этган.

Трипур аҳолиси қоҳинларни «чонтай» деб аташади. Олампаноҳ-Она шарафига икки ҳафта тантана қилгандан сўнг ҳар йили тун ярим кечадан ўтиши билан бу ерда ўн тўрт тангрига тоат-ибодат қилишади. Шу вақтда ҳеч кимга, ҳатто рожанинг ўзига ҳам икки кечаю бир кундуз давомида уйдан чиқиш ман этилади. Агар рожа бу қоидадан бузса, чонтайга жарима тўлаши лозим. Айтишларича, ибодат вақтида қурбонликка одам ҳам сўйишар экан. Аммо бундан олдин қурбонликка аталган ҳайвонларни олиб келиш зарур. Бу подшоҳ хонадонининг совғаси бўлади. Рогхупотининг са-

ройга келишдан муроди ана шу қурбонликка аталган ҳайвонларни қабул қилиш эди. Байрамнинг яна ўн икки кун қолганди.

Бироқ, ҳеч бир кутилмаганда рожа мана бундай деди:

— Бу кундан эътиборан мен қурбонлик қилишни ман этаман!

Ҳамманинг жон-пони чиқиб кетди. Рожанинг укаси Ноккхотро Райнинг эса сочлари тиккайди.

— Ажабо, бу тушимми, ўнгимми?!— хитоб қилди Рогхупоти.

— Йўқ, тақсир, бу туш эмас,— жавоб берди рожа,— биз ҳозиргача чиндан ҳам ғафлат уйқусида эдик. Лекин бугун бу ғафлатдан уйғондик! Маъбуда Кали бир қизча сиймосида пайдо бўлиб, менга айтишларича, қурбонлик қони бу меҳрибон Онани ўнғайсиз аҳволга солар, даҳшатга келтирар экан.

— Бироқ, Она ҳозиргача қурбонликни қабул қилар эдилар-ку?— эътироз этди Рогхупоти.

— Йўқ, қабул этмаганлар! Сиз унинг олдида қон тўкканда, у ўгирилиб турган.

— Махарожа!— хитоб этди чонтай.— Сиз давлат ишларидан огоҳсиз, бу борада ҳеч ким баҳс этмайди, лекин илоҳий ишларни идрок этмайсиз. Агар маъбуда бирор нимадан норози бўлса, биринчи бўлиб мен билишим керак.

Ноккхотро Рай оқиллар қиёфасида бош ирғаб қўйди.

— Ҳа, ҳа, ўз-ўзидан маълум! Агар маъбуда бирор нимадан норози бўлсалар биринчи бўлиб тақсирим билишлари керак.

— Тошюраклар самовий садоларни эшитишмайди,— деди рожа.

Шаҳзода руҳонийга қараб қўйди. Ноккхотро Райнинг қарашида, бунақа гапларни жавобсиз қолдириш мумкин эмас, деган маъно англашилди.

— Махарожа,— зардаси қайнаб гапирди Рогхупоти,— сиз шаккоклар, даҳрийлар сингари муҳокама юритяпсиз!

— Ҳа, ҳа, даҳрийлар сингари,— шошилиб, лекин жуда паст овозда такрорлади Ноккхотро Рай.

Гобиндо Маникко чонтайнинг қизарган юзига кўз қадаб қолди.

— Тақсир, сиз бу ерда бекорга вақт ўтказяпсиз. Ибодатхонада эса иш сизга мунтазир, яхшиси ўша ер-га боринг. Йўл-йўлакай одамларга эълон қилинг: бундан-буён кимки худога жонли нарсани қурбон қилса, ўша одам менинг салтанатимдан бадарға қилинади.

Рогхупотининг аъзойи бадани қалтираб кетди. У ўрнидан туриб, брахманлик ришмасини ушлади-да:

— Парвардигор бошингга фалокат ёғдирсин! — дея дуойи бад қилди.

Сарой аъёнлари қий-чув кўтариб, чонтайга ташландилар. Рожа ишора қилиб уларни тўхтатди. Ҳаммалари орқага тисарилишди.

— Сен, рожа, — давом этди Рогхупоти, — агар иста-санг фуқароларингни бор бисотини тортиб олишинг мумкин. Лекин Олампаноҳ-Онага аталган хайр-худойи-ни тўхтатиш қўлингдан келмайди. Сенинг қудратинг нимага етади? Мен, Рогхупоти, Она хизматида бўлар-кан, сен бу муқаддас таомилга монеълик қилолмай-сан!

Сарой маросимлари вазирига Гобиндо Маникконинг хулқи жуда ҳам аён эди. У рожани раъйидан қайта-риш нечоғлиқ мушкул эканини билса ҳам, уни қайта-ришга уриниб кўрди.

— Махарожа, — қўрқа-писа гап бошлади вазир, — сизнинг бобо калонларингиз мудом Олампаноҳга қур-бонлик қилиб келганлар — бу таомил бирор марта бу-зилмаганди.

Вазир, рожа нима дер экан, деб хомуш кутиб турди. Аммо у ҳеч қандай жавоб бермагач, ўзи давом этди:

— Бу русум бир неча ўн йиллар муқаддам сизнинг аجدодларингиз тарафидан жорий қилинган эди, буни ман қилиш — жаннатда уларнинг осудалигини бузиш демак.

Гобиндо Маникко ўйлаб қолди. Ноккхотро. Рай бўл-са, донишмандона тасдиқлаб гапирди:

— Ҳа, ҳа, бу жаннатда уларнинг осудалигини бу-зиш демакдир.

— Махарожа, — деди вазир, — амр этинг, минг бош қурбонлик ўрнига юзта олиб келишсин.

Сарой аъёнлари ҳали ҳам ўзларига келолмаганди-лар. Гобиндо Маникко ўйга ботиб ўтирарди. Коҳин тезлик билан эшик томон йўл олди.

Шу пайт, соқчилар сезмаган шекилли, залга кички-

на, яп-яланғоч бир бола чошиб кирди. У залнинг ўрта-сида тўхтаб, шахло кўзларини рожага қадаб қолди.

— Опам қани?

Ҳамма донг қотиб қолди. Боланинг товуши фақат деворлардан акс-садо берди.

Рожа тахтдан тушиб, болани қўлига олди ва қатъият билан эълон қилди:

— Бугундан эътиборан менинг давлатим доирасида қурбонлик қилиш ман этилади. Бу бизнинг охириги сўзимиз.

— Эшитдим, амал қиламан!

— Опам қаерда? — яна қичқирди Тата.

— Онамиз ҳузурида.

Тата жимгина панжасини оғзига тиқиб, опаси қаерда эканини билишга тиришарди.

Рожа болани саройда олиб қолди. Кейинча Кеда-решшор ҳам саройга кўчиб келди.

Сарой аъёнларининг ғазаби ортиб борарди.

— Давлатимиз таҳлика остида! — дейишарди улар. — Майли, бирмаликлар буддага қурбонлик қилишмаса, қилмай қўя қолишсин, лекин нима учун биз бу қондани Ҳиндистонда жорий қилишимиз керак?

Ўз-ўзидан маълумки, Ноккхотро Рай улар билан тамомила ҳамфикр эди.

— Ҳа, ҳа... нима учун?..

Сарой аъёнлари бир оғиздан, мамлакатимиз ҳалокат сари боришти, деган эътиқодга келишди. Рост-да, ҳиндлар бирмаликлардан фарқ қилмагач, буёғини гапириш не ҳожат?

ТҲРТИНЧИ БОБ

Олампаноҳ-Она ибодатхонасининг руҳонийси Жай Сингх ражпут, кшатрий тоифасига мансуб¹. Отаси Су-чет Сингх Трипур рожасининг сарой аъёнларидан бўлиб, у вафот этганда ўғли Жай Сингх кичкина бола эди. Рожа болани ибодатхонага топширди. Рогхупоти болани тарбиялаб катта қилди, ўқитди. Жай Сингх учун ибодатхона ўз уйидай бўлиб қолди. Бу ердаги

¹ Ражпутлар — марказий Ҳиндистондаги ражпутани воялоти аҳолиси; ҳарбий заминдорлар кастасининг номи.

ҳар бир зина, ҳар бир тош унга таниш эди. Жай Сингх онасини эслолмасди, ўз онаси аллақачон вафот этгани сабабли Олампаноҳ-Она ҳайкалини онам деб юрарди. У кўпинча маъбуда қаршисида ўтириб, у билан суҳбатлашар, бундай онларда ўзини танҳо ҳис этмасди. Унинг дўстлари ҳам бор эди: ибодатхона боғидаги кўп дарахтларни у ўз қўли билан ўстирди. Улар кун сайин бўй чўзиб борар, печакгул ўралиб, жингалак бўлар, шохлар гулга бурканар, соя қуюқлашарди. Янги шохлар майин барг чиқариб, яшил чодирлар ҳосил этар, сал шамол турдими, ёш — бебош япроқлар рақсга тушарди... бироқ, Жай Сингхнинг боққа бўлган меҳри камдан-кам одамга маълум эди. Бу йигит фавқулодда кучи ва қўрқмаслиги билан шуҳрат топганди.

Жай Сингх ибодатхонадаги ишларини саранжомлаб бўлди-ю, ўз ҳужраси олдида ўтириб, яшиллик оламига маҳлиё бўлди. Кун кечга қараб оққан, осмонни булут қоплаган. Жай Сингх ўстирган дарахтлар ниҳоят жала дийдорини кўриб, унинг томчилари билан рақсга тушмоқда. Ҳар бир япроқда байрам, катта томчиларнинг бир маромда япроқларга тушиб туриши рақс мақомини белгилаб, тобора авж олиб бормоқда. Юзлаб ариқчалардан шариллаганча лойқа сув дарёга қараб оқиб боради. Жай Сингхнинг юраги қувончга тўлиб-тошди, яшиллик салтанати уни мафтун этганди. Атрофни ўраб олган нимқоронғилик, барқ урган зумрад япроқлар латофати, узоқда қора девордай қад кўтарган ўрмон, бақаларнинг вақирлаши, жаланинг тинимсиз шовиллаши — хуллас ёмғирда ювилган тоза табиатнинг бу зеболик тантанаси ёш руҳоний юрагини юмшатиб, завқ-шавққа тўлдирди.

Бирдан ҳаммаёғи жиққа ҳўл бўлиб, Рогхупоти келиб қолди. Жай Сингх сапчиб туриб, ичкарига кирди-да, бир зумда қуруқ либос ва ҳўл-оёқларни ювиш учун сув олиб келди.

— Буларни келтиришни ким буюрди сенга?

Рогхупоти жаҳл билан кийимларни ерга иргитди. Жай Сингх унинг оёқларини ювишга ҳозирланганда, оёғи билан кўзани туртиб юборди.

— Сувинг билан даф бўл!

Ҳанг-манг бўлиб қолган Жай Сингх нима учун унга бундай муомала қилинаётганини тушунолмади. У кийимларни ердан йиғиштириб олиб, жойига элтиб

қўймоқчи бўлганда, Рогхупоти қўполлик билан унинг қўлидан тортди:

— Қўл теккизма, қўй, тураверсин.

Брахман ўзи қайта кийиниб, ўзи оёқларини ювди.

— Мен нима гуноҳ қилдим, тақсир? — секин сўради Жай Сингх.

— Нима, мен сенга гуноҳ қилдинг, дедимми?

Йигит жим қолди. У довдираб қолган, ранжиган эди.

Рогхупоти ҳаяжонланиб, эшик олдида уёқдан-буёққа юра бошлади. Вақт алламаҳал бўлди. Ёмғир тўхтамади. Ниҳоят Рогхупоти Жай Сингхнинг елкасига қўлини қўйиб, мулойим гапирди:

— Кеч бўлди, ўғлим, бориб ухла.

Рогхупотининг мулойим овози Жай Сингхнинг кўнглини юмшатди.

— Аввал тақсирим ётсинлар.

— Менинг ҳали ётгим йўқ... бугун сенга қўполлик қилдим, ўғлим. Ранжима. Кўнглим жуда ғаш. Эрталаб ҳаммасини айтиб бераман, ҳозир бориб ухла.

— Хўп, тақсир.

Жай Сингх эрталаб келиб устозига таъзим қилди.

— Биз Онамизга бундан сўнг қурбонлик қилмаймиз, Жай Сингх.

— Бундай бўлиши мумкин эмас, тақсир! — хитоб қилди ҳангу манг бўлган йигит.

— Рожанинг фармони шундай.

— Қайси рожанинг?

— Бизда у битта эмасми? — Рогхупоти ўзини тутолмай қолди. — Албатта, махарожа Гобиндо Маниккода. У тирик махлуқнинг қонини тўкишни ман этди.

— Одам қониними?

— Сенга гап уқтириш учун қанақа бардош кераг-а! Мен тирик махлуқ десам — сен одамми деб сўрайсан.

— Демак қурбонликнинг ҳамма хили ман этилади?

— Ҳаммаси.

— Махарожа Гобиндо Маникконинг ўзи шундай фармон бердими?

— Ҳа, ҳа, ўзи. Бир гапни неча мартаба такрорлаш керак?

Жай Сингх хомуш бўлиб, дилида бир неча бор так-

порлади: «Махарожа Гобиндо Маникко, махарожа Гобиндо Маникко...»

Жай Сингх жуда ёш чоғидан бери рожани худо деб биларди. Худди ёш бола осмондаги ойга интилгандек, бунда ҳам рожага қизиқиш зўр эди. Гобиндо Маникконинг осуда, нуроний чеҳраси уни мудом мафтун этарди. Махарожа учун Жай Сингх, ўйлаб ўтирмай, жонини беришга тайёр эди...

— Бунга сираям йўл қўйиб бўлмайди! — жимликни бузди Рогхупоти.

— Ҳа, ҳа, албатта. Мен махарожанинг ҳузурига бориб, бу фикрдан қайтишларини илтижо этаман.

— Беҳуда тараддуд.

— Бўлмаса нима қилиш керак?

Рогхупоти ўйланиб қолди.

— Эртага эрталаб сен шаҳзода Ноккхотро Рай олдига бориб, у билан махфий учрашиш ниятида эканини айтасан.

БЕШИНЧИ БОБ

Орадан бир кун ўтгач, эрталаб Ноккхотро Рай Рогхупоти ҳузурига келди.

— Менга қандай фармон беришни истайдилар, тақсирим? — таъзим этиб сўради у.

— Сенга Олампаноҳ-Она фармон бермоқчилар. Аввал Онага сажда қил.

Улар Жай Сингх билан биргалашиб ибодатхонага киришди. Ноккхотро Рай маъбуда ҳайкали олдига бoш эгиб, жим қолди.

— Шаҳзода, — авраб кетди Рогхупоти, — сен рожа бўласан.

— Мен — рожа? — кулиб юборди Ноккхотро Рай. — Тақсирим нима хусусда гапираётганларини мен яхши тушунолмадим.

— Сен рожа бўласан деяпман.

— Мен рожа бўламан?

Ноккхотро Рай коҳинга қараб қўйди.

— Сенингча мен ёлғон гапиряпманми?

— Ёлғон? Йўғ-э! Айтгандай, тушимнинг таъбири-ни айтиб беринг, тақсир, бугун тушимда қурбақа кўрибман. Бу тушнинг таъбири нима бўлади?

— У ўзи қанақа экан, — кулгисини тутиб сўради Рогхупоти, — бошида холи йўқмиди?

— Бор эди, албатта,— ғурур билан жавоб берди Ноккхотро Рай.— Холсиз бақа бўладими?

— Жуда соз! Демак сен пешонангда салтанат нишонини тақиб юрасан.

— Мен... салтанат нишонасини? Сиз менга, сен салтанат нишонасини тақиб юрасан, деяпсиэми?! Борди-ю бундай бўлмаса-чи?

— Менинг кароматимга шак келтирасанми? Эсингни йиғиб ол!

— Йўқ, мен бу ҳақда эмас. Мен шунчаки сўраяпман-да, борди-ю, бирор ҳодиса рўй бериб...

— Йўқ, ҳеч нарса рўй бермайди!

— Ҳеч нарса рўй бермайди?.. Сиз, ҳеч нарса рўй бермайди, деяпсиэми?.. Ундай бўлса, биласиэми, тақсир, мен рожа бўлишим билан дарҳол сизни вазирлик лавозимига кўтараман!

— Буни менга ҳеч ҳожати йўқ.

— Бўпти, ундай бўлса, яхшиси, Жай Сингхни вазир қилиб оламан.

— Бу ҳақда кейин гаплашамиз,— гапни бўлди Рогхупоти,— ҳозир эса, қулоқ солиб, рожа бўлгунингча қиладиган ишларни билиб ол. Сенга очигини айтаман: Олампазоҳ-Она менинг тушимга кирибди. У шоҳона қон талаб қиляпти.

— Тушингизга кирибди... Шоҳона қон талаб қиляпти... нима бўпти! Жуда соз!

— Унга Гобиндо Маникконинг қони керак экан, буни сен олиб келишинг лозим.

Ҳайратдан Ноккхотро Райнинг ҳатто оғзи очилиб қолди. Буниси унга унчалик соз туюлмади.

— Нима, бирдан биродарлик ҳисси ҳаракатга келдими?— зарда билан сўради Рогхупоти.

— Ҳа, ҳа,— зўр-зўраки иржайди Ноккхотро Рай.— Бу ростдан ҳам биродарлик ҳисси. Тақсирим жуда тўғри гапирдилар: биродарлик ҳисси.

Бу биродарлик ҳиссими — марҳамат қилиб бир ўйлаб кўринг-чи! Бундан бемаъни, бундан кулгили бир нарсани ўйлаб топиш қийин. Аммо, худога аён, Ноккхотро Райнинг юрагида чиндан ҳам акасига нисбатан муҳаббат ҳисси ҳаракатга келди ва уни ҳазил-мазах билан йўққа чиқариш осон эмасди.

— Қани, такрорла-чи, нима қилишинг керак,— фармон оҳангида деди Рогхупоти.

— Мен нима қилишим керак экан?

— Диққат билан қулоқ сол. Сен Олампаноҳ-Она оёқлари остига Гобиндо Маникконинг қонини олиб келиб тўкишинг зарур.

— Олампаноҳ-Она оёқларига Гобиндо Маникко қонини олиб келишим керак,— беихтиёр, дуо ўқигандай такрорлади Ноккхотро Рай.

— Эҳ, сендан бирор иш чиқиши амри маҳол,— чуқур нафрат билан гапирди коҳин.

— Нечун, тақсир? Мендан нимаики талаб қилинса барини бажо келтираман. Сизнинг хоҳишингиз шуми?

— Ҳа!

— Қандай фармон берадилар?

Рогхупоти ёрилиб кетгундай бўлди.

— Олампаноҳга шоҳона қон керак! Тушундингми? Гобиндо Маникконинг қонини сен олиб келасан ва шу билан унинг хоҳишини бажарган бўласан. Менинг фармоним мана шу.

— Мен шу бугуноҳ бу ишни бажаришни Фотиҳхонга топшираман.

— Бу сираям мумкин эмас. Ҳеч кимга оғиз оча кўрма! Сенга фақат Жай Сингх ёрдам беради. Эртага эрталаб кел, нима ва қандай қилиш кераклигини ўзим тушунтириб бераман!

Рогхупотининг олдидан чиқиб, Ноккхотро Рай ўзини жуда енгил ҳис этди. У иложи борица тез юриб сарой томон кетди.

ОЛТИНЧИ БОБ

Ноккхотро Рай узоқлашиб, оёқ товуши тингандан сўнг Жай Сингх Рогхупотига мурожаат қилди:

— О устоз, бундан даҳшатлироқ нарсани мен ҳеч қачон эшитмаганман. Олампаноҳ-Она ҳузурида сиз биродаркушликка амр этдингиз-а!

— Қани, айт-чи, яна қандай восита бор?

— Восита? Нима учун?

— Ўғлим, сен Ноккхотро Райга ўхшаб боряпсан. Мендан қандай даҳшатли нарсани эшитдинг?

— Сиз айтган гапларни ҳатто эшитиш ҳам гуноҳ!

— Гуноҳ? Гуноҳ нимаю савоб нима экани ҳақида гапириш сенга қолдими?

— Ахир сиз меинг устозимсиз, менга сиз таълим бергансиз, бас, нечун бу ҳақда гапиролмас эканман?

— Яхши, ўғлим, ундай бўлса, сенга яна бир сабоқ бераман: гуноҳ деганлари — йўқ гап. Агар одам ўлдириш гуноҳ бўлса, кимни ўлдирма, бари бир гуноҳкор бўласан. Демак, бу маънода ота, ака ва бошқа бировнинг ҳеч фарқи йўқ. Бироқ, бировни жондан жудо қилиш — гуноҳ деб ким айтган? Ахир бу доимий, узлуксиз бўлиб турадиган жараён-ку. Одамлар турлича ўлишади: бировнинг бошига тош тушади, бошқаси тошқин вақтида гарқ бўлиб кетади, учинчиси юқумли касалдан кўз юмади, тўртинчиси пичоқ зарбидан ҳалок бўлади. Биз ўзимиз ҳар куни қанчадан-қанча чумолини поймол қиламиз, ўзинг ўйлаб кўр, бир жондор сифатида бизнинг улардан нима фарқимиз бор? Лекин бу майда қурт-қумурсқанинг яшаши ва ўлиши шунчаки бир ўйиндан бошқа нарса эмас, уларнинг ҳаёт-мамоти ҳар нарсага қодир Олампаноҳнинг иродаси ва марҳаматига боғлиқ. Ҳар кун, ҳар соатда неча миллионлаб жонзот бешафқат маъбуданинг қурбони бўлади. Бутун оламдан унинг тўлмас жомига қон оқиб келади. Унинг мендан олмоқчи бўлгани дарёдан бир томчи. Вақт-соати етиб, Олампаноҳ ўз қурбонини чақиради, мен эса шунчаки бир воситачиман, холос.

Жай Сингх ҳайкалга қараб ўгирилди.

— Наҳотки сени шунинг учун Она мақомига кўтаришган бўлса? Сен — тош махлуқсан! Сенга бу узун, қалтироқ, очкўз тил нима учун керак? Бутун дунёнинг қонини сўриб, қорнингни тўлдириш учунми? Наҳотки шафқат, муҳаббат, самимийлик, гўзаллик, диёнат — булар бари ёлғон бўлиб, фақат сенинг қонмас ташналигинг ҳақиқат бўлса? Сенинг қорнингни тўлдириш учун одам фарзанди ўз яқинининг бўйнига пичоқ солиши, ука акани ўлдириб, ота боласига душманлик қилиши керак экан-да! О, қандай тош юраксан-а! Борди-ю бу чиндан ҳам сенинг ироданг бўлса, нима учун булутлар қонли ёмғир қуймайди, нега сокин, дилкаш дарёлар қонли денгизга қўшилиш учун қип-қизариб оқмайди? Тилга келиб, бу фикрлар бари ёлғон десанг-чи, эй Она! Мен ўз Онамни, болалари қонига ташна қонхўр махлуқ, дейишларига бардош боролмайман.

Жай Сингхнинг юзларидан шашқатор ёш оқиб кетди. У ўз айтганларини қайта-қайта эсга олди. Агар Рог-

хупоти унга бу янги сабоқни бермаганда, йигитнинг бошига ҳеч қачон бунақа фикрлар келмаган бўларди. Жай Сингхда ҳеч қачон бундай ҳолат рўй бермагани, бироқ у ўзига келмай туриб, ярани янгилагандай, руҳоний яна гап бошлади.

— Ундай бўлса,— кулимсиради Рогхупоти,— муқаддас одатларни эслашнинг ҳам ҳожати йўқ.

Болалигидан қурбонликларга ўрганиб кетган Жай Сингхнинг бу одатни йўқотиш кераклиги ҳақидаги гапларга тобу тоқати йўқ эди. Бу борадаги гапларгина эмас, бу хусусдаги хаёл ҳам унга озор берарди. Бинобарин, Жай Сингх устозининг луқмасига бундай жавоб берди:

— Бу бутунлай бошқа гап. Қурбонликнинг ўз маъноси бор, у гуноҳ эмас. Бироқ уканинг акани ўлдириши?! Махарожа Гобиндо Маниккони... Сиздан ёлвориб сўрайман, тақсир, менга ҳақиқатни очиқ айтинг. Маъбуда тушингизга кириб, шоҳона қонга ташнаман, дегани ростми?

Рогхупоти бир оз жим қолиб, кейин жавоб берди:

— Нима, сенингча мен ёлгон гапиряпманми? Наҳотки менга ишонмасанг?

— Тангри устозимга бўлган эътиқодимни камайтирмасин! — хитоб этди Жай Сингх таъзим ҳолатида туриб. — Лекин Ноккхотро Рай ҳам шоҳ хонадонига мансуб-ку!

— Қачон тангри тушингга кирса — бу бир нишона, ишора, аломат, холос. Уйғонгач, кўп нарсани ўзинг ўйлаб тагига етишинг керак. Аммо бир нарса шубҳасиз: Гобиндо Маникко маъбуданинг газабини келтирди, модемики маъбудага шоҳона қон керак бўлибди, махарожадан бўлак кимнинг ҳақида гап бўлиши мумкин?

— У ҳолда шоҳ қонини мен топиб келаман! Ноккхотро Райни гуноҳга қолдиришнинг ҳеч ҳожати йўқ.

— Маъбуданинг амрини бажо келтириш — гуноҳ эмас!

— Аксинча, кони савоб! Бу ишни, устоз, мен ўзим қиламан.

— Сенга очиғини айтаман, ўғлим. Мен сени тарбиялаб ўстирдим. Сенга ўз ўғлимдан кўпроқ ғамхўрлик қилдим, сен ҳаётимдан ортиқсан. Сени йўқотиш мен учун тоқатдан ташқари азоб. Агар Ноккхотро Рай акасини ўлдириб, унинг тахтига чиқса, ҳеч ким оғиз оч-

майди, борди-ю, рожага Жай Сингх қўл кўтарса, мен ўғлимни қайта кўролмайман.

— Ота! Мендай нолойиқ ўғилга бўлган муҳаббатингиз туфайли сиз чумолига ҳам озор беролмайсиз. Бироқ бу муҳаббат туфайли гуноҳга ботгудай бўлсангиз, муҳаббатингиз менга қувонч келтирмайди ва бунинг оқибати хайрли бўлмайди.

— Хўп, хўп, биз бу масалага яна қайтамыз, — шошилиб гапирди Рогхупоти. — Эртага Ноккхотро Рай келади, шунда бирор фикрга келамиз.

Жай Сингх шоҳона қонни шахсан ўзи топиб келишга жазм этди, бундан муроди: Олампаноҳ-Она йўлигами; маънавий раҳнамоси ҳурмати учунми, нима учун бўлмасин, биродаркушликка йўл қўймаслик эди.

ЕТТИНЧИ БОБ

Жай Сингх тун бўйи кўз юммади. Устози билан суҳбат асноси юрагига тушган уруғ ниш уриб, шох чиқарди. Кўпинча ривожи ва ечилиши дастлаб бизга боғлиқ бир жараён, кейинча бизга бўйсунмайди, мустақил давом этади. Бизнинг тафаккуримизда ҳам айни ҳол рўй беради. Йигитнинг бошида қаттиқ шубҳа пайдо бўлиб, болалигидан шуурига сингиб кетган ишонч-имоннинг томирини кемириб борарди. Жай Сингх тобора маъюсланиб, изтироб чекарди.

Бу даҳшат унга ором бермай қўйди. Нега устоз бу кунгача Жай Сингх учун она саналган маъбуданинг астар-аврасини ағдариб ташлади, нега уни бешафқат қудрат деб атади? Қудратни қаноатлантириш ёки ғазаблантиришнинг маънисини нима? Қудратнинг кўзи борми, қулоғи қаерда? Қудрат бамисоли улкан арава, у тарақлаганча олға бориб, минглаб филдираклари билан оламни янчиб ўтади. У кимни олиб кетяптию кимни янчиб ўтяпти; кўрадимиз? Ким унга миниб олиб, тантана қиялтию ким остида эзилиб фарёд чекапти, биладимиз? Наҳотки бу баҳайбат араванинг бошқарувчиси бўлмаса? Нима учун мен ўзимни ҳаққа топширдим? Ибодат ва риёзатдан мурод нима эди? Наҳотки бундан мурод оламни беаб турган беёзиқ, ожиз жониворларни бешафқат қудратга қурбон қилишдан иборат бўлса? Нима учун? У ўз ишини ўзи қилади-ку. Очлик, ўлат, тошқин, ёнғин, зилзила, касаллик, қа-

рилиқ — ҳаммаси унинг хизматида. Тубан одамлар дилидаги ҳасад, нафрат ҳам унинг хизматида эмасми? Бас, унга мен зарранинг нима ҳожати бор?

Эртасига эрталаб кун жуда очиқ бўлди. Офтоб шуъласи кеча ёққан жалада ювилиб, кишини куйдирмас, мулойимгина иситар, эркаларди. Қуримаган томчилар кўтарилиб келаётган қуёш нурларида беҳисоб дурдоналардек сочилиб ётибди. Шодлик шафағи афсонавий нилуфар сингари осмонда порлаб, водий, ўрмон ва дарёни ёритмоқда. Мана, турналар осмондаги кама-лакни кесиб ўтишди. Зумрад самоларда калхат парвоз қилиб юрибди. Олмагонлар дарахтларнинг остидан устига, устидан остига қараб чопмоқда. Буталар орасидан қуён эҳтиёт билан тумшуғини чиқарди-да, шу заҳоти ғойиб бўлди. Ундан сўнг иккинчи, учинчиси. Баланд чўққиларга чиқиб олган тоғ эчкилари кўкатларни кирт-кирт чимдиб турибди, яйловда сигирлар ўтлаб юрибди, узоқдан чўпон қўшиғи эшитилмоқда. Хотинлар кўзаларни сонларига босиб сувга кетишяпти; уларнинг этагидан тутиб болалар чопмоқда. Маъбуданинг оёқлари остига қўйиш учун бир чол гул териб юрибди. Гомоти дарёси бўйига таҳорат олиш учун келган одамларнинг сон-саногини йўқ. Оломоннинг ғала-ғовури дарёнинг шовуллаб оқишига қўшилиб кетган. Жай Сингх ернинг эртанги қувноқ чеҳрасига узоқ қараб қолди, сўнгра чуқур хўрсиниб, ибодатхона остонасидан ўтиб кетди.

Ёш коҳин ҳайкалга ўгирилиб, ибодатдагидек қўл қовуштирди:

— Она, нима учун бугун бунчалар хафақон кўри-насан? Наҳотки, бир кун қурбонлик қонини кўрмаганинг учун қовоқ солиб турган бўлсанг? Бизнинг қалбимизга бир назар сол, наҳотки сенга эътиқодимиз заррача камайган бўлса? Аммо бу сени қувонтирмайди! Сен беёзиқ қурбонлар қонига ташнасан! Тўғриси айт, Она, сен бу оламдан диёнатли Гобиндо Маникқони олиб, иблис салтанатини ўрнатмоқчимсан? Наҳотки сенга, албатта, подшоҳ қони зарур бўлса? Сенинг оғзингдан жавоб эшитмай, мен подшоҳкушликка асло йўл қўймайман, бор кучим билан бунга қаршилиқ кўрсатаман. Қани, жавоб бер-чи, шундайми?

Бирдан одамсиз ибодатхонани гувиллатиб:

— Шундай! — деган садо чиқди.

Жай Сингх сапчиб, орқага ўгирилди: ҳеч ким йўқ, фақат қандайдир бир соя тез ўтиб кетгандай бўлди. Жай Сингхга устозининг товушидай туюлди. Аммо кейин у, Она ўз истагини устоз овози билан ҳам баён этиши мумкин-ку, деб ўйлади. Жай Сингхнинг бадани жувиллаб кетди. Йигит боши ерга теккунча эгилиб маъбуда ҳайкалига таъзим қилди-да, қўлига қилич олиб, чиқиб кетди.

САККИЗИНЧИ БОБ

Гомоти дарёсининг ўнг қирғоғида ясси тепаликдан иборат бир жой бор. Жала ва ёмғир сувлари унинг сатҳида жуда кўп жарликлар ҳосил этган. Янги ой шаклида қирқилган бу ернинг атрофини азим дарахтлар ўраган бўлса ҳам, ўртасида бирорта дарахт йўқ, баъзи-баъзи дўнгликлардагина эгри-бугри салови ниҳоллари кўринади — бироқ, улар бу ерда яхши ўсмайди. Ҳар ер-ҳар ерда тошлоқлар учраб туради. Бир ярим-икки газ кенгликдаги ўнлаб ариқчалар, илон изи бўлиб, гоҳ бир-бирига қўшилиб кетади, гоҳ ажралиб дарёга қўшилишга ошиқади. Тепалик қуруқ чўл. Бу ерда дарахт учлари осмонни тўсмайди. Гомотининг узоқларга чопиб кетаётгани, нариги қирғоқдаги экинзорларнинг ранго-ранг манзараси бу ердан яққол кўриниб туради. Гобиндо Маникконинг саҳарлаб шу ерга келиб сайр қилиш одати бор эди. У аъёнларидан бирор кишининг, яқинларидан бирортасининг ҳамроҳ бўлишига розилик бермасди. Баъзи-баъзида Гомоти балиқчиларигина рожани узоқдан кўриб қолардилар. У кўзларини юмиб, қимир этмай ўтирарди. Унинг осуда, дилкаш чеҳрасини ёритган шуъла тоғ нуримиди ёинки беғубор қалби ёғдусимиди, бунисини айтиш қийин. Кейинги кунларда Гобиндо Маникко ёмғирлар туфайли сайрга чиқолмай қолганди. Аммо ҳаво очилди дегунча кичкина Татани бошлаб, албатта, шу ерга келарди.

Нима учундир болани бундан сўнг Тата деб аташга тил бормайди. Тата деганда оғзидан бол томадиган қизча оламдан ўтди. Ўқувчи учун эса Тата сўзининг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Хаши эрталаб кичкина укаси билан саловизорда шўхлик қилиб, буталар орасига секиниб, қўнғироқдай овози билан уни чақирганда, тоғ

чумчуқлари шохда туриб, қизча овозига жўр бўлганда, олислардаги бутазорлар акс-садо йўллаганда, бу сўзнинг маъноси бўларди. Ана шу фараҳбахш дақиқаларда Тата сўзи ўзгача маъно касб этиб, атрофни тўлди-рарди. Унда меҳр-муҳаббат тўла юракдан қушдек париллаб учган бу сўз йироқ жаннат юксакликлари томон парвоз этар, тонгни кутган қушлар навосидан ёқимлироқ янграрди. Бу овозда уйғонаётган табиатнинг латофати билан шодликдан меҳри товланган кичкина Хаши бирикиб кетарди. Энди у йўқ: демак, Тата ҳам йўқ. Фақат бола қолди, лекин у юзлаб одамларга, шу оламнинг минг хил қувонч-қайғуларига мансуб, Тата эса фақат Хашига мансуб эди.

Махарожа болани Дхрубо деб атай бошлади. Биз ҳам уни шу ном билан атаймиз.

Шундай қилиб, махарожа Гомоти қирғоғига бораё-тиб, ўзи билан бирга Дхрубони ҳам олиб кетди. Унинг маъсум юзларида, равшан кўзларида Гобиндо Маник-ко тангрилар оламининг шуъласини кўрарди. Кундузи рожа мўйсафид вазирлар суҳбатида бўлиб, уларнинг маслаҳатларини тингларди — давлат ишлари билан банд бўлиб, бош қашишга қўли тегмасди. Эрталаб эса, бола рожани тараддуд ва ташвишлардан қутқарарди. Боланинг сокин шахло кўзлари нигоҳидан дунёнинг ғам-ташвишлари, ғаламислик чекинарди. Махарожа боланинг қўлидан ушлаганда, коинотнинг интиҳосиз-лигига туташган тўғри, кенг йўлга чиқиб олгандай туюларди унга. Одамсиз соҳилга юлдузлар устидаги чек-сиз кўк осмон назар солар, ер тароналари эшитилар, жаннат мусиқаси садолари янграгандай бўларди. Бу тўғри йўлда ҳамма нарса, оддий, табиий ва зиё эди. Оғир фикрлар, ташвишлар, ғаму андуҳлар — ҳаммаси чекинар, фақат олға, олға интилиш хоҳиши қоларди. Мана бугун ҳам махарожа Дхрубо билан бирга соҳил-даги одамсиз ўрмонга келиб, ўзини меҳр мавжлари огушида кўрди, унга бепоён муҳаббат денгизи томон йўл очилди.

Гобиндо Маникко болани тиззасига ўтқазиб, унга Дхрубо ҳақида ибратли ҳикоялар айтиб берди¹. Эҳти-

¹ Д х р у б о — ҳаракатсиз, иккиланмайдиган каби маънолари бор. Афсонавий подшоҳ Уттанападнинг ўғли. Кўп риёзат чеккани учун бош худолардан Шива уни қутб юлдузига айлантирган.

мол бола ҳаммасини тушунмагандир, лекин итоаткорлик билан рожанинг ҳар бир сўзини такрорлаб турарди. Гўдакнинг майин овозини тинглаш Гобиндс Маниккога жудаям ёқарди. Бирдан бола рожанинг тапини бўлди:

- Мен ўрмонга бораман.
- Нима учун?
- Хотин худони кўриш учун.
- Биз ўзимиз ўрмондамиз, уни албатта кўрамиз.
- Хотин худо қаерда?
- Шу ерда.
- Опам қаерда?

Бола туриб, атрофга қаради. Унинг назарида ҳозир опаси илгаригидек секин орқасидан келиб, шўхлик қилиб, кафтлари билан кўзини бекитади. Лекин атрофда ҳеч ким кўринмади. Бола маъюсланиб бошини қўйи эгди ва кўз қири билан рожага қараб сўради:

- Опам қаерда?
- Опангни хотин худо чақириб олди.
- Хотин худо қаерда?
- Уни чақир, ўғлим, мен ўргатган шеърни ўқи.

Дхрубо бир маромда бош қимирлатиб ўқий бошлади:

- Назар эт, парвардигор, қошингда мен хокисор,
Оҳ, нечоғлик танҳоман, танҳо, эй худо!
Кўзларимда ёшим мўл, юрай десам йўқдир йўл,
Тентирайман тим ўрмон аро, эй худо!

Нима қилай? Кўксимда қалбим бормоқда музлаб,
Қара, қош қораймоқда, тун ҳам келмоқда хезлаб,
О, қўрқаман! Юргайман доим шафқатинг излаб,
Ўзингдурсан дардима даво, эй худо!

Мурувватингни кутиб кўзларимдир нигорон,
Раҳм айларсан, ки кўриб ёш ўрнига оқар қон,
Сени раҳмон атарлар ўлкамизда мардумон,
Умидсиз яшолмасман асло, эй худо!

Юлдуз кўзларинг доим ёнадир зулмат аро,
Йўлга сен бошласанг гар, келмагай бошга бало.
Фақат сенсан, сен бердинг мисли юлдуз — Дхрубо,
Дхрубога атаб нури аёло, эй худо!

Бола янглишди, дудуқланиб ўқиди, сўзларнинг охирини ютди, аммо бундан шеър алоҳида латифлик касб

¹ Шеърларни Муҳаммад Али таржима қилган.

этди. Рожа беқиёс ҳаловат топди, тонг унга дучандон гўзал туюлди, дарё жилмайди, ўрмон жилмайди, дарахт ва буталар табассум этди. Тиллоранг нурда сугорилган зумрад осмонда у кимнингдир табассумдан ёришган гўзал чехрасини кўрди. Худди у Дхрубони тиззасига ўтқазгандай, кимдир уни ҳам тиззасига ўтқазиб, оғушига олди. Махарожа фақат ўзини эмас, ҳаммани, ўзини ўраб олганларни, бутун дунёни шу оғушда ҳис этди. Унинг юрагидаги қувонч, муҳаббат бамисоли қуёш нуридек бутун теварак-атрофга сочилиб, самоларни тўлдирди.

Тўсатдан рожанинг олдида қўлида қиличи билан Жай Сингх пайдо бўлди. У соҳилга дара орқали ўтиб келибди. Гобиндо Маникко унга қўл узатди.

— Буёққа кел, Жай Сингх, буёққа.

Болани эркалаб юриб рожанинг ўзи ҳам болага айланган эди. Унинг шоҳона улугворлиги қаёққа кетди!

Ёш коҳин ергача эгилиб таъзим қилди.

— Мен сиз билан гаплашмоқчи эдим, махарожа.

— Нима хусусда?

— Она сиздан норози.

— Мен нима қилиб унинг ғазабини келтирибман?

— Қурбонликни ман этиб, маъбудани шарафлашга тўсқинлик қилиб.

— Бу шафқатсизлик нима учун, Жай Сингх! — хитоб қилди рожа. — Сен Онанинг кўнглини олмоқ учун унинг тиззасида ўз болаларининг қонини тўкмоқчимисан?!

Жай Сингх секингина рожанинг оёқларига йиқилди. Дхрубо қиличини олиб ўйнай бошлади.

— Ахир қурбонлик қилиш шастрларда¹ ёзилган-ку! — хитоб қилди ўз навбатида Жай Сингх.

— Шастрларнинг ҳақиқий маъносига ким етибди? Уни ҳар ким ўзи истаганча талқин этади. Қани, менга айт-чи, одамлар маъбуда олдида қурбонликнинг лойга қоришган қонларини юзларига суриб, девонавор ҳайқирганда, жазавалари тутиб, тутуруқсиз ҳаракатлар қилганда, улар кимга сиғинишади — Онагами ёки ўз ичларида яширинган қонхўр махлуқами? Мен ўйлайманки, шастрларда ёзилгани бутунлай бошқа: йирт-

¹ Ш а с т р л а р — қадимий муқаддас китоблар, илоҳиёт, фалсафа ва ахлоқий масалалардан баҳс этади.

қичликка қурбонлик қилиш керак эмас, йиртқичликни қурбон қилиш зарур.

Жай Сингх хомуш қолди. У ҳам кечаги оқшомдан бери худди шу ҳақда ўйларди. Ниҳоят бундай деди:

— Мен Онадан ўз қулоғим билан эшитдим... Шубҳа бўлиши мумкин эмас... У, менга махарожанинг қони керак, деб айтди.

Жай Сингх ибодатхонада бўлган воқеани айтиб берди.

— Бу Онанинг амри эмас, Рогхупотининг найранги,— кулимсиради Гобиндо Маникко.— У пана бир жойга яшириниб, ўша ердан сенинг саволингга жавоб берган.

Рожанинг сўзлари йигитни ларзага келтирди. Ўша куни эрталаб уни ҳам шубҳа яшини тешиб ўтган, аммо у дарҳол бундан кўнглидан қувиб чиқарганди. Мана ҳозир рожа унга шуни эслатди. Шубҳа янги куч билан Жай Сингхни қамраб олди.

— Йўқ, махарожа,— довдираб гапирди ибодатхона коҳини,— азобимга азоб қўшманг, мени жар ёқасидан денгизга итариб юборманг. Сизнинг сўзларингиз атрофимдаги зулматни қуюқлаштиради, холос. Қўйинг, менинг имон ва садоқатим илгаригидек қолаверсин, мен уни туманга алмаштиришни истамайман. Бу Онанинг хоҳишими, устозимнинг хоҳишими, бари бир мен уни бажараман.

Жай Сингх сакраб туриб, қиличини ғилофидан сургурди, унинг тиғи қуёш нурида ярқираб кетди. Дхрубо қаттиқ йиғлаб, рожани қучоқлади, уни ўз гавдаси билан тўсишга урингандай бўларди, Гобиндо Маникко Жай Сингхга эътибор бермай болани бағрига босди. Ёш коҳин қиличини улоқтириб, боланинг орқасини силади.

— Қўрқма, ўғлим, қўрқма, мен кетаман, сен бу мустаҳкам бошпанада — шу кенг кўкракда омон қол. Ҳеч ким сени рожадан жудо қилмайди.

Ёш коҳин таъзим қилиб, нари кетди, аммо яна қайтди.

— Эҳтиёт бўлинг, махарожа: укангиз Ноккхотро Рай ашарх ойининг йигирма тўққизинчи кечаси, ўн тўрт тангрига ибодат асноси, сизни ўлдириш ниятида.

— Ноккхотро ҳеч қачон мени ўлдирмайди,— табасум этди рожа,— у мени яхши кўради.

Жай Сингх кетди.

Рожа Дхрубога қаради.

— Бугун қон тўкилишига сен йўл қўймадинг, — сидқидилдан гапирди у. — Опанг сени худди шунинг учун бу дунёда қолдириб кетган.

Гобиндо Маникко боланинг юзидаги ёшларни артиди. Бола чехраси жиддийлашди.

— Опам қаерда? — нечанчи мартаба сўрарди бола.

...Бу орада булутлар қуёш юзини тўсди, дарёга қора соя тушди, узоқдаги ўрмон қоронғиликка шўнғиб, ёмғир даракчиси — қора булутга ўхшаб қолди. Рожа шошилганча саройга қараб йўл олди.

ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

Ибодатхона унча узоқ эмасди, аммо Жай Сингх айланма йўл билан, одамсиз соҳил бўйлаб кетди. У ҳар хил фикрлар билан ҳолдан тойганди, охири дарахт тагида ўтириб, икки қўллаб бошини ушлади. «Бир қадам қўйилди, лекин шубҳа йўқолмади. Энди уни ким тарқатади, ҳақиқат қаердаю ёлғони қайси эканини ким айтиб беради? Нима кўп — йўл кўп, шулардан қайси бири ҳақ йўл эканини кимдан сўраш керак? Мен чексиз саҳрода кўр одамдек туриб қолдим, ҳассам синган, атрофда бирор кимса йўқ».

Жай Сингх ўрнидан турганда, ёмғир томчилай бошлади. Ибодатхонага яқин келганда у бир тўда одамни кўриб қолди. Улар қаттиқ-қаттиқ гапиришиб, шу томонга келардилар. Қандайдир чол бундай деди:

— Бизнинг бобо ва бобокалонларимиз замонасидан бери шундай қилинарди, нима, рожа улардан ақллироқми?

— Эндиликда ибодатхонага ҳам қатнагинг келмайди, — жавоб берди ёшроқ бир эркак. — Энди бу ердан файз кетди, олдинги файз йўқ.

Кимдир қўшиб қўйди:

— Биз гўё навоб қўл остига кириб қолгандай бўлдик.

Гапирган одам, афтидан, мусулмон қурбонлик фойдасига шубҳаланиши мумкин, аммо ҳиндига бу ақл бовар қилмайдиган иш, деб ўйласа керак.

— Энди бахту толе бизнинг давлатни абадий тарк этади, — гап қотди бир хотин.

Аёллардан бири бундай таъкидлади:

— Тақсирим ўзлари айтдилар: Она у кишининг тушларига кириб, ўлат бошланади, уч ойда мамлакат бўм-бўш бўлиб қолади, деб огоҳлантирибди.

— Мана буни эшитинглар,— деди Хару,— Модхо касал бўлиб, бир ярим йил азоб чекди, лекин тетапоя бўлиб юарди, маъбудага қурбонлик келтирмай қўйишди у ҳам нариги дунёга жўнаб қолди...

— Бу ҳам ҳеч нарсамас,— гапга қўшилди Кханто,— менинг жиянимни олинг. Уни ўлади деб ким ўйлабди? Безгак уч кунда уни обориб-обкелди. Табиб хал дори берди, йигит уларни ютдию бу дунёдан кўз юмди.

Жияни мотами ва давлат тақдиридан ташвишга тушган Кхантонинг кўнгли вайрон бўлиб, тамоман жимиб қолди.

— Яқинда,— деб эслади Тинкори,— Мотхурхати бозорида ёнғин чиқиб, бус-бутун куйиб кетибди.

Чинтамони исмли деҳқон ёнида кетаётган ёш деҳқонга ўз ташвишини мана бундай баён этди:

— Булар ҳаммаси пуч гаплар, мана, гурунчининг нархи пасайиб кетди, ҳеч қачон бундай бўлмаган эди. Шундай бораверса, бу йил биз деҳқонларнинг ҳоли не кечади?

Қурбонлик ман этилгандан сўнг ва ундан олдин кимлар кулфат тортгани ҳақида яна кўп суҳбатлашдилар. Ҳаммалари ҳамжиҳат бўлиб, бутун бало рожанинг фармонида, деган фикрга келишди. Ёнг яхшиси эди бу ўлкадан чиқиб кетиш, дейишди ҳаммалари, лекин аслини олганда, ҳеч қайсилари кўчиш ниятида эмасди.

Аммо Жай Сингх бу гаплардан деярли ҳеч нарса эшитмади — унинг фикри бошқа нарса билан банд эди. У тўғри ибодатхонага кирди. Ибодат аллақачон тугаб, Рогхупоти ҳовлида ўтирганди.

Ёш қоҳин тез юриб, устози олдида борди-да, дард билан, лекин жиддий сўради:

— Эрталаб мен Онага илтижо қилиб, хоҳишларини сўраганимда, нега унинг ўрнига сиз жавоб бердингиз, устоз?

— Чунки Она ўз хоҳишини мен орқали айтади,— бир оз довдираб гапирди Рогхупоти,— унинг ўзи ҳеч нарса демайди.

— Нега сиз тўғри ёнимга келиб, шунга айта қолма-

дингиз? Яшириниб, муғамбирлик қилишнинг сизга нима ҳожати бор эди?

— Бас қил!— Рогхупотининг жаҳли чиқди.— Менинг қилмишларим ҳақида муҳокама юргизиш сенга қолдими? Оғзи бўш одамга ўхшаб бошингга келган ҳар бир беҳуда гапни валдирай берма. Менинг ишим фармон бермоқ, сеники эса — сўзсиз бажармоқ.

Жай Сингх бир оғиз ҳам гапирмади. Жафокор шубҳа уни баттар кемира бошлади. Ниҳоят у тилга келди:

— Бугун эрталаб мен Онага, фармонини ўз оғзидан эшитмасам, подшоҳкушликка сира йўл қўймайман, деб айтган эдим. Гобиндо Маниккони ўлдириш фикри Олампаноҳ-Онадан чиқмаганини билганимдан сўнг, Ноккхотро Райнинг ниятидан махарожани огоҳлантиришга тўғри келди.

Рогхупоти анчагача жим бўлиб қолди, кейин қайнаб турган ғазабини ютиб, қатъият билан гапирди:

— Ибодатхонага кир.

Икковлари ҳайкал ёнига боришди.

— Онанинг оёқларини ушлаб туриб, мен айтган сўзларни такрорла: «Йигирма тўққизинчи ашарх кун бу оёқлар остига подшоҳ қонини олиб келишга қасамёд этаман!»

Жай Сингх бошини қуйи солиб турарди. Кейин ус-тозига қаради, ҳайкалга назар солди, маъбуданинг оёғини ушлаб туриб, секин такрорлади:

— Йигирма тўққизинчи ашарх кун бу оёқлар остига подшоҳ қонини олиб келишга қасамёд этаман!

ЎНИНЧИ БОБ

Рожа саройга қайтиб, ўзига мунтазир бўлиб турган давлат ишлари билан шуғулланди. Офтобли саҳар булутли кунга айланди. Рожа паришон эди. Боргоҳда тўпланган сарой аъёнлари орасида у укаси Ноккхотро Райни кўрмади. Рожа унга одам юборди. У бир оз тоби қочганини рўкач қилиб келмади. Гобиндо Маникко уни кўргани ўзи борди. Ноккхотро Рай рожага қарашга ботинолмади. Ёзилган бир варақ қоғозни олдига тортиб, ўзини жуда банддай кўрсатди.

— Қаеринг оғрияпти, Ноккхотро?

У қоғозни қўлида айлантириб, узугига тикилиб қолди.

— Оғрияпти? Йўқ, ҳеч қаерим оғримаяпти... Баъзи ишларим бор эди... Ҳа, ҳа, мен ростдан ҳам бетобман... Шундай бўлса керак...

Ноккхотро Рай саросима бўлиб қолди. Гобиндо Маникко чуқур қайғу билан унга қаради. «Ҳайҳот, макр меҳр масканига кириб олибди, илондек яшириняпти, юзига ниқоб тортяпти, бизнинг ўрмонларда йиртқич хайвонлар каммиди, энди одамнинг одамдан қўрқиши қолибмиди, аканинг ука кўкрагига бош қўйишдан хавфсираши етмаганмиди? Бизнинг ҳаётимизга таъмагирлик, ҳасад ва макр шунча суқилиб кирганки, унда меҳр-муҳаббатга ҳеч жой қолмабди. Мен билан бир уйда истиқомат қилиб, ёнма-ён ўтириб, суҳбатлашиб, кулишиб юрган укам яширинча менга қарши пичоқ қайраб юрибди». Олам Гобиндо Маниккога йиртқич хайвонлар тўлиб-тошган қоронғи, ўтиб бўлмас чангал-зордай туюлди. Ҳаммаёқда тиш ва чангал кўринди унга. «Бари бир-бирини ғажишга тайёр бу ўлкада менинг пайдо бўлишим,— деб ўйлади рожа оғир хўрсиниб,— ҳамкасб, ҳамқабилаларим орасида ҳасад, очкўзлик ва бир-бирини кўролмаслик оловини кучайтиради, холос. Тахтимни ўраб олган қариндошлар, менга яқин кишилар юракларида кин сақлаб, тишларини ғижирлатиб, қутурган итлардек менга ташланишга тайёр турибдилар. Буларнинг тиш ва чангалига тушишдан кўра бу ўлкани тарк этган маъқулроқ».

Рожанинг тонг пайти кулиб турган гўзал чеҳраси қаёққа ғойиб бўлди!

— Пешиндан кейин,— қатъият билан гапирди рожа ўрнидан қўзғала туриб,— биз сен билан Гомоти соҳилидаги ўрмонга борамиз.

Ноккхотро Рай эътироз этишга ботинмади, лекин ваҳм ва гумондан юраги така-пука бўлиб кетди. Назарида Гобиндо Маникко унинг ёнида жим ўтирган пайтда, юрагининг қаърига, ёвуз ниятлари қуртдай ғимирлаб турган жойга назар солгандай бўлди. Мана энди бу қурт, гўё нур билан безовта қилингандай, ташқарига ўрмалаб чиқа бошлади. Ноккхотро Рай хавфсираб ака-сига қаради — махарожанинг юзида ғамгин осудалик бор эди. Одам қалбидаги бемаъни шафқатсизлик унинг юрагида чуқур қайғу қўзғади.

Кун пешиндан оғса ҳам булутлар тарқалмади. Махарожа Ноккхотро Рай билан ўрмонга қараб кетишди.

Ҳаво шу қадар қорайдики, кеч кирганга ўхшарди. Дарахт шохларида қарғалар тўхтовсиз қағиллаб, осмонда бир неча калхатлар парвоз этарди. Ака-ука қуюқ ўрмонга кириб келишди — Ноккхотро Райнинг этлари жувиллаб кетди. Теварак-атрофни азим дарахтлар қуршаб олган. Улар гўё қотиб қолган, мижджа қоқмай, томирлари олдида қуюқлашган қоронғиликка, ўз сояларига тикилиб турарди. Улар сас-садосиз, гўё қурт! Қумурсқаларнинг ҳаракатигача эшитгандай бўлардилар. Бу сирли қоронғиликда ҳар бир қадам Ноккхотро Рай учун бир азоб эди, унинг оёқлари чалишиб кетди, ўрмоннинг сассиз ҳайбатидан ваҳм ва гумон қамраб олган юраги жуда тез ура бошлади. У рожанинг орқасидан бамисоли тақдир йўллагандай, қаерга кетаётганини билмай борарди. Ноккхотро, қўлга тушдим, акам менга жазо бериш учун ўрмонга олиб келди, деб ўйлади. Ноккхотро Рай орқага қараб қочишга тайёр эди, бироқ кўзга кўринмас бир кимса уни олға қараб тортгандай бўларди. Қутулишнинг иложи йўқ!

Ниҳоят ака-ука бир майдонга чиқишди. Ёнгинада ёмғир суви билан тўлган бир чуқур ҳам бор эди. Шу ерда рожа бирдан ўтирилди:

— Тўхта!

Ноккхотро Рай сапчиб тушди, қоққан қозикдай қотиб қолди. Унда шундай бир туйғу пайдо бўлди: гўё рожанинг фармони билан вақтнинг ўзи тўхтаб, дарахтлар уларга қараб эгилиб, еру осмон нафасини ичига олиб, уларга қараб қолгандай бўлди. Ҳатто қарғалар ҳам қағиллашдан тўхтади, ўрмон сукунатга чўмди, фақат рожанинг фармони яна анча вақтгача қулоғи остида жаранглаб, дарахтдан-дарахтга, шохдан-шохга учиб юрди, ўрмон унинг овозига монанд қилиб япроқларни шитирлатиб қўйди.

Ноккхотро қимир этмай туриб қолди. Рожа укасига синчковлик билан ўйчан назар солди ва осойишта овоз билан секин гапирди:

— Сен мени ўлдириш ниятидамисан?

Ноккхотро яшин теккандай туриб қолди, бирор нарса деб жавоб беролмади.

— Нима учун, иним? — сўради Гобиндо Маникко. — Ҳокимият учунми? Сенингча рожа бўлиш — шоҳлик соябони остида олтин тахтда ўтириб, гавҳарлар билан безалган тож кийишдан иборатми? Тож, шоҳлик соя-

бони ва салтанат ҳассаси нечоғлиқ оғир эканини биласанми ўзинг? Тоғ остида минг-минглаб одамларнинг ғаму ташвиши яшириниб ётади. Агар олий ҳокимиятни қўлга киритмоқчи бўлсанг, уларнинг ғам-ғуссаларини ўзингникидай қабул эт, эҳтиёжлари юкини ўз елканга ол. Шуларнинг ҳаммасини ўз оғушига сиғдирган одам рожа деб аталишга сазовордир, ўзи кулбада яшайдими, саройда яшайдими — буниси фарқсиз. Барча фуқарони ўз ақрабосидек билган кишиларнигина халойиқ тан олади. Раиятнинг оғирини енгил қилган одамгина уни идора қила олади, унинг қонини сўрган, молу мулкини ўзлаштирган кимса — талончи, ғоратгар, минглаб хонавайрон бўлганларнинг кўз ёши кеча-кундуз унинг бошига оқиб туради. Ҳеч қандай шоҳлик соябони уни лаънат оқимидан сақлаб қололмайди. Уни ўраб олган зебу зийнат — очлардан тортиб олинган бир бурда нон, олтин безаклар — кўп сонли етим-есирларнинг қашшоқлиги, шоҳона либослари — совуқда дилдираганларнинг ифлос жулдур чопони. Рожани ўлдириш ҳақиқий ҳокимият бермайди, иним! Ҳақиқий подшоҳ бўлиш учун халқнинг ҳурматига сазовор бўлиш даркор.

Гобиндо Маникко жимиб қолди. Атрофда яна оғир сукунат бошланди. Ноккхотро Рай бошини қуйи солиб турарди.

Махарожа қиличини ғилофидан суғуриб, уни укасига узатди.

— Ўрмонда одамлар йўқ, гувоҳлар йўқ, ҳеч ким йўқ. Агар муродинг мени ўлдириш бўлса, яхшиси, шу ерда, ҳозир ўлдир. Ҳеч ким халақит бермайди, ҳеч ким айб-сайб қилмайди. Бизнинг томиримизда бир қон, бир отанинг, бир бобонинг қони. Агар истасанг, сен бу қонни тўкишинг мумкин, лекин буни ҳеч ким билмаслиги керак, чунки унинг бир томчиси тўкилган жойда биродарлик тушунчасидан путур кетади. Бу гуноҳнинг оқибати нималарга олиб келишини ким айта олади? Ёвузлик уруғидан аста-секин минглаб шох ўсиб чиқиб, соғлом, бақувват жамиятнинг тадрижий равишда йиртқишлар тўдасига айланишини ким кузата олади? Шаҳар ва қишлоқларда ака-укалар бир-бирларини меҳр-шафқат билан қучоқ очиб қарши олади, бағрига босишади — сен ўз биродарингнинг қонини, ҳеч бўл-

маса, уларнинг уйлари ёнига тўкмаслигинг лозим. Ма-на шунинг учун мен сени ўрмонга бошлаб келдим.

Рожа қиличини Ноккхотро Райнинг қўлига тутқазди. Бироқ қурол ерга тушиб кетди. Ноккхотро Рай қўли билан юзини бекитди.

— Менинг гуноҳим йўқ, ака,— жавоб берди у йигламсираб,— бу фикр ҳеч қачон бошимга ҳам келган эмас.

— Мен биламан,— деди рожа укасини бағрига бо-сиб.— Наҳотки сен менга қўл кўтарсанг! Сени одамлар ёмон йўлга бошляпти.

— Мени бу йўлга бошлаган Рогхупоти.

— Ундан узоқроқ юр.

— Айтинг, мен қаерга кетайин? Мен бу ерда қо-лишни истамайман. Мен қочмоқчиман! Рогхупотидан қочмоқчиман.

— Ҳожати йўқ. Мен билан бирга қол. Бу руҳоний сенга нима ҳам қила олади?

Ноккхотро Рай, гўё Рогхупоти пайдо бўлиб, уни етаклаб кетишидан қўрқандай, рожанинг қўлини маҳкам ушлаб олди.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Уйга у шу йўсинда — акасининг қўлини маҳкам ушлаганча қайтиб келди. Осмон ҳали ҳам равшан, аммо дарахтзорда қоронғилик қуюқлашган эди. Ўрмонга юриш бошлаган зулмат ҳали дарахт учига кўтарилганча йўқ, лекин бир неча дақиқадан сўнг еру осмонни мусаххар этиши муқаррар.

Рожа саройга борадиган йўлдан ибодатхона томон бурилди. Рогхупоти ва Жай Сингх ибодатни тугатиб, чироқ ёқиглиқ ҳужраларида ўтиришган эди. Уларнинг ҳар бири ўз ўй-хаёллари билан банд эдилар. Кучсиз цуёла юзларини аранг ёритарди. Рогхупотини кўриб, Ноккхотро рожанинг сояси тушиб турган жойга ўтиб, ерга тикилиб қолди, брахманга қарашга журъат қилмади. Аммо рожа укасини ёнида туришга ундаб, қўлини маҳкам қисди ва Рогхупотига синовчан назар солди. У кўз қири билан Ноккхотро Райга хўмрайди. Охири рожа руҳонийга таъзим этди. Ноккхотро Рай акасига тақлид қилди. Таъзимларни қабул қилиб, Рогхупоти бўғиқ овозда:

— Зафар ёр, давлат барқарор бўлсин! — деди.
Рожа жавобда андак сабр қилди.

— Тақсир, бир дуо қилинг, давлатимиз мудом рав-
нақ топиб, Олампаноҳ-Онанинг ҳамма болалари ботав-
фиқ бўлишсин, бир-бирларига меҳр қўйиб, аҳиллик би-
лан кун кўришсин, бизнинг давлатда ҳеч ким укани
акадан тортиб олмасин, эзгулик ҳукм сурган жойга
ёвузлик уруғини сепмасин. Давлатга бирор зиён-заҳ-
мат етмагай деган оғир ўйлар юрагимни тирнаб бора-
ди. Бузуқ фикрлар, ёвуз ниятлар охири ёнғинга айла-
ниши мумкин. Бунинг олдини олиш зарур. Тақсир, сиз
яратгучига ёлвориб, оламга осудалик, раҳмат ёмғири
сўранг, токи еримиз тоза-покиза бўлсин.

— Тангрилар ғзаби алангасини ким ўчиради? Бир
кимсанинг айби билан бу алангада минглаб гуноҳсиз-
лар ҳалок бўлади.

— Мени хавотирга солаётган нарса ҳам мана шу.
Бизнинг мамлакатда худо номидан худонинг қаҳри
келадиган ишлар қилинаётганини наҳотки сиз билма-
сангиз? Ўз давлатим тақдири борасидаги ташвиш мени
бу ерга олиб келди. Сиз бу заминга, ёвузлик дарахти
ўтқазмоқчисиз. Бундай қилманг, менинг бахтиёр, яш-
наётган давлатимни осмоннинг ғзабига гирифтор қил-
манг! Мен мана шуни айтмоқчи эдим, холос.

Махарожа Рогхупотига тикилиб қаради.

У жавоб бермади. Ҳаяжондан фақат брахманлик
риштасини қимирлатиб қўйди¹. Рожа таъзим қилиб,
укасининг қўлидан ушлаганча ҳужрадан чиқиб кетди.
Уларнинг кетидан Жай Сингх ҳам чиқди. Ҳужрада чи-
роқ, Рогхупоти ва унинг улкан соясигина қолди.

10.098 Тун ерга тушиб, булут юлдузларни яширган. Ос-
монда йилт этган жой йўқ. Шамол қаердандир кодом
гулининг ҳидини олиб келмоқда, ўрмон алланима деб
шивирлайди. Рожа хаёлга чўмиб, яхши таниш йўлдан
қадамлаб бормоқда. Бирдан кимдир орқадан уни ча-
қирди:

— Махарожа!

Гобиндо Маникко орқага ўгирилди.

— Кимсан?

¹ Муқаддас ришта — уч олий каста вакиллари: брах-
манлар, кшатрийлар, вайшйлар тақиб юрадиган ип — ришта.

— Сизнинг номуносиб гуломингиз, — жавоб берди таниш овоз — Жай Сингх. — Сиз менинг устозим, султонимсиз, махарожа. Менинг сиздан бошқа ҳеч кимим йўқ. Мени ҳам укангиздек қўлимдан ушлаб, ҳидоятга йўлланг. Мен зулмат ичида қолдим. Нима савобу нима гуноҳ эканини идрок этолмай қолдим. Мен гоҳ бир тарафга, гоҳ бошқа тарафга бормоқдаман, мени тўғри йўлга соладиган одам йўқ.

Қоронғида кўз ёши кўринмади, Гобиндо Маникко шундай қалтираган эҳтиросли овозни эшитдики, шамол бўридан денгиз чайқалгандек, бу овоздан тун зулматлари зага келди. Рожа Жай Сингхнинг қўлидан ушлади.

— Юр мен билан саройга.

У Н И К К И Н Ч И Б О Б

Ёш коҳин эртасига эрталаб ибодатхонага қайтиб келганда ибодат вақти ўтган, Рогхупоти маъюсланиб, танҳо ўтирган эди. Худолар уйида ўрнатилган тартиб биринчи марта ва абадий бузилган эди бу кун.

Жай Сингх устози билан гаплашмай, унинг ёнидан ўтиб кетди, боққа кириб, дарахтлар соясида ўтирди. Шохлар қимирлаб, барглари шитирлади, соялар ҳаракатга келди. Атроф — қийғос гуллаган бута ва дарахтлар, бир-бирига чирмашиб кетган шохлар, қалашиб кетган япроқлар... сўлим, роҳатбахш оромгоҳ... табиатнинг эркаловчи оғуши, дилбар бир ундов... Бу ерда сабр ҳукмрон, ҳеч ким ҳеч нарса ҳақида сўрамайди, фикр оқимини бузмайди, ўзинг истагандагина сенга назар солади, саволингни эшитганда жавоб беради. Жай Сингх ўзи билан ўзи бўлиб, йўқолган калаванинг учини топиш ниятида мана шу осудалик сарманзилига, табиатнинг сир-асрор масканига кириб келди. У қайта-қайта рожа берган маслаҳатларни ўйлаб кўрди.

Ёш коҳин бирдан елкасига кимнингдир қўли текканини сизди: бу секингина келган Рогхупоти эди. Жай Сингх чўчиб сакраб тушди. Руҳоний унинг ёнига ўтирди, юзига қараб, ҳаяжон билан сўради:

— Нима учун авзойинг бузуқ, ўғлим? Мен нима қилдимки, сен аста-секин мендан узоқлашиб бораёсан?

Жай Сингх бир нима демоқчи эди, лекин Рогхупоти гап бермади:

— Наҳотки мен сени ўз муҳаббатимдан маҳрум этган бўлсам? Эҳтимол сенинг олдингда бирор гуноҳ қилганман, Жай Сингх? Ундай бўлса, мен, устозинг, иккинчи отанг, сендан илтижо қиламан — мени афв эт!

Жай Сингх бошида момақалдироқ гумбурлагандай чўчиб тушди, устози оёқлари остига йиқилиб, бутун вужуди қалтираб кетди.

— Мен ҳеч нарса билмайман, ота, ҳеч нарсани тушунмай қолдим ва қаерга бораётганимни кўрмай турибман!

Рогхупоти қўлини йигитнинг қўли устига қўйди.

— Ўғлим, сени болалигингдан бошлаб онадек меҳр билан тарбия қилиб келяпман, отадек ғамхўрлик билан шаштрларни ўқитяпман, сенга энг яхши дўстдек ишонаман. Ҳамма ишимда сени ёрдамчи қилдим. Энди мендан ўғлимни тортиб олмоқчи бўлаётган, кўп йиллик муҳаббат ва меҳрибонликка қасд қилган ким? Сенга бўлган муқаддас ҳуқуқим — худонинг туҳфаси. Ким энди унга суиқасд қилмоқчи? Бу улуг гуноҳкорнинг номини айт менга, ўғлим!

— Бировни айблаб юрманг, устоз, ўғлингизни ўзингиз четлатиб қўйдингиз. Сиз мени саранжом-саришта уйимиздан бўм-бўш кўчага чиқариб ташладингиз. Сиз ўзингиз, меҳр-оқибат деганлари пуч гап, муҳаббат ва садоқатнинг муқаддас ҳуқуқи йўқ, деб айтдингиз. Мен учун она саналиб келган зотни — ҳасад тўлиб-тошган, қон оқиб турган, одам-одамни бўғизлашга шайланган жойда ҳозир у нозир қонхўр Қудрат деб атадингиз! Сиз мени Она тиззасидан олиб, қандайдир иблис ўлкасига олиб келдингиз!

Рогхупоти ҳангу манг бўлиб, анчагача жим қолди. Ниҳоят хўрсиниб гапирди:

— Демак, алоқа узилди, сен озод бўлдинг, мен эса сенга бўлган ҳар қандай ҳуқуқимдан воз кечаман. Агар шу билан сен бахтиёр бўлсанг, майли, шундай бўла қолсин.

Брахман ўрнидан қўзғалмоқчи бўлди.

— Йўқ, йўқ, устоз! — хитоб этди Жай Сингх унинг оёқларига йиқилиб. — Сиз мендан юз ўгирганда ҳам, бари бир мен сиз билан қоламан, мен учун бошқача бўлиши мумкин эмас, мени нима қилсангиз розиман!

Мен қоламан, сизнинг оёқларингиз учида қоламан. Сиз қаерга борманг мен кетингиздан эргашаман — мен бошқа йўлни тан олмайман.

Рогхупоти Жай Сингхни бағрига босди — кўз ёшларидан ёш қоҳиннинг елкаси ҳўл бўлди.

У Н У Ч И Н Ч И Б О Б

Ибодатхона олдига жуда кўп халойиқ тўпланган. Қий-чув қулоқни қоматга келтиради.

— Нима учун келдинглар? — тундлик билан сўради Рогхупоти.

— Олампаноҳ-Онани кўргани келдик, — турли товушда жавоб қилди оломон.

— Қани у? Бизнинг давлатимизда энди у йўқ. Сизлар унинг ҳурматини бажо келтиролмадинглар, мана, у ҳам сизларни тарк этди.

Оломон шовқин кўтарди:

— Бу қанақаси бўлди, тақсир?

— Бизнинг гуноҳимиз нима экан?

— Наҳотки Она ҳеч қачон жаҳлидан тушмаса?

— Тўғри, мен бир неча кун ибодатга келолмадим, чунки жияним касал эди.

(Гапирган киши маъбуда у ибодатни канда қилгани учун кетиб қолган деб ишонарди).

— Мен Олампаноҳ-Онага иккита эчки қурбон қилмоқчи эдим, ибодатхона жуда узоқ бўлгани туфайли вақтида етказиб келолмадим.

(Бу шўрлик ўзини ҳар тарафлама айбдор санарди, агар у эчкиларини ҳаялламай олиб келганда, мамлакат бошига бунчалик оғир мусибат тушмасди).

— Гобордхон Онага атаган совғасини олиб келмади, бу тўғри. Аммо Она ҳам унинг жазосини берди: қора жигари дўмбирадай шишиб, ярим йилдан бери ётиб қолди.

(Гобордхон қора жигари билан даф бўлмайдами, ишқилиб, Она кетмаса бўлди! Одамларнинг ҳаммаси, жигаринг баттар шишсин, деб Гобордхонни қарғай бошлашди.)

Оломон ичидан новча, барваста бир киши ажралиб чиқди. У одамларга қараб бир бақирди-да, шовқин тингач, қўл қовуштириб, руҳонийга мурожаат қилди:

— Она нега кетиб қолдилар, тақсир? Биз нима гуноҳ қилибмиз?

— Сизлар Онага қурбонлик келтирмадинглар, унинг ҳурмати шу бўлдими?

Ҳамма жим бўлиб қолди. Кейин олағовур бошланди, кимдир секингина сўз қотди:

— Рожа рухсат бермайди! Нима, айб биздами?!

Жай Сингх тош ҳайкалдек ўтирарди. Унинг: «Она ўзи ман этган», деб қичқиргиси келди-ю, яна бу хоҳишини босиб жим ўтираверди.

— Рожа ўзи ким бўпти?!— жиддий эътироз этди Рогхупоти.— Наҳотки Онанинг тахти унинг тахтидан паст бўлса? Мана, рожаларингга сиғина беринглар. Қани кўрайлик-чи, Она тарк этган мамлакатда сизларни ким ҳимоя қиларкан?

Оломон орасида шивир-шивир бошланди. Аммо ҳаммалари хавфсираб гапиришарди.

Рогхупоти ўрнидан турди.

— Рожани худо даражасига кўтариб, Олампаноҳнинг газабини келтирдинглар, уни мамлакатдан қувиб чиқардинглар. Энди бахтли бўламиз деб ўйламай қўя қолинглар, уч йилдан сўнг бу улуғ подшоҳликда уй-жойларингиздан асар ҳам қолмайди, аждодлар чирогини ёқадиган бирор кимса ҳам қолмайди.

Оломон бамисоли денгиздай тўлқинлана бошлади. Одам тобора кўпайиб борарди. Новча, барваста киши яна Рогхупотига мурожаат қилди:

— Агар бола гуноҳ қилса, онаси унинг адабини бериб қўяди, аммо кўчага ҳайдаб юбормайди! Тақсир, айтинг-чи, Онани қайтаришнинг йўли қандай бўлади?

— То сизнинг рожангиз бу тупроқдан кетмагунча Она қайтиб бу ерга тушмайди.

Бу сўзни эшитиб ҳамма жимиб, қотиб қолди. Одамлар бир-бирларига қарарди-ю, бирор сўз дейишга ботинмасди.

— Сизлар бу ерга узоқ-узоқлардан Олампаноҳ дийдорини кўриш умидида келгансизлар!— ҳайқирди Рогхупоти.— Яхши, уни кўрасизлар. Юринглар мен билан. Мен сизларни ибодатхонага олиб кираман!

Ваҳм босган одамлар бирин-кетин ҳовлига ёпирилиб хиришди. Ибодатхона эшиклари берк эди. Рогхупоти уларни секин очиб юборди.

Оломон кўриб туриб кўзларига ишонмади: маъбуданинг юзи кўринмади. У орқасини қилиб турибди. Демак Олампаноҳ-Она юз ўгирган! Ҳўнграган овоз эшитилди. «Буёққа қара, Она, бизга бир назар сол! Бизнинг гуноҳимиз нима?» «Она, бизни ташлаб қаёққа кетдинг?!»— каби овозлар ҳар тарафдан янгарди.

Ҳайкал қимир этмай тураверди: чунки у тошдан ясалган! Кўплар ҳушдан кетиб йиқилди. Болалар нима бўлаётганини билмай йиғлай бошладилар. Чоллар

уларга жўр бўлишди. Хотинлар кўкракларига уриб фарёд кўтаришди, уларнинг юзлари очилиб, елкаларидан сарилари тушиб кетди. Эркаклар бўғиқ, лекин баланд овозда такрорлар эдилар:

—Қайт, Она, болаларингни ташлаб кетма!

Кейин девонавор куйлаб кетишди:

— Тошдан бино этилган она маъбуда,
Болаларига боқмас, қайгули жуда...

Гўё шу давлатнинг бутун аҳолиси ибодатхона олди-га тўпланиб, қайғу-надомат билан чақирарди:

— Она! Она!

Аммо ҳайкал ҳаракатга келмади. Чошгоҳ пайти бўлиб офтоб шафқатсизлик билан куйдира бошладди, одамлар эса ҳамон тарқалмай, боягидек сурон соларди.

Жай Сингх коҳин ҳузурига бориб, ҳаяжондан тутилатутила сўради:

— Устоз, наҳотки менинг жим туришим керак бўлса?

— Ҳа, жим туришинг зарур.

— Ҳеч нарсага шубҳаланишим ҳам мумкин эмасми?

— Ҳеч нарсага,— гапни қисқа қилди Рогхупоти.

Жай Сингхнинг қўли муштга айланди.

— Ҳаммасини ҳақ деб билишим лозимми?

— Ҳаммасини,— жавоб берди брахман ёш коҳинга хўмрайиб туриб.

— Менинг юрагим ёрилиб кетай деяпти,— деди йигит қўлини кўкрагига босиб.

У оломон орасидан қисилиб ўтди-да, қоча бошлади.

Бугун ашарх ойининг йигирма тўққизинчи куни. Кечаси ўн тўрт тангри шарафига ибодат қилинади.

Бирорта булут кўринмаган пальма ўрмони устига қуёш кўтарилди. Жай Сингх олтин шуълада чўмилаётган шу ўрмонга кириб келди. У дарахт тагида ўтириб, ўйга ботди. Унинг қанчадан-қанча хотиралари шу ибодатхона билан боғлиқ. Кўм-кўк пальмазор соя ташлаб турадиган оқ мармар зиналар, Гомоти соҳилида тарвақайлаб ўсган банъян ва ёнгинасида кўл. Унинг болалик чоғи шу ерда ўтди. Ўтган кунларнинг гўзал кўринишлари жилмайиб, оғушта этади уни. Юрагида эса бундай садо янграрди: «Мен энди йўлдаман, ҳамма ҳаммалари билан хайрлашдим, энди қайтмайман...» Қуёш оқ мармар иморатни ёритди, унинг пойдеворига чап тарафдан боқул дарахти шохининг қимирлаб турган сояси тушди. Жай Сингх ёш чоғида ибодатхона унга тирик бир жондордай туюлиб, у ўйнаб юрган зиналар энг яхши дўсти эди. Бугун ҳам саҳар офтоби нурида ёришган ибодатхона Жай Сингхга тирикдай туюлди. У худди болалик чоғларидагидек бир ҳиссиёт билан оқ зиналарга қараб қолди, ибодатхонадаги тош ҳайкал эса, яна аввалгидек Она бўлиб кўринди. Шундай бўлса ҳам бир алам, бир дард юрагини эзарди. Жай Сингх йиғлади, бироқ Рогхупотини кўриб кўз ёшларини артди, ўрнидан туриб, устозига таъзим этди.

— Бугун ибодат куни. Сен Онага қасамёд этганингни унутганинг йўқми?

— Йўқ.

— Бажарасанми?

— Ҳа.

— Эҳтиётлик билан ҳаракат қил, ўғлим. Ғоят хавфли иш. Сенга бирор зарар-заҳмат етмасин деб мен барчани рожага қарши оёқлантирдим.

Жай Сингх жавоб бермади, устозига бир қараб қўйди, холос; Рогхупоти қўлини унинг бошига қўйди.

— Менинг фотиҳам билан сен ўз бурчинг ва Она амрини хавфу хатарсиз адо этасан.

Шундан сўнг брахман кетди.

...Чошгоҳдан сўнг Гобиндо Маникко Дхрубони ўйнатарди. Дхрубонинг илтимоси билан у гоҳ тожини бо-

шидан олар, гоҳ қайта киярди. Бу машғулотнинг рожага нечоғлиқ ўнғайсизлигини кўриб, бола кўзларига ёш келгунча куларди.

— Урганиш керак, — кулимсираб деди Гобиндо Маникко. — Парвардигорнинг иродаси билан менинг тож кийишим осон бўлди, илоҳим унинг хоҳиши билан бошдан олишим ҳам енгил бўлсин. Тож кийиш қийин, ундан ажралиш яна ҳам қийин.

Бирдан Дхрубонинг бошига бир фикр келиб қолди. У Гобиндо Маниккога қаради, бармоғини оғзига тиқиб, сўнгра деди:

— Сиз ожа.

Бола «р»ни айтолмагани учун заррача пушаймон эмасди, аксинча — рожанинг ҳузурида уни «ожа» деб атаганидан жуда хурсанд эди. Гобиндо Маникко Дхрубога тегажаклик қилмоқчи бўлди.

— Сен ўзинг ожа.

— Йўқ, сиз ожа.

Мунозара чўзилиб кетди. Икки томоннинг ҳам далили йўқ эди, улар шунчаки гапдан қолмасликка тирришардилар. Охири рожа Дхрубонинг бошига тожини кийдириб қўйди — бола тамом мағлубиятга учраб жим бўлиб қолди. Тож Дхрубо юзининг ярмини беркитди, шундан боши жуда катта бўлиб кўринди.

— Эртак айтиб беринг, — тождан жудо бўлган рожага фармон берди Дхрубо ва бош қимирлатиб фармонини таъкидлади.

— Сенга нимани айтиб берсамикан?

— Опам айтганларини айтиб беринг. — Дхрубо дунёда опасидан эшитганларидан бошқа ҳеч қандай воқеа бўлмаган деб ўйларди.

Гобиндо Маникко унга узун, қадимий бир воқеани нақл-эта бошлади.

— Бор экан, йўқ экан, Хиранякашипу номли бир ожа бор экан!...

— Мен ожа! — хитоб этди Дхрубо.

Бошида уёқдан-буёққа силкиниб турган тожнинг қудратию вазни туфайли бола Хиранякашипунинг подшоҳлигини қатъиян рад этди.

¹ Хиранякашипу — девлар подшоҳи, ўғли Салқин Вишнуга байъат келтиргани учун отаси уни маҳв этмоқчи бўлади, аммо шу пайт Вишну шер қиёфасида ҳозир бўлиб, Хиранякашипуни пора-пора қилиб ташлайди.

Бола хурсанд бўлсин деб Гобиндо Маникко хушомадгўй сарой аъёнларига тақлид қилиб деди:

— Сен ҳам рожа, уям рожа.

Аммо Дхрубо бунга рози эмасди:

— Йўқ, мен, мен ожа.

Гобиндо Маникко чекинди:

— Бўпти, Хиранякашипу рожа эмас, у иблис.

Бола, энди бунга қаршилиқ қилмаса ҳам бўлади, деб ўйлади.

Шу пайт хонага Ноккхотро Рай кириб келди.

— Муҳим бир иш сабабли махарожа мени кўрмоқчи эканлар. Фармонларини кутаман.

— Ҳозир, ҳозир, мана бу эртакни айтиб бўлай.

Дхрубо эртакни охиригача эшитиб, ўзининг қисқа-ча хулосасини чиқарди: «Иблис — тантиқ экан».

Тожни Дхрубо бошида кўриб Ноккхотронинг энсаси қотди. Ноккхотронинг хўмрайиб қараши боланинг эътиборидан четда қолмади ва у жиддий оҳангда:

— Мен ожа,— деди.

— Нималар деяпсан, тирмизак, бунақа дейиш мумкин эмас.

Ноккхотро Дхрубонинг бошидан тожни олиб, рожага бермоқчи бўлди. Аммо Дхрубо тожни бергиси келмай, ҳақиқий ҳукмдордек жаҳл билан қичқириб юборди. Гобиндо Маникко укасини тўхтатди, шу тариқа жанжал ҳам тугади.

Охири рожа ишга ўтди.

— Эшитишимча,— деди у Ноккхотро Райга,— коҳин Рогхупоти разилонга воситалар билан фуқаролар орасига низо уруғини сепиб юрибди. Сен шаҳарга тушиб, нима росту нима ёлгон эканини аниқлаб, менга хабар қиласан.

— Бош устига,— жавоб берди Ноккхотро Рай ва тожни Дхрубо бошида кўрган пайтдаги кўнгилсиз ҳиссиёт билан чиқиб кетди.

Соқчи кирди.

— Ёш коҳин Жай Сингх ҳазрат олийларининг мулоқотига келибдир.

— Кирсин!

Жай Сингх қўлини салом ҳолатида тутиб таъзим этди.

— Махарожа, мен бугун йироқ йўлга чиқаман.

Сиз менинг султоним, устозимсиз, бинобарин, сиздан фотиҳа олгани келдим.

— Сен қаёққа бормоқчисан, Жай Сингх.

— Билмадим, махарожа. Бу йўлни ҳеч ким билмайди.

Рожа қандайдир эътироз этмоқчи эди, бироқ ёш руҳоний унга халақит берди:

— Сиздан ёлвориб сўрайман, махарожа, мени бу йўлдан қайтарманг! Ман этманг! Йўқса, йўлим хайрли бўлмайди. Яхшиси дуо қилинг, токи у нотаниш ўлкада, мени бу ердагидек шубҳалар кемирмасин, улардан халос бўлай, йўлим чароғон бўлсин, шундай бир ўлкага тушайки, уни сиздек диёнатли рожа идора қилаётган бўлсин, охир-оқибат мен ҳам ором топай.

— Қачон жўнамоқчисан?

— Бугун оқшомда. Вақт унча кўп эмас. Мен кетдим.

Жай Сингх эгилиб таъзим қилди, рожанинг оёқларига икки томчи кўз ёши оқиб тушди.

Йигит ўрнидан туриб, эшик томон йўл олди. Дхрубо секин унга яқинлашиб, этагидан тортди.

— Кетманг.

Жай Сингх кулимсираб ўгирилди, болани қўлига олиб ўпди.

— Мен ким билан қоламан, ўғлим? Бу ерда менинг ҳеч кимим йўқ.

— Мен ожа,— эълон қилди Дхрубо.

— Сен рожадан кучлисан. Кимни хоҳласанг уни ўзингга банд эта оласан.

Жай Сингх болани ерга қўйиб, рожанинг хонасидан чиқиб кетди. Гобиндо Маникко чуқур ўйга чўмди.

УН БЕШИНЧИ БОБ

Ибодат кечаси ҳам келди. Осмонда булутлар пайдо бўлди. Ой гоҳ кўринар, гоҳ қайта яширинарди. Гомоти қирғоқларида ўсган дарахтлар ой жамолига боқиб, аҳён-аҳёнда шитирлаб оҳ тортиб, ўзларини ўраб олган тун сукунاتини бузарди.

Бу кечада одамларнинг кўчага чиқиши тақиқланган, бундай кеч пайтда одатдаги вақтларда ҳам ҳеч ким кўчада кўринмайди, бугун ёса ҳамма ёппасига

ўлгандай туюларди. Шаҳарликлар эшикларини берки-тиб, чироқларини ўчиришган, соқчилар қоровуллик қилиб турган жойларини ташлаб кетишган.

Ҳатто қароқчилар ҳам бу тунда кўчага чиқишмай-ди. Оиласида бирор киши қазо этганлар ҳам, жасадни дафн гулханига олиб бориш учун тонг отиб, қуёш чиқишини пойлаб туради. Жон узаётган гўдак учун бориб табиб чақириш ҳам мумкин эмас. Йўл бўйидаги дарахт остида тунайдиган гадо ҳам бу кеча қандайдир бир оғилхонадан бошпана топган. Шаҳарда чиябўри ва итлар чопиб юрар, қоплонлар эса тап тортмай уйларнинг остонасигача борарди.

Фақат бир кишигина бу кеча уйида эмасди — одамларнинг фақат биттаси. У дарё соҳилида ўтириб ханжар қайрарди, унинг хаёллари эса қаердадир йироқ-йироқларда. Пўлат аллақачон олмосдек ўткир бўлса ҳам, бу одам уни қайрашда давом этипти, гўё қурол билан бирга ўз фикрларини қайрамоқда эди. Ўткир тиг қайроққа суркалиб, қонга ташнадай қизиб кетди. Дарё қора лента бўлиб, тун зулматида чопиб кетмоқда, осмонда сартосар қора булут сузиб юрибди. Зулмат кеча фалак узра санқиб, вақт-соат ҳисобин чиқармоқда.

Сел бошланиб, Жай Сингхнинг — бу ўша эди — хаёлини бўлди. Ёш коҳин қизиб кетган ханжарни қинига солиб, ўрнидан турди. Тезда ибодат бошланади. Йигит ўз қасамини унутгани йўқ, энди ҳаяллаш мумкин эмас.

...Ибодатхона минглаб шам билан ёритилган. Ун уч тангри орасида тилини чиқариб маъбуда Кали турибди — у одам қонига ташна. Рогхупоти ибодатхонанинг ҳамма ходимларига жавоб бериб, энди ўзи ёлғиз ўн тўрт ҳайкал қаршисида ўтирибди. Унинг олдида узун қилич. У ярақлайди, шамлар шуъласида қотиб қолган яшинни эслатади. Қилич маъбуданинг фармонига мунтазир.

Ибодат ярим кечада бошланади, вақт жуда оз қолди. Рогхупоти бесаранжом, чунки Жай Сингх ҳамон бедарак. Қўққисдан момақалди роқ бошланди. Шамол минглаб шамларнинг оловли тилларини титратди, яланғоч қилич тигида чақмоқ шуъласи ўйнаб ўтди. Ун тўрт ҳайкал ва Рогхупотининг ҳаракатга келган соялари, қандайдир рақсга тушиб, ибодатхонани гир

айланиб кетишди, бўрон шиддатида чаноқ-қадах¹ ерда юмалаб кетди. Қуруқ япроқ шамолда учгандай икки кўршапалак сояси деворда уёқдан-буёққа учиб юрарди.

Ярим кеча бўлиб қолди. Аввал яқинда, кейин узоқда, ниҳоят қаердадир жуда йироқда чиябўри увиллагани эшитилди. Уларга жўр бўлиб шамол бўкирди. Ибодатни бошлаш вақти келди. Дилғашлик Рогхупотига ором бермасди.

Бирдан тун зулмати қаъридан ёруғ ибодатхонага Жай Сингх кириб келди, у бамисоли яшиндай тўсатдан, бир онда пайдо бўлди! Ёш коҳин ўраниб олган узун чакмондан сув оқар, у тез ва оғир нафас олар, кўзлари ёнарди.

Рогхупоти унга ёпишиб, қулоғига шивирлади:

— Олиб келдингми?

— Олиб келдим! — қаттиқ гапирди Жай Сингх брахманнинг қўлини четлатиб. — Мен подшоҳ қонини олиб келдим. Нарн туринг. Мен Олампаноҳ-Онага муружаат қилмоқчиман.

Унинг овозидан ибодатхона деворлари ларзага келди. Жай Сингх маъбуда Кали — Олампаноҳ-Она ҳайкали қаршисида туриб қолди.

— Она, сенга чиндан ҳам ўз болангининг қони керакми? Ташналигининг фақат подшоҳ қони қондирадими? Мен болалигимдан сени Онам деб келдим, сидқидилдан сенга тоат-ибодат қилдим, зеро менда бундан бошқа мақсад йўқ эди. Мен рожпут, кшатрийларданман. Отамнинг бобоси рожа эди. Она авлодларим ҳали ҳам подшоҳлик қилмоқдалар. Ол, болангининг қонини. Бу ҳам подшоҳ қони!

Чакмон елкадан тушди, ханжар яшиндай ялт этди — Жай Сингх уни сопитача кўкрагига санчди. Ажалнинг ўтқир тиғи юракни тешиб ўтди. Йигит Она оёқлари остига йиқилди. Лекин Олампаноҳ-Она қимир этмади, чунки у тошдан-да.

Рогхупоти фарёд кўтариб Жай Сингхга ташланди, уни кўтаришга уринди, кейин ҳолдан кетиб, мурданинг устига йиқилди. Оқ зиналардан қон оқиб кетди. Бирин-кетин шамлар сўнди. Тун бўйи қоронғида ким-

¹ Чаноқ-қадах — диний маросимларда ишлатиладиган май идиши.

нингдир нафас олгани эшитилиб турди. Саҳарга яқин момақалди роқ тўхтаб, атроф жимжит бўлиб қолди. Тонгга яқин булутлар остидан ой чиқиб, ибодатхонага назар солди, унинг заиф нурлари йигитнинг оқариб кетган юзини аранг ёритди. Бош тарафдаги ўн тўрт тангри унга қараб турибди. Субҳидамга бориб, ўрмонда қушлар чирқиллай бошлагандагина Рогхупоти содиқ ходимнинг жонсиз жасади олдидан нари кетди.

УН ОЛТИНЧИ БОБ

Рожанинг фармони бажариш учун Ноккхотро Рай саҳарлаб саройдан чиқди. Ҳозир ибодатхонага бориш — шаҳзодани қулғулага солиб қўйди. Чунки Ноккхотро Рай Рогхупоти ҳузурида алланечук бўлиб, ўзини қандай тутишини, нима қилишини билмай қоларди. Брахманнинг кўзига кўринишни истамай, у яширинча Жай Сингх олдига киришга жазм этди, ундан ҳамма нарсани ипидан-игнасиғача билиб олиши мумкин.

У худди шундай қилди: оҳиस्ताгина ёш коҳин ҳужрасига кирди, аммо шу ондаёқ қилмишидан пушаймон бўлди. Жай Сингхнинг нарсалари — китоблар, идишлар тартибсиз сочилиб кетган, ўртада Рогхупоти ўтирибди. Жай Сингхнинг ўзи йўқ. Брахманнинг кўзлари чўғдек ёниб, сочлари тўзғиб кетган. У Ноккхотро Райнинг қўлидан маҳкам ушлаб, зўрлаб ерга ўтқазди. У на ўлик, на тирик эди. Рогхупотининг қарашидан унинг юраги така-пука бўлиб кетди.

— Қон қани?

Ноккхотро Райнинг юраги орқасига тортиб, бирор сўз деёлмай қолди.

— Ваъданг нима бўлди? Қон қани? — Рогхупоти девонавор бақирарди.

Шаҳзоданинг аъзойи бадани қалтираб кетди, қимтиниб, орқага тисарилди ва кийимининг этагини йиғиштирди.

— Тақсир... — деб бошлади Ноккхотро қуриқшаган лаблари билан, бироқ руҳоний унга гал бермай, ўзи давом этди:

— Олампаноҳ-Она жазокор қиличини ўзи кўтарди. Энди ҳамма жойда қон дарё бўлиб оқади. Авлодларингиз томирида унинг бир томчиси ҳам қолмайди.

Сенинг акангга муҳаббатинг оқибатини ўшанда кўра-
миз!

— Акамга муҳаббат! Ҳа, ҳа, ҳа! Тақсир...

Кулги унинг лабида қотиб, томоғини бўғди.

— Менга Гобиндо Маниккoning қони эмас, дунё-
да унинг учун энг қимматли, жонидан азиз кимсанинг
қони керак. Мен унинг қонини Гобиндо Маниккога
сепаман, бу қон унинг кўкрагида қотиб қолади, унинг
доғи ҳеч қачон, ҳеч вақт кетмайди! Мана қара, диқ-
қат билан қара!

Коҳин устидаги чадорни йиртди — унинг бадани
бутунлай қонга беланган, кўкрагида лахта бўлиб қо-
райган қон доғлари кўринарди.

Ноккхотро Рай сапчиб тушди. Рогхупоти унинг
қўлини омбурдай қисди.

— У ким? Гобиндо Маникко кимни ўзидан зиёд-
роқ севади? Кимнинг йўқолиши билан дунё унинг
кўзига қоронғи, ҳаёти маъносиз бўлади? Эрталаб уйқу-
дан уйғонган ҳамон у кимни эслайди, оқшом истиро-
ҳатга бориш олдида юрагида кимга бахту толе тилаб
дуо қилади? Унинг кўнглини тўлдирган ким? Сенми?

Рогхупоти мижжа қоқмай шаҳзодага кўз қадаб
қолди. Йўлбарс кийик боласига ҳамла қилишдан ол-
дин шундай қарайди.

— Йўқ, мен эмас,— ошиғич равишда жавоб берди
Ноккхотро. У қўлини бўшатмоқчи эди, бироқ сираям
бўшатолмади.

— Ундай бўлса, ким у?

— Дхрубо! — Оғзидан чиқиб кетди.

— Дхрубо ким ўзи?

— Бир гўдак...

— А-а, биламан, биламан... Рожа тарбиясидаги
бола. Ҳукмдор уни ўз фарзандидек ардоқлайди. Ўзи-
ники йўқ-да. Одамлар ўз болаларини қандоқ севади,
билмайман, аммо боқиб олган болалари учун ўз жон-
ларини беришга тайёр. Тўғри, бу гўдакнинг бахти Го-
биндо Маникко учун унинг бутун давлатидан қиймат.
Менинг фикримча, тожни унинг бошида кўриш рож-
га ўзи кийгандан кўра кўпроқ ҳаловат бағишласа
керак.

— Худди шундай, ҳаммаси тўғри,— жавоб берди
Ноккхотро Рай Рогхупотининг зийраклигидан ҳайрат-
да қолиб.

— Бўлмасам-чи! — кулимсиради брахман. — Рожа болани қандай севганини мен билмай ким билсин? Мен буни яхши тушунаман. Менга ана шу бола керак!

Шаҳзода бу гапни эшитиб, оғзи очилиб қолди. Кейин ўз-ўзича такорлади:

— Ана шу бола керак...

— Сен уни олиб келишинг лозим. Шу кечасиёқ!

— ...Шу кечасиёқ...

Рогхупоти Ноккхотро Райнинг кўзидан кўз узмай, овозини пасайтириб гапирди:

— Мана шу бола сенинг душманинг, буни пайқайсанми? Сен сулоланинг вориси буёқда қолиб, қандайдир таги-туғи номаълум асранди тожни сендан тортиб олмоқчи. Лоақал мана шу тушунарлими сенга? Наҳотки кўзинг очиқ бўла туриб, сени кутган тахтда унга жой тайёрлаётганларини кўрмасанг?

Эшитганлари Ноккхотро Рай учун янгилик эмасди, шу хил фикрлар унинг ҳам бошига келган эди.

— Бу хусусда гапирмасангиз ҳам бўларди, тақсир. Мен кўр эмасман! — ғурур билан жавоб берди шаҳзода.

— Ундай бўлса, яна ўйлаб ўтиришга ҳожат йўқ! Уни олиб кел, шу билан сен учун тахтга муқаррар йўл очилади. Нима бўлса ҳам, яна бир кун кутамиз, кейин эса... сен уни қачон олиб келасан?

— Шу оқшом, сал қоронғи тушиши билан.

— Агар олиб келмасанг брахмanning лаънатига қоласан. — Рогхупоти муқаддас риштасини ушлаб қўйди. — Сен ваъда бердингми, уни бажаришга мажбурсан — йўқса, уч кеча ўтмай, шу сўз чиққан лабу лунжингни қузғунлар чўқий бошлайди.

Ноккхотро Рай чўчиб, қўли билан юзларини силаб қўйди. Ўйртқич қушнинг ўткир тушмуғи билан нозик терини қандай чўқишини тасаввур қилганида, унинг этлари жунжукиб кетди. У Рогхупотига таъзим қилиб, ошиғич равишда чиқиб кетди. Ёруққа чиқиб, одамлар орасига киргандагина Ноккхотронинг руҳи кўтарилди.

У Н Е Т Т И Н Ч И Б О Б

Оқшом яқинлашди. Дхрубо саройнинг ички хоналарида ўйнаб юрарди. Ноккхотро Райни кўриб, «амаки» деб қичқирганча унга ташланди, жажжи қўллари билан бўйнидан қучоқлаб, юзини юзига қўйди.

— Амаки, амакижон,— секин такрорлади гўдак.
— Жим-м, ундай дема! Мен сенга қандай амаки-ман?

Дхрубо ҳайратда қолди: ахир у кишини бола му-дом шундай деб чақирарди-да. Бола бир зумда жим бўлиб, жиддий тус олди. Кейин шаҳло кўзлари билан шаҳзодага қараб сўради:

— Бўлмаса кимсан?

— Мен сенинг амакинг эмасман.

Гўдакнинг кўнгли чоғ бўлди: у ҳеч қачон бундай қизиқ ҳазилни эшитмаган эди.

— Сен амаким, амаким,— кулди Дхрубо.

Ноккхотро уни ишонтирмоқчи бўлди, лекин у ўз сўзини такрорлаб, борган сари қаттиқроқ кула бошла-ди. Ноккхотронинг жиғига тегиш унга жуда ёқиб қолди.

— Дхрубо, опангни кўришни истайсанми?

Бола шу заҳоти қўлдан тушди.

— Опам қаерда?

— Она ҳузурида.

— Она қаерда?

— Унча узоқ эмас. Мен сени унинг олдига олиб бо-ришим мумкин.

Дхрубо чапак чалиб юборди.

— Қачон, амакижон?

— Ҳозир.

Бола шодликдан чинқириб, яна Ноккхотронинг пин-жиги кирди. У Дхрубони кўтариб, уни чакмон билан ўради-да, яширин йўл билан саройдан олиб чиқиб кетди.

Бу кеча ҳам кўчага чиқиш тақиқланган; кечаги-дек йўлда на соқчилар, на йўловчилар бор. Фақат тў-лин ой осмонда порларди.

Ибодатхонага кирибоқ Ноккхотро Дхрубони брах-манга бермоқчи бўлди. Бироқ бола шаҳзодага ёпишиб, ундан сира ажралишни истамади. Рогхупоти зўр билан уни юлқиб олди. У: «Амаки, амакижон!»— дея қич-қириб йиғлади. Шаҳзоданинг кўзларига ёш келди, би-роқ брахманнинг олдида раҳмдиллик қилишга уялар-ди. Ноккхотро тошюрак одам эканини кўрсатмоқчи бўлди. Дхрубо йиғлаб: «Опа, опа!»— деб чақирарди лекин опаси келмасди. Рогхупоти ваҳимали ҳайқириқ билан боланинг овозини ўчирди. Бола қўрққанидан

жимиб, аҳён-аҳёнда ҳиқиллаб қўярди. Бўлаётган воқеага ўн тўрт тангри эҳтироссиз назар соларди.

...Уйқусида кимнингдир йиғисини эшитиб Гобиндо Маникко кўзларини очди.

— Махарожа! Махарожа! — бирдан ҳаяжонланган овоз келди дераза орқали пастдан.

Рожа сапчиб турди. Ой ёруғида у Кедарешшорни кўрди.

— Нима гап?

— Махарожа, менинг Дхрубом қаерда?

— У ўрнида йўқми?

— Йўқ.

Шундан сўнг Кедарешшор тушунтира кетди:

— Кечки пайт қарасам Дхрубо йўқ. Одамлардан сўраб-суриштирдим. Ноккхотро Райнинг хизматкорлари, Дхрубо ичкарида шаҳзода билан бирга, дейишди. Мен хотиржам бўлдим, кейин қарасам вақт жуда кеч, яна бесаранжом бўла бошладим. Суриштириб билсам шаҳзода саройда йўқ экан. Сизнинг ҳузурингизга киришга уриниб кўрдим, бироқ соқчилар менинг сўзимга қулоқ ҳам солишмади. Ночор деразадан қичқирिशга тўғри келди. Уйқунгизни қочирганим учун афв этинг.

Рожа бу косанинг тагида ним коса борлигини дарҳол пайқади. У тўрт соқчини чақирди.

— Қурул олиб, мен билан бирга юринглар.

— Махарожа, — эслатди соқчилардан бири, — бу кеча уйдан чиқиш-ман этилган-ку.

— Сизларга мен фармон этипман.

Кедарешшор бирга бормоқчи бўлди, лекин Гобиндо Маникко уни қайтарди. Одамсиз, лекин сутдек ойдин йўл билан рожа ибодатхона томонга кетди.

...Бирдан ибодатхона эшиклари ланг очилди. Ичкари қоронғи, фақат битта шам ёниб турибди. Ноккхотро билан Рогхупоти май ичиб ўтирибди, олдиларида қилич.

Дхрубо қани? У Кали ҳайкали оёқлари остида ухлаб ётибди. Юзларида қуриган кўз ёшининг изи, оғзи сал очик, чеҳрасида осудалик, гўё тош устида эмас, опасининг тиззасида ухлаган-у, у ўпиб-ўпиб кўз ёшини қуритгандек.

Май таъсиридан Ноккхотро сергап бўлиб қолди, аммо Рогхупоти маст шаҳзоданинг гапларига эътибор

бермай, сокин ўтириб, ибодат вақтини кутмоқда, у эса бамисоли бақабулбул:

— Сизнинг юрагингиз така-пука бўляпти, тақсир. Мен эса қўрқмайман! Нимасидан қўрқаман? Кимдан? Қўрқманг, тақсир! Сизни ўзим ҳимоя қиламан. Мени рожадан қўрқади деб ўйлайсизми? Мен Шоҳ Шужадан ҳам тап тортмайман. Ҳатто Шоҳ Жаҳонни ҳам писанд қилмайман! Сал ишорат қилганингизда, мез рожанинг ўзини олиб келардим, унда маъбудага муносиб совға бўларди-да! Бу тирранчанинг қанча қони бор?

Бирдан ибодатхона йўлагига соя пайдо бўлди. Ноккхотро Рай ўтирилди — рожа! У бир зумда ҳушёр бўлиб, ўз соясидан ҳам қорайиб кетди. Гобиндо Маникко дарров ухлаб ётган Дхрубони қўлига олиб, соқчиларга фармон берди:

— Икковлари ҳибсга олинсин!

Тўрт соқчи Рогхупоти ва Ноккхотро Райни қўлтиқларидан олишди. Рожа Дхрубони бағрига босиб, ўша одамсиз ойдин йўл билан саройга қараб кетди. Рогхупоти ва Ноккхотро Рай бу кечани қамоқхонада ўтказишди.

УН САККИЗИНЧИ БОБ

Эртасига суд бошланди. Залга шундай одам йиғилдики, игна ташланса ерга тушмасди. Суд ўрнида рожа, атрофида яқинлари, рўпарада айбдорлар ўтирарди. Уларнинг қўлларига кишан солинмаган, ammo ёнларида қуrollи соқчилар бор эди. Рогхупоти тош ҳайкал ёнига келди, Ноккхотро Рай бошини кўкрагига аниқ хомуш турарди.

Рогхупотининг гуноҳкорлигини бўйнига қўйиб, рожа ундан сўради:

— Сиз бир нарсa демоқчимисиз?

— Мени суд қилишга сизнинг ҳаққингиз ҳўх.

— Нима учун?

— Мен брахман, парвардигорнинг хизматкориман, мени фақат ўшанинг ўзи суд қила олади.

— Парвардигорнинг ерда юзлаб жиноатлари бор, улар гуноҳ учун жазо, савоб учун мукофот берилган. Биз, Гобиндо Маникко, шуларнинг оғири. Мен сиз билан муноқаша қилиб ўтиришни истайман.

Ўраяпман, сиз кеча қурбонлик қилиш учун бола ўғир-
ладингизми?

— Ҳа.

— Гуноҳингизни бўйнингизга оласизми?

— Бўйнимга олмайман! Менинг ҳеч қандай гуно-
ҳим йўқ. Мен Олампаноҳ-Онанинг амрини бажо келти-
раман, сиз бунга халақит бердингиз. Демак, сиз гуноҳ-
корсиз. Олампаноҳ номидан мен сизни айблайман! У
сизни суд қилади.

Коҳиннинг сўзларини жавобсиз қолдириб, рожа
бундай деди:

— Кимки тангриларга қурбонлик қилса ёки қил-
моқчи бўлса — мамлакатдан бадарға қилинади. Шу
қонунга мувофиқ сизни саккиз йилга бадарға қиламан.
Соқчилар сизни менинг қаламравим ҳудудидан чиқа-
риб қўйишади.

Соқчилар Рогхупотини суд залидан олиб чиқмоқчи
бўлишди.

— Қимирламанг! — ҳайқирди у, сўнг рожага муро-
жаат этди: — Сизнинг судингиз тугади, энди мен сизни
суд қиламан, марҳамат қилиб эшитинг! Бизнинг ибо-
датхоналарда бир қонун бор: кимки ўн тўрт тангрига
ибодат қилинадиган икки кечанинг бирида уйдан чиқ-
са — коҳин олдида жавобгар бўлади. Шу қадимий
қонунга мувофиқ сиз менинг олдимда жавобгарсиз.

— Мен жавоб беришга тайёрман.

— Бу ҳаракат учун фақат жарима солинади, — эс-
латишди яқинлари.

— Мен сизга икки юз минг рупия жарима соламан!
Буни шу заҳоти тўлаш лозим.

Бир оз тафаккурдан кейин рожа жавоб берди:

— Майли, шундай бўла қолсин.

У хазиначини чақириб, икки юз минг рупия санаб
беришга амр этди. Соқчилар Рогхупотини олиб ке-
тишди.

Рожа шаҳзода томон ўгирилиб, жиддий сўради.

— Ноккхотро Рай, сен ўз айбингни бўйнингга ола-
санми?

— Мен айбдорман, махарожа, лекин менга раҳм-
шафқат қилишингизни ўтинаман!

У ўзини акасининг оёқлари остига ташлади.

Махарожа бир лаҳза иккиланиб, кейин ўзини қўл-
га олди.

— Ўрнингдан тур, Ноккхотро Рай, менинг сўзимга қулоқ сол. Афв этишга ҳаққим йўқ, мен ўзим жорий этган қонунга ўзим бўйсуним керак. Бу қоидага риоя қилиш айбдор учун ҳам, судья учун ҳам мажбурий. Бир жинойт учун бирига жазо бериб, бирини афв этиш мумкинми, ўзинг ўйлаб кўр?

— Махарожа, Ноккхотро сизнинг укангиз, унга шафқат қилинг, — тарафдорлик қилишди яқинлари.

— Жим тулинг! — сўзларини бўлди рожа. — Мез адолат курсисида ўтирган пайтда укам ва дўстим бўлмайдилар!

Яқинлари қайта лом-мим деёлмай қолишди. Зал жимжит бўлиб қолди.

— Ҳаммангиз эшитдингизми? — қатъият билан давом этди рожа. — Кимки тангрига қурбонлик қилса ёхуд қилмоқчи бўлса — бадарга қилинади. Менинг мамлакатим қонуни мана шундай. Кеча кечқурун Ноккхотро Рай коҳин билан тил бириктириб, қурбонлик қилиш учун бола ўғирлашган. Ноккхотро Рай айбдор, бинобарин, мен уни саккиз йилга бадарга қиламан.

Соқчилар шахзодани олиб кетиш учун унга яқинлашдилар. Рожа ўрnidан туриб, Ноккхотро Райни қучоқлади ва йиғламсираган, қалтироқ овозда гапирди:

— Иним, жазоланган фақат сен эмас, мен ҳам. Йлгариги туғилишимда нима гуноҳ қилганимни билмайман. Дўстлардан йироқда худойим сени ўз паноҳида асрасин.

Хукм ҳақидаги хабар дарров ҳаммага маълум бўлди. Саройнинг ички хоналарида йиғи-сиғи бошланди. Рожа ўз хонасига кириб эшикни беркитди ва қўлларини қовуштириб, худога муножот қилди:

— Эй поко парвардигоро! Мен қачон гуноҳ қилсам раҳму шафқат қилмай, гуноҳимга яраша жазо бер. Гуноҳ учун берилган жазога бардош бериш мумкин, аммо афв юкини кўтариш — тоқатдан ташқари.

Рожанинг кўнглида укасига нисбатан муҳаббат аввалгисидан зўрайди. Болалигини эслади, Ноккхотро, унинг ўйинлари, сўзлари, қилиқлари. Қуноқлар, оқшомлар бирин-кетин кўз ўнгидан ясов тортиб ўтдилар... Мана, кичкина Ноккхотро қуёш шуъласида... Мана, у юлдуз тўла осмон остида...

Рожанинг юзлари кўз ёшидан ҳўл эди.

УН ТУҢҢИЗИНЧИ БОБ

Рогхупотининг Трипур билан видолашадиган пайти келди.

— Қайси тарафга борамиз, тақсир? — сўрашди соқчилар.

— Ғарб томонга!

Хўп йўл юришди, ўнинчи кунни Даққа шаҳри намоён бўлди. Соқчилар маҳкумни қолдириб, ўзлари пойтахтга қайтишди.

«Агар ҳозирги замонда брахман дуосининг таъсири қолмаган бўлса, кўрайлик-чи, у ўз ақли билан нимага эришади? Рожа Гобиндо Маникконинг баҳоси нима бўлади-ю, мен брахманнинг нархи қанча эканини вақтнинг ўзи кўрсатади», — деди ўз-ўзига Рогхупоти.

Унинг узоқ Трипурдаги ибодатхонасига Бобирийлар салтанатидан камдан-кам хабарлар етиб борарди. Даққага бориши билан Рогхупоти Бобирийлар давлатининг сиёсати ва бу давлатдаги аҳвол ҳақида ҳамма нарсани суриштириб билишга ошиқди.

У вақтларда бу жойлар Шоҳ Жаҳоннинг қўл остида эди. Унинг учинчи ўғли Аврангзеб Бижапурни босиб олиш учун ғарбга юриш бошлади. Иккинчи ўғли Шужа Бенгалия ҳокими эди. Ражмохолни ўзига пойтахт қилиб олди. Кенжа ўғли Мурод Гужарад ҳокими эди. Тўнғич ўғли валиаҳад шаҳзода Доро пойтахт — Деҳлида яшарди. Подшоҳ Шоҳ Жаҳон олтмиш етти ёшда бўлиб, мўнкиллаб қолганди, бинобарин, улуғ давлатни идора қилишнинг ҳамма ташвиши шаҳзода Доро зиммасига тушарди.

Рогхупоти бирмунча вақт Даққада яшаб, у ерда урду тилини ўрганди, кейин Ражмохолга жўнади.

Бенгалия ҳокими пойтахтига келиб руҳоний бутун Ҳиндистонни ҳаяжонга солган янгиликни эшитди: Шоҳ Жаҳон ўлим тўшагида эди. Шужа дарҳол Деҳлига қўшин тортди. Шоҳ Жаҳоннинг тўрттала ўғли ҳам калхатлардек ўлаётган подшоҳнинг тахтига чов солишга тайёр эдилар.

Шужанинг кетидан бориш ниятида брахман ҳам Ражмохолни тарк этди. Тахтиравонни кўтариб юрадиган ҳаммоллар ва бошқа хизматкорларга жавоб берди, икки юз минг рупияни Ражмохол яқинида, кўздан йироқ бир жойга кўмиб, тепасига белги қилиб қўйди. Ўзи

озгина пул олди, холос. Рогхупоти олға қараб кетаркан, куйган кулбалар, ташландиқ қишлоқлар, пайхон этилган экинзорларга қараб йўлни аниқлаб борарди. У дарвишона кийиниб олган бўлса ҳам, тунаш учун бошпана топиш мушкул эди. Қаердан қўшин, бу ғоратгар чигиртка галаси ўтган бўлса, шу ерда очлик ҳукм су-
рарди. Суворийлар ва филлар учун етилмаган ҳосилли ўриб олишарди. Деҳқонларнинг омборлари бўшаб қолди. Талончилик, бебошлик вақти келди. Одамлар қишлоқлардан қочиб кетишди. Қолганлари эса ҳуркиб кетган кийикларга ўхшарди, улар ҳеч кимга ишонмас, ҳеч кимга шафқат этмас, ҳатто кулмас эдилар. Йўл бўйидаги дарахт остида бир неча шоввозлар таёқ ушлаб ўтиришади. Улар кун бўйи йўловчиларни кутишади.

Кометанинг думидай қароқчилар тўхтовсиз қўшин кетидан юриб, аскарлардан қолган нарсаларни йиғиштирардилар. Баъзан аскарлар билан қароқчилар орасида уриш-муштлашиш бошланарди. Ўлик жасад устида итлар билан чиябўрилар шундай ғажишади. Қаттиққўллик, йиртқичлик аскарлар учун шунчаки бир кўнгилхушлик бўлиб қолди. Улар учун тинчгина кетаётган йўловчининг қорнига қилич тиқиш ёхуд уни салласига қўшиб бошини кесиб ташлаш ҳеч гап эмасди. Улардан деҳқонларнинг ваҳимага тушиши бу каллакесарларнинг ғайратига ғайрат қўшарди, холос. Аскарлар қишлоқни талаб, одамларни хўрлаш, таҳқирлаш билан вақтичоғлик қилишарди. Икки мўтабар брахманни бир-бирига орқасини қилиб боғлашди, бурунларига димоғи нос сепишди, қандайдир бир эркакни икки отга миндириб, отларни қамчилашди, отлар чошиб кетди, у одам йиқилиб, қўл-оёғи синди. Аскарлар ҳар кун янги эрмак ўйлаб топардилар. Қишлоқни ёндириб, бу подшоҳ шарафига мушакбозлик, дейишарди. Умуман уларнинг бебошликларини бир йўла айтиб адо қилиб бўлмайди. Табиий, бу шароитда Рогхупотининг иши енгил кўчмади. Баъзан у бирор емак топарди, аммо туз тотмаган кунлари ҳам бўларди, бу оқшом у ҳорган-толган ҳолда ярим вайрона кулбага кириб, шу ерда тунади. Эрталаб туриб қараса, унга ёстиқ бўлган нарса бошсиз жасад экан. Бошқа бир куни оч Рогхупоти кимнингдир уйига кирди — синиқ сандиқда бир одам юз тубан ётибди. Рогхупоти,

бу таланган нарсалари учун куйиб-ёншти, деб ўйлади, унга яқин келиб, секингина туртди, одам қондек ерга қулаб тушди — бу ҳам мурда...

Кейин Рогхупоти яна кимнингдир кулбасида тунади. Саҳарга яқин эшик астагина очилди. Кузги ой нури билан хонага бир неча соя кириб келди, шивирлаган овоз эшитилди. Руҳоний сапчиб кетиб, сас-садосиз ўтирди. Шу заҳотиёқ қўрққан хотинларнинг қичқириги эшитилди. Қандайдир бир эркак бир қадам олдинга ўтиб, урду тилида сўради:

— Бу ерда ким бор?

— Мен брахман, дарвишман. Сизлар ким бўласизлар?

— Биз шу ерда яшаймиз. Қочган эдик, энди қайтиб келдик: аскарлар кетганга ўхшайди.

— Қайси томонга?

— Вижайгар томонга, яқинда Вижайгар ўрмонига кириб ғойиб бўлишди.

Рогхупоти, бошқа ҳеч нарсани сўраб-суриштирмай, йўлга равона бўлди.

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

Вижайгар ўрмони — қароқчилар макони. Ўрмон орасига олиб борадиган йўлнинг гулга кўмилган қирғоқларида ер қанчадан-қанча қурбонларни яшириб ётибди. Ўрмонда, буталарга чирмашиб кетган чирмовуқ, азамат баньян, акация ва муқаддас ним дарахтлари ҳамнафас бўлиб яшайди. Бу ерда тоза сув топилмади, кўл эса кўлмакнинг ўзи, дарахтлардан муттасил япроқ тўкилиб, суви кўкариб кетган. Илон изидек өгри-бугри тор йўлак қалин қоронғи ўрмонда йўқ бўлиб кетади. Дарахт шохларида маймун галаси. Баньяндан юзлаб ҳаво томирлари ва маймун думлари осилиб туради. Маймунларнинг тиржайган тишларидан, шефали дарахтининг очилиб-сочилган гулидан вайрона ибодатхона ҳовлиси оппоқ оқариб кўринади. Дарахтларнинг садасимон учларида яширинган узун қуйруқ тўтиларнинг оқшомги қийқириқлари тун вулматини тешиб кетарди. Салкам йигирма минг қўшин мана шу жойга кириб келди. Чирмовуқ, ўт-ўлан ва буталар чирмашиб кетган, улкан телпакдек кенг майдонни қамраб олган ўрмон, тумшугидан чангали ўт-

кирроқ йигирма минг қўзғуннинг — тиш-тирноғигача қуролланган қўшиннинг қароргоҳи бўлиб қолди.

Ҳуркиб ҳавога кўтарилган қарға галаси қағиллаганча осмонда айланиб, дарахтга қўнишга ботинмасди. Аскарларнинг шовқин-сурон кўтаришлари тақиқланган. Кун бўйи йўл юриб, улар оч қолишган, гулханларда овқат пишириб, ўзаро шивирлаб гаплашмоқдалар; уларнинг шивирлаши ўрмонни тўлдириб, чигирткаларнинг тунги қўшиғини босиб кетди. Отлар дарахтларга боғланган. Аҳён-аҳёнда уларнинг ер тепингани ва кишнагани эшитилиб, бундан атроф ларзага келади. Майдондаги нураган ибодатхона ёнида Шоҳ Шужага чодир қурилган, бошқаларнинг хобгоҳи дарахт остию кўкат усти эди, албатта.

Рогхупоти дам олмай, кун бўйи юриб, ўрмонга кечаси етиб келди. Деярли ҳамма аскарлар донг қотиб ухлаган, фақат қоровулларгина бедор эди. Ҳар жой-ҳар жойда гулханнинг хира шуъласи кўриниб, гўё зулмат уйқули кўзини аранг очиб қараётгандай бўларди. Рогхупоти ўрмонга кирган ҳамон бир йўла минглаб аскарнинг нафас олишини эшитаётгандай бўлди. Минглаб дарахтлар донг қотиб посбонликда тургандай эди. Бойўғли қанотларини ёзиб, жўжаларини қўриқлагандай, ўрмонни ташқаридан ўраб турган, интиҳосиз тун ўрмон ичкарисини қора қанотлари остига олди. Ўрмон ичкарисидаги тун бошини кўкрагига тушириб мудраётган пайтда — ўрмон ташқарисидаги тун уйғониб, бошини юқори кўтарган эди. Рогхупоти ўрмон ёқасида ётиб уйқуга кетди.

Илк саҳарда у қандайдир ўткир қуролнинг тегишидан безовталаниб, сапчиб турди. Серсоқол, саллал — турк аскарлари унга бегона тилда алланималар дейишди. Рогхупоти билдики, улар сўкишяпти. Бу ҳам бенгал тилида бир неча нордон сўзларни айтиб олди. Аскарлар уни қўполлик билан ўраб олишди.

— Нима, сизлар мен билан ҳазиллашмоқчимисиз? — сапчиб турди Рогхупоти. Бироқ аскарларнинг авзойидан яхшилик кутиб бўлмасди. Улар брахманни бепарволик билан ўрмонга судраб кетишди.

— Мени судрашнинг ҳожати йўқ, — қичқирди Рогхупоти, — ўзим бораман. Мен бекорга шунча йўл юриб келдимми?

Аскарлар унинг бенгалча нутқини масхаралаб ку-

лишди. Бошқалар келиб қўшилди. Улар ҳам бунинг устидан ҳазил-мазах қила бошладилар. Кимдир унинг сочи олинган бошига олмахоннинг думини улоқтирди, бошқаси брахманнинг ёнида юриб, унинг бурнига учи эгилган йўгон қамишни текизиб борарди, агар қамишнинг бу учи қўйиб юборилса борми, Рогхупотининг кеккайган бурни пачақланиб, юзи билан баравар бўлиб кетарди. Аскарларнинг қаҳқаҳасидан ўрмон ларзага келди. Бугун қиём пайтида улар жангга киришлари керак, ҳозирча тасодифий ўлжани хоҳлаганларича хўрлаб кўнгил очмоқдалар. Кўнгиллари тўлгунча ўйнашиб, аскарлар Рогхупотини Шужа чодирига олиб кирдилар¹.

Рогхупоти Шужага мусулмонча таъзим-тавозе қилмади. У худолар ва ўз кастаси одамларидан бошқа ҳеч кимга, ҳеч қачон бош эгиб таъзим этмаган. Брахман шоҳ ҳузурида бошини тик кўтариб турарди.

— Шоҳга шоҳлар устидан зафар ёр бўлғай,— хитоб этди у қўлини кўтариб.

Шужа қўлида қадаҳ тутиб, яқинлари даврасида ўтирарди.

— Хўш, нима гап?— ялқовланиб, эътиборсизлик билан сўради у.

— Шоҳим,— жавоб беришди аскарлар,— биз душман айғоқчисини тутиб келдик.

— Яхши, яхши! Бу бахти қаро бизнинг кучимиз қанчалигини билмоқчи эканми? Бўпти, унга ҳаммасини кўрсатиб, қўйиб юборинглар. Бориб кўрганларини айтиб берсин.

— Шоҳим, рухсат беринг, сизга хизмат қилай,— тутила-тутила ҳиндистони тилида гапирди Рогхупоти.

Шужа эринчоқлик билан қўл силтаб, чодирдан чиқишни амр этди унга.

— Иссиқ,— деди Шужа.

Хизматкор дучандон куч билан елпий кетди уни. Доро ўғли Сулаймонни рожа Жай Сингх қўмондонлиги остига қўйиб, Шужанинг ҳужумини қайтариш учун унга катта қўшин берди. Душман қўшинининг яқинлашганини билгач, Шужа Вижайгарни босиб олиб, ўз қўшинини ўша ерга жойлашга жазм этди. У

¹ Шоҳ Шужа — Ҳиндистон подшоҳи Шоҳ Жаҳоннинг иккинчи ўғли (1628—1658), Вобирийлардан, Бенгалия ҳокими.

қалъа бошлиғи Викрам Сингхга чопар юбориб, қалъа ва хазинани топширишни талаб қилди. Викрам Сингх: «Мен фақат икки ҳукмдорни — Деҳлида Шоҳ Жаҳонни, осмонда худони биламан, Шужаси ким, буниси менга номаълум», деб чопарни қайтариб юборди.

— Қандай дағаллик,— хуноб бўлди Шужа,— қандай одобсизлик! Нима деб бўлади, бемаъни жанг қилишга тўғри келади.

Буларнинг ҳаммаси Рогхупотига аён бўлиб қолди, аскарлар уни қўйиб юборган ҳамон у Вижайгар томон йўл олди.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

Вижайгар тоққа жойлашган. Қалъа ўрмоннинг ёнгинасида. Рогхупоти ўрмондан чиққан ҳамон шундай узун, баланд деворга кўзи тушдики, гўё осмонга туташгандай. Ўрмон минглаб дарахтлардан иборат ёғоч девор билан ўзини қамраб олган, қалъа тош билан ихота қилинган, хуллас ўрмон — шай, қалъа — сергак эди. Ўрмон ер бағирлаб ётган йўлбарсни эслатарди, қалъа бўлса, бўйинини гажак қилиб, ёлини ёйиб, ҳамлага ҳозирланган шердек турарди. Ўрмон қулоғини ерга қўйиб эшитар, қалъа зумрад осмонга назар соларди.

Рогхупоти ўрмон ёқасида пайдо бўлиши билан қалъа девори устидаги посбонлар ҳаракатга келишди, мўғиз чалинди — қалъа наъра тортиб, ҳурпайди, чангалини ёзди. Рогхупоти брахманлик риштасини кўтариб, қўли билан ишоралар қила бошлади.

— Келаётган ким? — посбоннинг ҳайқириғи эшитилди Рогхупоти қалъа деворига яқинлашганда.

— Брахман, меҳмон.

Қалъа бошлиғи Викрам Сингх художўйлиги билан ажралиб турарди. Айтишларича у ўзини ҳаққа, брахманлар ва меҳмонларга хизмат қилишга бағишлаган. Муқаддас ришта шарофати билан осонгина унинг қалъасига кириш мумкин, ҳеч қандай ёрлиқ талаб қилинмасди. Бироқ ҳозирги уруш вазиятида нима қилмоқ керак? Аскарлар ўйлаб қолишди.

— Агар менга бошпана бермасангиз, мен мусулмонлар қўлида ҳалок бўламан,— деди Рогхупоти.

Келгинди ҳақида Викрам Сингхга хабар қилишди. У брахманни қалъага киритишга амр этди. Девордан нарвон туширишди. Бир неча дақиқадан сўнг Рогхупоти қалъага кириб олди.

Бу ерда жанг тараддуди авжига чиққан пайт. Брахманга ғамхўрлик қилишни кўнни кўрган, жангларда синалган соҳиб амаки ўз зиммасига олди. Унинг ҳақиқий номи Кхорго Сингх бўлса ҳам, одамлар уни соҳиб амаки ёхуд ноиб соҳиб деб атардилар. Аммо нима учунлигини ҳеч ким билмайди. Ҳолбуки унинг жияни эмас, ҳатто укаси ҳам йўқ эди, бинобарин, ўзи хоҳлаган тақдирда ҳам бировга амаки бўлолмасди, бунинг устига унинг унвонига ҳеч ким эътироз этмаган, заррача шубҳа қилмаган эса-да, у умрида бировга муовин ҳам бўлмаган. Укаси бўлмай — амаки, бирор ўлка ҳокими бўлмай ноиб унвонини олганлар учун ҳаётнинг бебақолиги, бахтнинг беқарорлиги, жияндан жудо бўлиш, юксак лавозимдан тушиб қолиш хавфини тугдирмайди, албатта.

— А-ҳа, мана бу ҳақиқий брахман! — хитоб қилди соҳиб амаки руҳонийни кўриб, унга таъзим этаркан. Рогхупоти атрофдагиларга олов қурт-қумурсқага қандай таъсир қилса, шундай таъсир қиларди.

Дунёдаги ишларнинг чаппа кетаётганидан зорланиб, соҳиб амаки бундай деди:

— Ҳозирги пайтда илгаригидек ҳақиқий брахманлар кўп қолдими, тақсир?

— Жуда оз қолди!

— Илгари брахманларнинг кўзида муқаддас олов порларди, энди бу олов қоринга кириб кетди.

— Уларнинг қорнидаги ўт ҳам илгариги ўт эмас, албатта.

— Каромат қилдилар, тақсирим, — бош ирғаб маъқуллади соҳиб амаки. — Кўз олдингизга келтириб кўринг, агар донишманд Агастья¹ шунча ичган бўлса у қанча ейди экан!

— Бошқа мисоллар ҳам бор.

— Бор, албатта. Донишманд Жажнунинг ташнали-

¹ А г а с т ь я — худолар билан иблислар орасида уруш бўлиб турганда, иблислар океан тубида яшириниб олишади, худоларга ёрдамлашиш мақсадида афсонавий донишманд Агастья океан сувини ичиб қуритади.

ги ҳақида ҳам ривоят бор¹. Тўғри, унинг қанча ейиши мумкинлиги ҳақида ҳеч ерда ёзилмаган, аммо-лекин тагига етса бўлади. Бир майизни қирқ қаландар бўлиб еган бўлиши мумкин, лекин бу — қаландарларда иштаҳа йўқ эди деган гап эмас. Ахир уларнинг кунига бунақа майиздан қанчадан еганлари маълум эмас-да.

Брахманларнинг қадр-қимматларини эслаб, Рогхупоти виқор билан гапирди:

— Йўқ, соҳиб, улар овқатга унча ўч бўлмаганлар.

— Рам, рам! Нималар деяптилар, тақсирим? — таажжубланди соҳиб амаки. — Уларнинг иштаҳа ўти нечоғлик авж олгани ҳақида далиллар бор. Ишонаверинг, тақсир, вақти келиб, ҳамма ўтлар, ҳатто қурбонлик ўти ҳам сўнади, фақат...

— Қурбонлик ўти сўнмай нима қилсин? — бир оз тажанг бўлиб сўради Рогхупоти. — Ҳозир мамлакатда ёғ қани? Нопоклар ҳамма сигирларни сўйиб битирди, ёғ қаёқдан бўлсин? Қурбонлик ўти бўлмаса брахман салобатидан токайгача нур томсин?

Бу Рогхупоти юрагида яширинган аланганинг дастлабки авж олиши, холос.

— Сиз нишонни тўғри олдингиз, тақсир! Сигирларни қириб юборишди. Улар энди одам қиёфасида пайдо бўляпти, улардан ёғ кутиб бўлмайди, мияси ҳам йўқ. Тақсирим қаердан келдилар?

— Трипурдан, подшоҳ саройидан.

Соҳиб амаки жуғрофиядан, шунингдек мамлакат тарихидан заифроқ эдилар. Ҳиндистонда Вижайгардан бошқа диққатга сазовор бирор нарса борлигига ишонмасди. Шунинг учун оғзига келганини айтди-қўйди.

— О! Трипур рожаси — улуғ рожа.

Рогхупоти унга далда берди.

— Тақсирим қандай хизматдалар?

— Рожа саройининг маънавий раҳнамоси.

— О! — хитоб этди соҳиб амаки, кўзларини юмиб, бош ирғаб. Унда Рогхупотига нисбатан чуқур эҳтиром пайдо бўлди.

— Тақсиримнинг сафардан муродлари нима?

— Муқаддас жойларни зиёрат қилиш.

¹ Ж а х н у — Ганг сувини ичиб қуритган афсонавий донишманд.

Шовқин кўтарилди, милтиқ овози эшитилди — душман қалъага ҳужум бошлади.

— Шу ҳам гап бўлди-ю, тош отиб ўйнашяпти шекилли, — кулимсираб, имлаб қўйди соҳиб амаки.

Қалъа деворининг тошлари соҳиб амакининг уларга бўлган ишончи қадар қаттиқ эмасди.

Узоқ ўлкалардан келган йўловчи Вижайгарга тушдими, соҳиб амаки уни бирор дақиқа ўзидан нари кетказмай, Вижайгарнинг улуғворлиги ҳақида гапиргани-гапирган эди. Рогхупоти эса оддий меҳмон эмас, у Трипурдан, рожа саройидан келган, бунақа меҳмон камдан-кам бўлади. Завқу шавқи жўш урган соҳиб амаки Вижайгарнинг нечоғлик қадимийлигидан сўз очиб қолди. Унинг сўзларидан маълум бўлишича Брахма¹ оламни яратгандан сўнг орадан салча вақт ўтмай қалъага асос солинган экан. Рожа Викрам Сингх аждодлари қалъани идора қила бошлаган давр эса Ману² нашъу намо сурган даврга бориб тақалади. Бундан ташқари, Рогхупоти Шиванинг қалъага нечоғлик ҳомийлик қилишини бу ерда Картавирья-Аржун³ асирликда қандай сақланганини ҳам билиб олди.

Кечга бориб маълум бўлдики, душман қалъага ҳеч қандай зарар-заҳмат етказолмаган. Тўплардан отилган ўқлар қалъа деворига етиб келмаган. Соҳиб амаки ўзидан мамнун ҳолда, мийиғида кулимсираб, Рогхупотига қараб қўйди, бу билан гўё, Шиванинг чиндан ҳам қалъага ҳомийлигига бундан ҳам кучлироқ далил керакми, деб айтмоқчи бўларди. Учиб келаётган тўп ўқларини Нандининг⁴ ўзи ҳавода тутиб олди, энди Ганеша билан Картикея⁵ уларни Шиванинг тоғдаги кўшикида копток қилиб ўйнашади.

¹ Б р а х м а — қадимий ҳинд мифологиясида бош худолардан бири, халлоқи олам.

² М а н у — ҳарфан таржимаси «одам» маъносида келади. П у р и н л а р — қадимги ривоятларга кўра инсониятнинг дастлабки ўн тўрт аждоди, шуларнинг биринчиси Сваямбхува тахминан 30 миллион йил аввал яшаган, брахманизм асосларини акс эттирган «Манавадхарамашастри» номли китобнинг муаллифи ҳам шу киши деб фараз қилинади.

³ К а р т а в и р ь я-А р ж у н а — ривоятларга кўра Виндхья тоғларида яшовчи ҳайкаллар подшоҳининг ўғли. Картавирья брахман Жамадгнинг ҳожатбарор сигирини ўғирлагани учун унинг ўғли қўлида ҳалок бўлади.

⁴ Н а н д и — бош худолардан Шиванинг оқ буқаси.

⁵ К а р т и к е я (Картика) — Шиванинг ўғли, уруш тангриси.

Рогхупоти нима қилиб бўлса ҳам Шоҳ Шужани ўз таъсирига олишга жазм этди. Шужанинг Вижайгарга ҳужум қилиш ниятида эканини билиб, брахман дўст қиёфасида қалъага кириб, уни забт этиш учун бирор йўл билан Шужага ёрдам қилиш фикрига тушди. Бироқ Рогхупоти умрида милтиқ дорисини ҳидлаб кўрмаганлардан, шу ваздан ҳозир Бенгалия ноибига не тариқа ёрдам бериши мумкинлигини тасаввур ҳам қилолмасди.

Эртасига яна жанг бошланди. Душман қалъа деворининг бир жойидан рахна солди, аммо шу ўринда қаттиқ отишмага дуч келиб, чекинишга мажбур бўлди. Рахна солинган жой дарҳол тикланди. Бироқ эндиликда тўплардан отилган ўқларнинг баъзиси қалъага туша бошлади. Ўлганлар бор эди, ярадорлар пайдо бўлди.

— Қўрқманг, тақсир! Бу болалар ўйини, — эълон қилди соҳиб амаки брахманга ва уни қалъани бирга кўздан кечиришга бошлаб кетди. Қурул қаерда сақланади, омборлар қаерда, ярадорларни қаерда даволайди, зиндон қаерда, Вижайгар саройи қаерда, хуллас қалъанинг ҳамма сиру асрорини батафсил тушунтирган соҳиб амаки лаҳза сайин Рогхупотига қараб қўярди.

— Ажойиб иншоот, — мақтаб кетди брахман, — Трипур қалъасидан ўтиб кетади. Бироқ соҳиб, Трипур қалъасида жуда яхши яширин йўллар бор, бу ерда эса нима учундир мен унақа нарсани кўрмадим.

Соҳиб амаки дарров жавоб бермоқчи эди, бирдан хатосини пайқаб қолди.

— Ҳа, бу ерда унақаси йўқ.

— Шундай улуг қалъада яширин йўл бўлмаса-я? Йўқ, бунга ақл бовар қилмайди!

— Ҳа, ҳа, ақл бовар қилмайди, — довдираб қолди соҳиб, — яширин йўл бўлса бордир, аммо бизга номаълум.

— Бу йўқ деган гапнинг худди ўзи, — кулимсиради Рогхупоти. — Сиз билмагандан сўнг бошқалар ҳақида гапиришнинг ҳожати йўқ.

Соҳиб амаки бирдан жиддий тус олиб, хомуш бўл-

ди. Кейин: «Рам, рам, ё раббий!» — деб юборди, эснадди, панжаларини қирсиллатди, кафти билан юзлари, мўйловлари ва соқолини силади-да, кутилмаганда бундай деди:

— Тақсиримнинг умрлари тоат-ибодат билан ўтади. У кишига айтиш гуноҳ эмас. Иккита яширин йўл бор, шулар орқали сездирмай қалъага кириб чиқиш мумкин. Аммо у йўллари чет одамларга кўрсатиш қатъиян қатағон этилган.

— Ростданми? Қаранг-а, — ишонмаган қиёфада гапирди Рогхупоти.

Соҳиб амаки ўзини айбдордай сизди. Албатта, брахман унинг гапига ишонмади. Чиндан ҳам бировга гоҳ ундай, гоҳ бундай деб айтилса, унда шубҳа туғилади. Яна шуниси ҳам борки, ажнабий бир одамнинг, Вижайгар қалъаси Трипур қалъасидан қолишади, деган фикрга келиши кўҳна жангчи учун тоқатдан ташқари эди.

— Сизнинг Трипурингиз, тақсир, бу ердан жуда йироқда бўлса керак, бунинг устига брахмансиз, сизнинг бурчингиз тоат-ибодат, тангри даргоҳида хизмат қилиш, сиздан ҳеч ким ҳеч қачон сўраб-суриштириб ўтирмайди...

— Соҳиб, агар сизда бирор шак-шубҳа бўлса, бу гапни йиғиштириб қўяйлик. Мен брахманман, брахман ўғлиман, қалъага тааллуқли тафсилотларни билишнинг мен учун ҳеч бир аҳамияти йўқ.

Соҳиб амаки ўнғайсиз аҳволга тушиб қолди.

— О, рам, рам. Сиздан гумонсираб бўладими! Юринг, ҳаммасини кўрсатаман сизга.

Бу орада қалъа ташқарисида кутилмаганда Шужа қўшини сафида парокандалик юз берди. Шужанинг чодирини ўрмонда қолган эди. Ёпирилиб келган Сулаймон ва Жай Сингх қўшини Шужани асир қилиб олди, кейин тўсатдан қалъага ҳужум қилаётган қўшин устига ташланди. Шужа қўшини жанг майдонида, йигирма тўпни қолдириб, тумтарақай бўлиб кетди.

Вижайгарда шоду хуррамлик бошланди. Сулаймоннинг чопари Викрам Сингх ҳузўрига келган ҳамон, у қалъа дарвозаларини очишга амр этиб, ўзи Сулаймон билан рожа Жай Сингх истиқболига чиқди. Қалъа Деҳли ҳукмдорининг аскарлари, отлари ва филлари

билан тўлди. Байроқлар кўтарилди, карнай садолари янгради. Соҳиб амакининг оқ мўйловлари остида табассум порлади.

ИЙГИРМА УЧИНЧИ БОБ

Камоли хурсандликдан соҳиб амаки ўзини йўқотиб қўйди. Бугун Деҳли ҳукмдорининг ражпутлари — шер юрак жангчилари Вижайгар меҳмони, қудратли шоҳ Шужа — қалъа асири. Бунақа тутқун бу ерда Карта-вирья-Аржуна замонидан бери бўлмаган эди. Соҳиб амаки Аржунанинг асоратга тушганини хўрсиниб эс-лади-да, сўнгра ражпут Сучет Сингхга қараб бундай деди:

— Ҳа-а, минг қўллик қаҳрамонни кишанлаб қўйиш — ҳақиқий ғалаба. Энди у замонлар ўтди, ҳамма нарса майдалашиб кетди. Рожанинг ўғли ёхуд подшоҳни олайлик — иккитадан ортиқ қўли бор одамни кундузи чироқ ёқиб ҳам топиб бўлмайди. Ҳатто шу мисолдан ҳам кўнгил таскин топмайди.

Сучет Сингх кулимсираб ўз қўлларига қаради.

— Масалан менга шу икки қўлнинг ўзи кифоя.

Соҳиб амаки ўйланиб қолди.

— Нафсиламрини айтганда сенинг гапинг тўғри. Ахир тилга олишга арзигулик улуг ишлар илгари кўп эди-да, ҳозирги вақтда улар шундай камайиб кетдики, бор-йўғи иккита қўлимизга мўйлов бурашдан бошқа иш қолмади.

Бугун соҳиб амаки ўзига роса оро берганди. Иккига бўлиб таралган кумушранг соқолининг учлари қулоқларига қалқа қилиб осиб қўйилган, буралган мўйловининг учлари ҳам қулоқлари томон бўй чўзган. Бошида серҳашам салла, белига осиб олган эгри қиличи савлатига ҳайбат қўшган. Зардўзи кавушининг учи мугуздек юқори кўтарилган. У, гўё Вижайгар қалъасининг барча ҳашаматини ўзида акс эттиргандек, ажиб бир виқор билан қадам ташларди. Бундай ишларга фаҳми етадиган одамлар мана бугун Вижайгарнинг улугворлигига ишонч ҳосил қилсинлар уни кўриб. Соҳиб амаки шодликдан терисига сиғмасди.

Деярли кун бўйи у Сучет Сингх билан қалъани айланди. Бироқ ражпут ҳеч нарсадан таажжубланмади, кекса жангчи эса ҳар қадамда: «Бай-бай! Ҳай-ҳай!»

каби хитоблари билан меҳмонни ҳам завқлантиришга уринарди. Аммо у бунга муваффақ бўлмади. Гап қалъа деворининг қурилиши устида борганда соҳиб амаки айниқса жон куйдириб гапирарди. Тўғри, қалъа пишиқ ишланган, мустаҳкам эди, бироқ Сучет Сингх бундан ҳам пишиқ чиқди, унинг юзида тан бериш, қойил қолишнинг бирор бир аломати кўринмади. Соҳиб амаки қалъани: «Кўркам! Ажойиб!» — дея мақташдан қолмай, меҳмонни деворнинг ўнг ва сўл томонига олиб борди, биргалашиб деворга чиқди, пастга тушди — аммо ражпут юрагининг қалъасини забт этолмади. Кечга бориб ҳориб-толган Сучет Сингх бундай деб юборса-я:

— Мен Бхаратпурдаги қалъани кўрганман. Шундан бери бошқаларига ҳатто қарагим ҳам келмайди.

Соҳиб амаки ҳеч қачон ҳеч ким билан гап таллашиб юрмаганди.

— Албатта, албатта,— тори сусайиб гапирди у.— Сизда, албатта, бундай дейиш учун асос бўлса керак.

У оғир сўлиш олди ва қалъа ҳақида вайсашни йиғиштириб, Викрам Сингхнинг аждоди Дурга Сингх ҳақида гапириб кетди.

— Дурга Сингхнинг уч ўғли бўларди, шуларнинг кичиги Чित्रа Сингхнинг ҳар куни эрталаб ярим сер¹ сутда пиширилган ясмиқ ейдиган антиқа одати бор эди. Аммо ўзи ҳам жуда норғул одам эди... Дарвоқе, сен Бхаратпур қалъаси ҳақида гапирган эдинг. У жуда катта бўлса керак. Бироқ, нима учундир «Брахмавайварта»да бу хусусда ҳеч нарса дейилмаган².

— Шундай бўлса ҳам,— кулимсиради Сучет Сингх,— мен гапнинг ҳаппа-ҳалолини айтдим.

— Ха-ха-ха!— чўзиб қаҳ-қаҳ урди соҳиб амаки.— Сен ҳақсан, сен ҳақсан. Аммо шуниси ҳам борки, Трипур қалъаси ҳам чакки эмас, аммо Вижайгар қалъаси...

— Бу Трипур ўзи қайси давлатда?

— О, бу жуда улуг давлат. Нимасини айтиб ўтирай, уларнинг сарой коҳини бизда меҳмон бўлиб юрибди, ана у сенга ҳаммасини айтиб беради.

¹ Сер — оғирлик ўлчови, тахминан 1 кг. га тенг.

² «Брахмавайварта» — пуран, унда бош худолардан Кришнанинг нималар яратгани баён этилган.

Бироқ руҳонийни ҳеч ердан топиб бўлмади. Соҳиб амаки жуда дилгир бўлиб, ўз-ўзига бундай деб таъкидлади: «Бу қўпол ражпутдан ўша брахманинг ўлса ўлиги ортиқ эди». Кекса жангчи энди иштиёқ билан Рогхупотини мақтай бошлади, муносабат топиб унинг Вижайгар қалъаси хусусидаги ижобий фикрларини ҳам қистириб ўтди, албатта.

ИЙГИРМА ТҶРТИНЧИ БОБ

Сучет Сингх соҳиб амакидан қутулишга ошиқди, чунки унинг фурсати йўқ эди, подшоҳ қўшини эртага эрталаб қалъадаги асирни олиб йўлга тушиши лозим. Аскарлар юришга ҳозирланмоқда эдилар.

Шоҳ Шужа зиндонда ўтириб: «Қандай нодонлик! Чодирдан менинг чилимимни олиб келишга ҳам ақллари етмабди»,— дея вайсагани-вайсаган эди.

Вижайгар қалъаси тоққа қурилгани ўқувчига аён, тоғ тагида чуқур канал қазилган бўлиб, унинг қирғоғида яшин тегиб куйдирган анжир дарахтининг танаси сўппайиб турарди. Кечаси алламаҳал бўлганда Рогхупоти каналдан куйган дарахтгача сузиб борди-да, сўнг шўнғиб, сув остида ғойиб бўлди.

Канал тагидан қалъага олиб борадиган ерости йўли бошланарди. Бу махфий йўлнинг нариги бошида жуда катта тош ётарди. Қалъага кириб олиш учун уни пастдан куч билан итариб юборишга тўғри келарди. Юқоридан туриб уни тўнтариш мумкин эмасди. Қалъада турган одамлар бу йўлдан фойдалана олмасдилар.

...Шужа шам шуъласи хирагина ёритиб турган бўш зиндонда ёлғиз ётарди. Бирдан полда тешик пайдо бўлди. Рогхупоти оҳистагина бошини кўтариб, ер остидан чиқди. Унинг шалаббо кийимларидан сув оқиб турарди. Брахман ухлаётган одамни салгина туртди.

Шужа сесканди, ўтириб кўзларини уқалади.

— Қандай беҳаёлик!— сустлик билан гапирди у.— Наҳотки мени кечаси ҳам ухлагани қўйишмаса? Менга муносабатингиздан ҳайронман.

— Уринларидан турмайдиларми, шаҳзода,— жуда мулоим гапирди Рогхупоти.— Мен ўша брахманман, эслайдиларми? Бундан сўнг ҳам хотирларида тутсинлар.

...Эрталаб подшоҳ қўшини йўлга тушиш олдида рожа Жай Сингхнинг ўзи Шужани уйғотгани борди. Рожа асирни уйғотмоқ учун у ётган жойга бориб қараса — тутқуннинг ўрнида унинг кийимлари ётибди. Шужа ғойиб бўлибди! Зиндон остида пайдо бўлган қора тешик оғиз очиб турарди. Уни ёпиб турган тош ағдариб ташланган.

Шужанинг зиндондан қочгани ҳақидаги хабар бир зумда қалъага ёйилди. Уни тутиб келиш учун чор атрофга кишилар юборилди. Рожа Викрам Сингхнинг таъби хира бўлди. Тутқун не тариқа қочганини аниқлаш учун сарой мажлиси чақирилди.

Соҳиб амакининг ёшлардек кеккайиб юриши қаерда қолди! У телбадек чор атрофни айланиб: «Брахман қаерда, брахман қайси гўрда?» — деб жаврарди нуқул. Аммо брахмандан на ном, на нишон бор. Соҳиб амаки бир жойга ўтириб олди-да, салласини ерга қўйди, сўнг бошини икки кафти орасига олди. Сучет Сингх келиб ёнига ўтирди.

— Жуда ғалати иш бўлди-да, соҳиб амаки! Қандайдир иблиснинг кирдикорига ўхшайди бу.

— Йўқ, Сучет Сингх, — ғамгин бош чайқади соҳиб амаки. — Иблиснинг кирдикори эмас. Бу бир ақлдан озган чол билан бир муртад хоиннинг иши.

— Агар жиноятчилар сизга маълум бўлса, нега уларни қўлга олмайсиз? — таажжубланди ражпут.

— Улардан бири қочган, бошқаси посбонлар назорати остида ҳозир саройда бўлади.

Соҳиб амаки саллани бошига қўйди, тантанали маросимларга муносиб либослар кийди. У сарой мажлисига кириб борганда посбонлар сўроқ қилинаётган эди. Амаки соҳиб қиличини Викрам Сингхнинг оёқлари остига қўйди.

— Фармон беринг, мени қамоққа олишсин. Жиноятчи — мен.

— Ўзи нима гап, соҳиб амаки? — таажжубланди рожа.

— Бенгаллик брахманни эслайсизми? Бу ўшанинг иши.

— Сен кимсан? — сўради рожа Жай Сингх.

— Мен вижайгарлик кекса соҳиб амакиман.

— Сен нима гуноҳ қилиб қўйдинг?

— Мен хоинона иш қилдим — лақиллаб қалъа сириши айтиб қўйибман. Мен аҳмоқ бенгаллик брахманга ишониб унга махфий йўлларни айтиб бергандим.

— Кхорго Сингх! — ловиллаб кетди қалъа бошлиғи.

Соҳиб амаки сапчиб кетди. У ўзининг номини унутаёзган эди.

— Сенга нима бўлди, Кхорго Сингх, — давом этди қалъа бошлиғи, — бола бўлиб қолдингми?

Айбдор бошини қўйи солиб хомуш турарди.

— Бу ишни келиб-келиб сен қилдинг, соҳиб амаки! Вижайгарни расвойи жаҳон қилдинг!

Соҳиб амакининг қўллари сал қалтираб кетди. Қалтироқ панжалари билан пешонасини ушлаб: «Тақдир!» — деб ўйлади ўзича.

— Менинг қалъамдан Деҳли подшоҳининг душмани қочиб кетди! Сен подшоҳ назарида мени ҳам жиноятчи қилиб қўйдинг!

— Ҳамма айб менда. Деҳли подшоҳи махарожанинг жиноят қилишига ишонмайди.

— Сен ўзинг кимсан? — жаҳли чиқиб сўради Викрам Сингх. — Подшоҳ сени қаердан билади? Сен менинг қўл остимдаги одамсан, бинобарин, мен ўз ихтиёрим билан тутқунни қўйиб юбрган бўламан.

Соҳиб амаки бунга жавобан ҳеч нима демади, аммо кўз ёшларини ҳам тийиб туролмади.

— Бу қилмишнинг учун сенга қандай жазо берса бўлади?

— Махарожа нимани раво кўрсалар мен рози.

— Сен кексайиб қолгансан, бинобарин, қаттиқ жазо бериб бўлмайди. Сени бу ердан бадарга қилишнинг ўзи кифоя.

Соҳиб амаки Викрам Сингхнинг оёқларига йиқилди.

— Вижайгардан бадарга қилиш! Йўқ, махарожа, йўқ! Мен қариб, ақлдан оздим, қўйинг, Вижайгарда ўлайин. Яхшиси, мени ўлдиришга амр этинг. Улим олдида мени итдек қалъадан ҳайдаб юборманг.

— Махарожа, — деди Жай Сингх, — унга шафқат қилинг. Нима бўлганини подшоҳга мен ўзим айтиб бераман.

Соҳиб амакини афв этишди. Сарой мажлисидаги чиққач, унинг аъзойи бадани қалтираб, гуппа қулади.

Шу кундан эътиборан уни камдан-кам кўришди, у деярли уйдан чиқмади. Ҳаёт қария учун эндиликда тамом маъносиз бўлиб қолганди.

ИИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

Брамапутра соҳилида Гужурпара қишлоғи бор, у ерда Питамбор Рай исмли ўрта ҳол заминдор яшайди. У ернинг аҳолиси кўп эмас. Заминдор шийпонида, деҳқонлар ўртасида ўтирганда ўзини рожа деб атайди. Фуқаролари ҳам уни шу ном билан эъзозлашади. Питамбор Райнинг таъсири анбаҳ (манго) дарахтлари ўраб олган шу қишлоқчадан нари ўтмас, шуҳрати ҳам дарахтлардан юқори кўтарилмасди. Бошқа ўлкаларда яшовчи қудратли ҳукмдорларнинг ҳашамати ва зебвийнатлари бу фақирона маскан аҳолисига номаълум. Фақат дарё соҳилидагина Трипур рожасининг саройи қад кўтариб туради, бу ерга қачонлардир дам олиш, чўмилиш учун келиб туришган, бироқ кўпдан буён бу ерга ҳеч ким келмагани сабабли қишлоқ аҳолиси Трипур рожасини элас-элас эслашади.

Аммо бир куни — бу бҳад्रो ойида эди — Гужурпарага Брамапутра соҳилидаги саройга Трипур шаҳзода-си кўчиб келади, деган хабар тарқалди. Орадан озгина вақт ўтмай, саройда саллалли одамлар пайдо бўлишди. Улар анчагина эди. Улар ғайрат билан эски саройга вебу зийнат беришга киришдилар. Бир ҳафтадан сўнг Гужурпарага аъёнлари рафоқатида, асъасаю дабдаба билан Ноккхотро Райнинг ўзи кириб келдики, булар орасида пиёдалар, отлиқлар ва фил суворалар ҳам бор эди. Бу ҳашаматни кўриб қишлоқ аҳолиси ҳангу манг бўлиб қолишди. Ҳозиргача уларнинг назарида Питамбордан кўра улугроқ рожа йўқдай туюларди. Аммо ҳовир улар Ноккхотро Райга диққат билан қараб, ҳаммалари бир оғиздан: «Шаҳзода бунақа бўларканда!» — деб қолишди.

Питамбор ўзининг ғиштин иморатию эски ибодатхонаси билан сояда қолиб кетди, шунга қарамай у шодликдан терисига сигмасди. Заминдорнинг назарида Ноккхотро ҳақиқий рожа эди. Шу важдан бўлса керак Питамбор назарногиро улуглигини унга пойандоз қилиб, ўзини одамларнинг энг бахтлиси деб ҳис этарди. Агар Ноккхотро Райнинг филга минаётганини кў-

риб қолса, у фуқароларини чақириб, уларга: «Рожани кўрдингларми? Қаранглар, қаранглар, ана у!» дерди. Питамбор ҳар куни Ноккхотро Райга балиқ, сабзавот ва бошқа егуликлар совға қилиб турарди. Шаҳзода-нинг ёшлиги, кўркамлиги заминдорнинг юрагида завақу шавқ уйғотарди. Шундай қилиб Ноккхотро Рай қишлоқ рожасию Питамбор унинг фуқароларидан бири бўлиб қолди.

Кунига уч маротаба мусиқа чалишар, қишлоқдан от ва филларни олиб ўтишар, сарой дарвозаси олдида қиличлар ярақларди. Атроф қишлоқларининг аҳолиси Гужурпарага бозор қилиб келадиган бўлишди. Бундан Питамбор ва фуқароларининг қувончи ичига сигмасди. Сургунда рожа бўлиб олган Ноккхотро Рай ўзининг барча ғаму ташвишларини унутди. Бу ерда унинг подшоҳлик вазифаси бўлмаса ҳам, шоҳона ҳузур-ҳаловат билан тўла таъминланган. Ноккхотро Рай ўзи хон, ўзи бек бўлиб олди, Трипурда унинг ҳеч қачон бундай нуфузи бўлмаганди. Энг муҳими бу ерда уни Рогхупотининг сояси таъқиб этмасди. Ноккхотро Рай туну кун кайфу сафо билан банд эди. Даққадан раққос ва раққосалар олиб келишди — шаҳзода рақс, мусиқа ва кўшиқ борасида нуктадон эди.

Ноккхотро Рай Трипурда қандай тартиб бўлса, бу ерда ҳам ўшани айнан тиклашга киришди. Мулозимлардан бирини сарой вазири лавозимига кўтарди, иккинчисини лашкарбоши қилиб тайинлади. Питамбор сарой маъмури бўлиб қолди. Белгиланган вақтда сарой аҳли тўпланарди. Ноккхотро Рай адолат ўрнатишга жуда жиддий киришди. Бир кун Нокур Мотхур устидан, мени ит деди, деб шикоят қилди. Қонунга мувофиқ суд бошланди. Тўпланган далиллар асосида Мотхурнинг айбдорлиги тасдиқланди. Ноккхотро Рай ҳукмни тантанали равишда эълон қилди: «Майли, Нокур Мотхурнинг қулогини чўзиб қўя қолсин!»

Вақт кўнгилли ва беташвиш ўтарди. Бошқа зарур ишлар бўлмаган шундай кунларнинг бирида шаҳзода сарой вазирига, қандайдир қизик бир ўйин ўйлаб топ, деб амр этди. Вазир маслаҳатчиларини тўплади. Улар ўйлаб кетишди. Маслаҳат қилишди, мунозара қилишди, охирил амр кўпчилик биргалашиб янги бир эрмак кашф этишди. Бир куни қуроли аскарлар Питамборнинг ибодатхонасига ҳужум қилишди. Унинг кўлидан

балиқ, боғидан кокс ёнғоғи, томорқасидан сабзавот олиб, мусиқа садолари остида худди ҳарбий ўлжадек саройга олиб боришди. Бундай ҳазилларни кўриб Питамбор Ноккхотро Райни яна қаттиқроқ севиб қолди.

Мана бугун, масалан, саройда мушук тўйи. Ноккхотро Рай ўзининг кичкина мушукчасини Мондоллар хонадонининг мушугига эрга беряптилар.

Совчи Чурамони ўз хизмати учун бир дона қимматбаҳо рўмол билан уч юз рупия пул олди. Тўйнинг ҳамма расм-русумлари бекаму кўст бажо келтирилди. Фақат тўй учун саодатли соатни кутардиларки, у ҳам шу оқшомга тўғри келганди. Тўйга тайёргарлик бир неча кун давом этиб, саройда ҳамма оёқдан қолганди.

Қоронғи тушиши билан кўчаларда чироқлар ёқилди, мусиқа чалина бошланди. Парча ҳошияли шоҳи ёпиққа ўралган куёв шикоятмуз миёвлаб, тахтиравонда саройга жўнади, тахтиравонни тўрт киши кўтариб борарди. Мондоллар хонадонидан кичкина бир бола — куёвнинг дўсти қўлида чилвирнинг бир учини ушлаб борарди. Унинг иккинчи учи куёв мушукнинг бўйнига боғланган. Хотинларнинг «убу-бу-бу»¹ табриклари, чиганоқ сурнайнинг чўзиқ садолари остида куёв тўйхонага кириб келди. Қишлоқ имомининг номи Кенарам бўлса ҳам, Ноккхотро Рай унга Рогхупоти деб ном қўйганди. Ноккхотро Рай ҳақиқий Рогхупотидан кўп озор кўрганди, шунинг учун эндиликда Кенарамга бўлар-бўлмасга озор бериб кўнглини бўшатарди. Бечора брахман хомушона итоаткорлик билан барисига бардош берарди. Буни қарангки, шу бугун Кенарам саройга келолмаса бўладими: унинг ўғли безгакдан жон талвасида эди.

— Рогхупоти қаерда? — сабрсизлик билан сўради Ноккхотро Рай.

— Унинг уйида бемор бор, — жавоб беришди хизматкорлар.

— Уни чақириб келинглар! — қичқирди шаҳзода.

Биров чопганча имомникига кетди. Бу орада шикоятмуз миёвлаб турган куёв олдида ўйин бошланди.

— Ашулани бошланг! — амр этди Ноккхотро.

¹ «Убу-бу-бу» — куёв тўйхонада пайдо бўлиши билан хотинлар бармоқларини оғзига тиқиб, шу хил овоз чиқариб, куёвга бахт тилашади.

Чўзиб қўшиқ бошлашди.

Бир оз фурсатдан сўнг мулозим келиб арз қилди:

— Рогхупоти келди.

— Буёққа чақирилсин!— жаҳл билан буюрди Ноккхотро.

Залга коҳин кириб келди. У кўриниши билан Ноккхотронинг чимирилган қоши тўғри бўлиб, бир онда ғазабидан асар ҳам қолмади, юзлари оқарди, пешонасидан тер чиқди. Қўшиқ тўхтади, мусиқа садолари тинди, сукунатда мушукнинг миёвлаши қаттиқроқ эшитила бошлади.

Ҳақиқий Рогхупоти кириб келди! Бу шак-шубҳасиз. У новча, озиб-тўзиган, шиддатли, оч итдек кўзлари чақнаган бир кимса эди. Брахман чанг оёқлари билан парча гиламга қадам қўйди.

— Ноккхотро Рай!

У жим турарди.

— Сен Рогхупотини чақирган эдинг, мана мен келдим.

— Тақсир... тақсир!— пўнғиллади Ноккхотро.

— Тур, кетамиз.

Ноккхотро Рай секин қадам ташлаб залдан чиқди. Шундай қилиб, мушук тўйида тўйиб ўйнашолмади.

ИИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

— У ерда нима бўлаётганди?— сўради Рогхупоти.

— Шундай, ҳеч нарсасиз... рақс,— бўйнини қашиди Ноккхотро.

Брахман жирканиб ижирганди.

Ноккхотро гуноҳкорона ерга қараб қолди.

— Эрталаб йўлга чиқамиз, тайёр бўлиб тур.

— Қаёққа?

— Кейин биласан. Ҳозирча мен билан борасан.

— Менга шу ернинг ўзи яхши.

— Шу ернинг ўзи яхши! Сен сулоланинг ворисисан, сенинг аجدодларинг тахтда ўтиришган, сен эса бу пасқамликда қашқирлар рожаси бўлиб туриб: «Менга шу ернинг ўзи яхши!»— деб ўтирибсан.

Рогхупотининг ўринли сўзлари, тикилиб боқиши, кўтаринки руҳи дарров шаҳзоданинг кайфиятини ўзгартди.

— Нимаси яхши бўларди,— тори сусайиб гапирди у,— ҳеч ҳам яхши эмас. Бироқ меннинг қўлимдан нима келади? Чораси борми бирор?

— Бир эмас, бир неча чораси бор. Кетдик, уларни сенга мен кўрсатиб бераман.

— Мен маъмур билан гаплашишим керак.

— Йўқ.

— Менинг нарсаларим...

— Уларнинг ҳожати йўқ.

— Одамлар...

— Ҳеч қандай зарурати йўқ.

— Ҳозир ёнимда озгина пул бор, холос.

— Мендаги кифоя. Найрангни қўй. Ҳозир бориб ухла, илк саҳарда йўлга тушамиз.

Жавобни кутмай Рогхупоти кетиб қолди.

Ноккхотро Рай илк саҳарда уйғонди. Раққосалар бир мақомни чўзиб куйламоқда эдилар. Шаҳзода ичкаридаги хонадан чиқиб, дераза ёнига борди. Осмоннинг шарқ томони қизарди, ҳозир қуёш чиқиши керак. Брамапутра дарёси ўз қиргоқларида ўсган дарахтларро оқиб, ҳали уйқу оғушида ётган қишлоқ ёнидан ўтарди. Сув ёқасида бир аёл турибди. Яна бир хотин ҳовли супурарди. Унинг олдида қандайдир бир эркак яқин келиб, бир нима деб айтди-да, бошини чадори билан бошлади, бамбуқ таёқнинг учига тугунчани осиб, қаёққадир ўз йўлига кетди. Сайроқи ўрмон қишлоқлари майна ва дронго овоз чиқариб, бир-бирларини қутқарди. Нон дарахтининг қуюқ япроқлари орасидан зарғалдоқ чуғурлади. Ноккхотро Рай ихтиёрсиз субҳидам латофатига маҳлиё бўлиб, оғир сўлиш олди. Қўққисдан шаҳзода ўз елкасига кимнингдир қўли текканини сизди. Ноккхотро чўчиб тушди.

— Ҳамма нарса тайёр, энди кетсак бўлади,— мулойим гапирди брахман.

— Мени кечиринг, тақсир,— хижолат тортиб, қўл қовуштириб гапирди шаҳзода,— мен ҳеч қаёққа бормайман, менга шу ернинг ўзи яхши.

Рогхупоти хомушлик билан Ноккхотро Райнинг юзига тикилди, у бардош беролмай, ерга қараб қолди.

— Қаёққа борамиз?

— Ҳозир бу ҳақда гапиришнинг вақти эмас.

— Мен акамга қарши ҳеч бир фитна-фасодга ара-
лашмайман.

— Қани айт-чи, аканг сенга нима яхшилик қилди? — дарғазаб деди Рогхупоти.

Ноккхотро орқасига ўгирилиб, тирноғи билан деразани қитирлата бошлади.

— Мен биламан, у мени яхши кўради.

— Ё раббий, бу қандай муҳаббат-а, — заҳарханда қилди Рогхупоти. — Дхрубонинг тахтга чиқишига биз ров халақит бермасин деб рожа сени мамлакатдан сургун қилмадими, эҳтимол бу навда-ниҳол уканинг қомати тож остида букилмасин деб қилинган меҳрибонликдир. Аҳмоқ! У қачон бўлмасин қайтишингга рухсат беради, деб ўйлайсанми?

— Нима, мени тушунмайди, деб ўйлайсизми? — шошилиб жавоб берди Ноккхотро. — Мен ҳаммасини тушунаман. Қани айтинг-чи, тақсир, мен нима ҳам қила оламан? Қани бунинг чораси?

— Гап худди шу хусусда, шунинг учун сенинг олдингга келдим, гапнинг пўскаллеси шу: хоҳласанг мен билан юр, хоҳламасанг — шу овлоқда меҳрибон акангнинг дуойи жонини қилиб ўтиравер.

Шундай деб, Рогхупоти эшик томон йўналди. Ноккхотро орқасидан чопди.

— Мен ҳам бораман, тақсир, агар маъмур ҳам хоҳласа-чи... бизга ҳамроҳ бўлиши мумкин эмасми?

— Фақат мену сен.

Саройдан чиққанда Ноккхотронинг оёқлари қалтираб кетди. Беозор ўйин-кулгиларни қолдириб, маъмурни ташлаб, ёлғиз брахман билан номаълум тарафга кетса-я... аммо ўйлашга ўрин йўқ эди, чунки назарида Рогхупоти уни сочидан судрагандек бўларди. Бундан ташқари, шахзоданинг қўрқувига синчковлик ҳисси ҳам қўшилди, мана бунда улуғ куч яширинган!

Уларни қайиқ кутиб турарди. Дарё қирғоғида Ноккхотро Питамборни учратиб қолди, у елкасига сочиқ ташлаб чўмилгани бораётганди.

— Махарожага омад ёр бўлсин! — хушомадкорона табассум этди Питамбор. — Эшитишимча, кеча қайси гўрдандир бир аблаҳ брахман пайдо бўлиб, тўй ҳам бузилиб кетибди.

Ноккхотронинг юраги орқасига тортиб кетди.

— Ўша аблаҳ — мен! — ваҳимали ҳайқирди Рогхупоти.

— Ҳа-ҳа, яхши бўлмади, — кулди Питамбор. — Ҳар

қандай олчоқ одам ҳам агар оқибатини билса, тилини тийиши керак. Лекин бу хафа бўлишга арзирмикан, тақсир? «Ўзи йўқнинг кўзи йўқ», дейдилар. Одамлар ўз яқинларини орқасидан нималар деб ғийбат қилишмайди! Мени, масалан, олдимда рожа деб аташади, орқамдан Питу дейишади. Энг муҳими юзгачопарлик қилишмаса бас, мен шундай тушунаман. Сизга ўхшатан тунд, бадқовоқ одамни кўрганда, унинг ҳақида нималар деб лақиллашмайди... Хўш, нима учун махарожа тўсатдан бундай саҳарлаб дарё бўйига келдилар?

— Мен узоқ сафарга жўнайман, Питамбор,— бир оз малол билан жавоб берди Ноккхотро Рай.

— Қаёққа? Қўшни қишлоққа, Мондоллар хонадонигами?

— Йўқ, Питамбор, Мондоллар хонадонига эмас, ундан ҳам йироққа.

— Ундан ҳам йироққа? Пайкгхатага овга эмасми?

Рогхупотига қараб қўйиб, ғамгин бош чайқади Ноккхотро.

— Вақт ўтиб боряпти, қайиққа ўтириш фурсати келди,— шоширди Рогхупоти.

— Сен ўзинг кимсанки, бизнинг рожага фармон берасан? Қайси гўрдан келдинг?

Ноккхотро дарров Питамборни бир чеккага олиб борди.

— У бизнинг устозимиз бўлади.

— Бўлса бўлар!— хитоб этди Питамбор.— Майли, бизнинг ибодатхонага бора қолсин, у ерда ҳамма нарса тўкин-сочин бўлади, иззат-ҳурматини бажо келтиришади, бизнинг махарожага элакишига бало борми?

— Вақт бекор ўтяпти. Мен жўнайман,— халақит берди Рогхупоти.

— Ҳақиқатан тўғри! Имиллашнинг не ҳожати бор? Жўнаб қолинг-чи, жаноб, илсжи борича тезроқ. Биз эса, махарожа билан саройга борамиз.

Ноккхотро гоҳ унисига, гоҳ бунисига қарарди.

— Йўқ, Питамбор, мен кетаман.

— Ундай бўлса, мен ҳам сиз билан бирга бораман. Яна одамлар олинг. Рожаларга муносиб равишда йўлга чиқинг. Рожа кетади-ю, маъмур қолаверадими?

Ноккхотро Рогхупотига қаради.

— Унга бировнинг эргашиши мумкин эмас,— жавоб берди брахман.

Питамборнинг жон-пони чиқиб кетди.

— Буёққа қаранг, тақсир, сиз...

— Мен жўнашим керак,— шошилиб уни тўхтатди шахзода,— анча кечикдик.

Таъби хира бўлган Питамбор Ноккхотрони қўлидан ушлади.

— Қулоқ сол, ўғлим, мен сени рсжа деб атайман-у, аммо ўз фарзандимдек яхши кўраман, ўзимнинг болам йўқ. Сенга ўз измимни ўтказолмайман, зўрлик билан ушлаб қололмайман. Аммо бир нарсани илтимос қиламан: қаерда бўлмагин, мен бу оламни тарк этмасдан олдинроқ кел. Мен бор-йўғимни сенга ўз қўлим билан топширмоқчиман. Бу менинг энг эзгу ниятим.

Ноккхотро Рай билан Рогхупоти қайиққа тушиб, ғарб томонга сузиб кетишди. Питамбор чўмилишни ҳам унутиб, елкасида сочиғи билан уйига қараб кетди. Гужурпара гўё бўшаб қолди, тантаналар, ўйин-кулгилар тўхтади. Фақат табиатнинг абадий тантанасигина давом этарди. Ҳамон саҳарда қушлар сайрар, япроқлар шитирлаб қўшиқ айтар, дарё сувлари шўхлик қилаб қирғоққа урилар, чайқалар, шовиллар эди.

ИИГИРМА ЕТТИНЧИ БОБ

Узоқ ва машаққатли йўл... дарёлар, ўтиб бўлмас чангалзорлар, яланғоч саҳролар. Гоҳ қайиқда, гоҳ пиёда, гоҳ тотида¹, жазирама иссиғу ёмғир остида, шовқин-суронли кунлару сас-садосиз қоронғи кечаларда, бирор жойда қарор топмай, тобора олға, олға қараб бормоқда Ноккхотро Рай. Ўлкалар кетидан ўлкалар ортда қолиб боради, янгидан-янги қишлоқлар кўзга ташланиб, манзаралар ўзгаради, ранго-ранг одамлар турна қатор ўтиб боради, унинг ёнида эса ҳамон ўша Рогхупоти. Кундузи Рогхупоти, кечаси Рогхупоти, ҳатто тушида ҳам Рогхупоти. Нотаниш йўлловчилар бировнинг орқасидан, бировнинг қаршисидан юриб бормоқдалар, йўл четларида чангга ботиб болалар ўйнаб турибди, бозорларда юзлаб одамлар рўзгор ташвиши билан овора, қишлоқларда чоллар ошиқ ўйи-

¹ Тот и — кичик от, мўгул оти.

ни билан машғул, дарё бўйида кўза кўтарган хотинлар кўринади, қайиқчилар қўшиқ айтиб сузиб бормоқда, бироқ шиддаткор брахман шаҳзоданинг олдидан бир қадам нари кетмайди, бир дақиқа ўз ҳолига қўймайди. Олам гир айланиб ўзининг турфа манзараларини, турли-туман воқеаларини кўз-кўз этиб турганда, ёвуз тақдир бир жойда тўхтамай, Ноккхотро Райни ҳамон эргаштириб олга, олға қараб бормоқда. Гавжум йўллар — одамсиздек, шаҳар ва қишлоқлар — ҳаётсиз сахродек туюла бошлайди.

Мажоли қуриган Ноккхотро Рай мудом кетидан кузатиб бораётган соядан сўрайди:

— Ҳали узоқми?

Соя жавоб беради:

— Жуда узоқ.

— Қаёққа боряпмиз ўзи?

Жавоб бўлмайди. Ноккхотро Рай хўрсинди — яна йўл. Ана дарахт соясида танҳо бир кулба кўзга ташланди. «Қани энди шу ерда қолиб, шу ерда яшасам», — деб кўнглидан кечирди Ноккхотро Рай. Кечки пайт. Чўпон таёғини елкасига ташлаб даладан сигирларни ҳайдаб келмоқда. «Қани энди мен ҳам шу чўпон билан ўтлоқларда кезиб, оқшом уйга қайтиб, беташвиш ухлосам!» Пешин жазирамасида бир деҳқон терга пишиб қўш ҳайдаяпти. Бунни кўрган Ноккхотро: «Қандай бахтли!» — деб ўйлади.

Ноккхотро Рай ўзини олдириб, сўла бошлади.

— Тақсир, менинг мажолим қуриди, ортиқ бардош беролмайман.

— Ҳозир сенинг ўлишингга ким рухсат беради?

«Агар Рогхупоти хоҳламаса, менинг ўлишга ҳам ҳаққим йўқ», — ўйлади шаҳзода. Қандайдир бир хотин Ноккхотронини кўриб: «Қимнинг боласисан, ўғлим, нега санқиб юрибсан?» — деб сўради. Ноккхотронинг юраги эзиллиб, кўзига ёш олди; бу олижаноб аёлни она деб, унинг кетидан эргашиб уйига боргиси келди.

Бироқ шаҳзода брахмanning шафқатсизлигидан қанча озор топса, унга шунча муте, заррача ишорасини ҳам сўзсиз бажаргучи бўлиб қолди.

Мана, дарёлар ҳам кам учрайдиган бўлиб қолди. Қизғиш тошлоқ ер бошланди. Қишлоқлар орасидаги масофа ҳам узоқ, дарахтлар кам, кейинроқ пальмазорлар бошланиб, кокс дарахти деярли кўринмай қолди.

Ахён-ахёнда катта тўгонлар, қуриган дарёлар учрарди, йироқ-йироқларда булутга ўхшаган тоғлар кўринди. Йўловчилар Ражмохолга — Шужа давлатининг пойтахтига яқинлашмоқда эдилар.

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ БОБ

Ниҳоят Рогхупоти билан Ноккхотро Рай пойтахтга етиб келишди. Мағлубиятга учраб, асирликдан қочган Шужа янгидан қўшин тўпламоқда эди. Аммо хазина бўм-бўш, оғир солиқдан йўгон чўзилиб, ингичка узилган пайт. Бу орада Аврангзеб Доро қўшинини тор-мор келтириб, ўзи тахтга чиқиб олди. Бу хабар Шужани қаттиқ ҳаяжонга келтирди. Бироқ қўшин ҳозирча тайёр эмасди. Муғамбирлик қилишга тўғри келди. Вақтдан фойдаланиб қолмоқ ниятида у Аврангзебга чопар орқали қуйидаги номани юборди:

«Кўзимизнинг нури, юрагимиз ҳаловати, севикли ва муҳтарам укамиз Аврангзебнинг тахтга чиққани ҳақидаги хушхабар Шужанинг зардоб юрагига малҳам бўлди. Агар янги подшоҳ бу фақиру ҳақирнинг ноиблигини тан олсалар — камина беҳад мамнун ва миннатдор бўлурди».

Аврангзеб чопарни меҳрибонлик билан қабул қилиб, Шужа ва оиласининг сиҳат-саломатлиги ҳақида батафсил сўраб-суриштириб кўрди. «Модомики қиблагохимиз Шоҳ Жаҳон акамиз Шужани Бенгалия ноиб қилиб тайинлаган экан, — жавоб берди Аврангзеб, — бу фармонни қайта тасдиқ ёки таъкид этишнинг ҳеч ҳожати йўқ».

Рогхупоти Шужа саройига кириб келганда мамлакатдаги сиёсий аҳвол мана шундай эди. У ўз жалоскорини миннатдорлик билан табриклади.

— Хўш, қандай хабарлар бор?

— Менинг подшоҳга илтимосим бор.

«Нима сўраркин? — Шужанинг кўнглидан кечди. — Ишқилиб, пул сўрамасин-да!»

— Мен сўрардимки...

— Сенинг илтимосингни, албатта, бажараман, брахман. Фақат бир неча кун сабр қилишга тўғри келади. Ҳозир хазинамиз бўм-бўш.

— Менга олтин, кумуш ва бошқа маъданинг кера-

ги йўқ, менга фақатгина қайралган қилич керак. Шикоятимга қулоқ солинг, мен адолат талаб қиламан.

— Сен мени оғир аҳволга солиб қўйдинг, брахман. Ҳозир адолат излашга менинг вақтим йўқ. Бахтга қарши сен ўзинг ҳам жуда бевақт келиб қолдинг.

— Ҳаммамизнинг вақтимиз йўқ, шахзода, сизнинг ҳам, подшоҳнинг ҳам, мен бечора брахманнинг ҳам. Қачон сизларда вақт бўлиб, адолат билан шуғулланишингизни кута оламанми мен?

— Қандай одобсизлик?— жаҳли чиқа бошлади Шужанинг.— Бунча сўзни эшитгандан кўра сенинг шикоятингни эшитган афзалроқ. Қани гапир.

— Трипур рожаси Гобиндо Маникко ўз укаси Ноккхотро Райни беёзиқдан-беёзиқ бадарға қилди.

— Брахман, нега мени ўзгаларнинг илтимоси билан ишдан қолдирасан?— Ноибнинг жаҳли чиқди.— Ҳозир бу хил ишлар билан шуғулланадиган вақт эмас.

— Адолатталаб пойтахтда, шоҳим.

— Қачон унинг ўзи келиб, шикоят қилса, эҳтимол мен шунда ўйлаб кўрарман.

— Уни қачон олиб келишга амр этадилар?

— Сендан қутулиб бўлмайди. Хайр майли, дейлик, бир ҳафтадан сўнг.

— Подшоҳнинг рухсатлари билан мен уни эртага олиб келаман.

— Хўп, майли, майли,— энсаси қотиб жавоб берди Шужа, тезроқ брахмандан қутулиш учун,— олиб кел.

— Мен ноибга нимани тортиқ қилиб бораман?— сўради Ноккхотро Рай.

— Буёғидан хотиржам бўл,— деди Рогхупоти ва тортиқ учун бир юз эллик минг рупия санаб берди.

Эртасига эрталаб Рогхупоти билан Ноккхотро Рай Шужа саройига кириб келишди. Ҳаяжондан шахзода-нинг юраги тез ура кетди. Ноибнинг оёқлари остига бир юз эллик минг рупия қўйилди. Шундан сўнг ноибнинг ғазаби марҳаматга айланди, Ноккхотро Райнинг шикояти дарров юрагига бориб тегди.

— Ҳозир сизнинг муродингиз нима?— сўради Шужа.

— Амр этинг, Гобиндо Маниккони қувиб, унинг ўрнига Ноккхотро Райни тахтга ўтқазишсин,— жавоб берди брахман.

Гарчи Шужа ўзи ҳам укасининг тахтига таҳдид қилишдан тоймасе-да, ҳар ҳолда брахманнинг илтимоси уни ранжитди, шунга қарамай, у бу илтимосни қондиришга жазм этди, чунки бунингсиз брахмандан қутулиб бўлмасди.

— Яхши,— рози бўлди ноиб,— сизлар Гобинде Маниккони қувиб, тожни Ноккхотро Райга бериш ҳақида ёрлиқ олиб борасизлар.

— Аммо ёрлиқнинг ўзи кифоя қилмайди, сиз бизга озроқ бўлса ҳам, қўшин беришингиз лозим.

— Йўқ,— қатъий эътироз этди Шужа,— аскар беролмайман, биласиз-ку, мен урушишим керак.

— Ҳарбий юришларингиз учун мен сизга яна ўттиз олти минг рупия қолдираман. Ноккхотро Рай Трипур рожаси бўлиши билан дарҳол қўшин қўмондони орқали бир йиллик божу хирожни ҳам юборамиз.

Бу таклиф Шужага жуда оқилона туюлди, маслаҳатчилари ҳам унинг фикрига қўшилишди.

Шундай қилиб, Рогхупоти билан Ноккхотро Рай шоҳ қўшинини бошлаб Трипур томон равона бўлдилар.

ИИГИРМА ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Биз қиссамиз бошида ҳикоя қилган воқеалардан кейин икки йил ўтди. Тўрт яшар Дхрубо энди анча сўзларни билиб олиб жуда гердайиб қолганди. Тўғри, у ҳамма сўзларни яхши талаффуз этолмасди, шунга қарамай, димоғи баланд эди. Бола, масалан, валломатлик билан рожага: «Яхши бўлсанг қўғирчоқ бераман», ёки: «Йиглама, қўғирчоқ бераман», деб гапирарди. Агар рожа «шўхлик» қилиб қолса, Дхрубо уни: «Уйга қамаб қўяман», деб қўрқитар эди. Шундай қилиб, рожа қаттиқ назорат остига тушиб қолди. У Дхрубонинг рсзилигисиз бирор нарса қилишга ботинмасди.

Дхрубо ўзидан олти ой кичикроқ қўшни қизча билан дўстлашиб қолди. Улар бир-бирларини кўришди-ю, орадан ўн дақиқа ўтмай жуда қалин дўст бўлишди. Аммо баъзан ораларига совуқчилик ҳам тушиб турарди. Бир куни — бу дўстликларининг биринчи даврида эди — болага бир бўлак ҳолва беришди. Дхрубо уни эҳтиётлик билан синдириб, бир бўлагини қизчанинг орзига солди ва саховатпешалик ила бош ирғаб:

— Е, егин,— деди.

Қизча ҳолвани маза қилиб еди-да:

— Тагин бер,— деди.

Дхрубо саросимага тушиб қолди. Дўстликнинг бу зайлда қатъий талаб қўйиши унга ғайритабиий кўринди. У ўзига хос жиддият ва салмоқ билан:

— Бўлди, бўлди, кўп еб бўлмайди, касал бўласан, даданг уради,— деб огоҳлантирди.

У гапни чўзмай, қолган ҳолвани оғзига тикиб юборди. Қизчанинг лаблари чўччайди, қоши тиккайди — афтидан ҳозир йиғлаб юборгудай эди.

Дхрубо кўз ёшини кўролмасди, шунинг учун қизчани юпатишга ошиқди:

— Йиғлама, эртага тагин бераман.

Шу пайт рожа кириб келди.

— Унга гапирманг, бўлмаса йиғлаб юборади,— деди Дхрубо рожага ошнасини кўрсатиб ва қўшиб қўйди: — Уни уриб ҳам бўлмайди.

Бундай фикр Гобиндо Маникконинг хаёлига ҳам келмаганди, аммо бола рожага шундай маслаҳатни жудаям ўринли деб топди. Албатта рожа қизчага қўл ҳам тегизмади, Дхрубо буни ҳам ўз маслаҳатининг самараси деб ўйлади.

Кейин у ўзининг бутун афти-ангори билан қизчага, кўрқадиган жойи йўқ, деб кўрсатишга тиришди.

Бироқ, буниг ҳеч қандай ҳожати йўқ эди: қизча ҳеч бир тортинмай, рожанинг олдига бориб, синчковлик билан унинг қўлидаги билагузукни ҳар томонга айлантириб кўра бошлади.

Ёр юзида тинчлик ва муҳаббат ўрнатганидан беҳад қувонган Дхрубо ўпиш учун рожага ўзининг жасмин гулидек юзини тутди — бу яхши хулқ учун мукофот эди, албатта.

Кейин бола астагина қизчани кўтариб, рожага тутди-да, амр ва илтижо оҳангида:

— Буни ҳам ўпинг,— деди.

Гобиндо Маникко Дхрубонинг фармони қайтаришга ботинмади. Қизча бўлса, рожанинг тиззасига шундай бетакаллуф чиқиб олдики, худди ҳар кун шундай қилиб ўргангандай.

Бошда ҳаммаси бир текис бораётган эди. Дхрубо бундай қараса, унинг тахтига таҳдид қиляпти, шунда у ўз дугонасига бўлган чексиз муҳаббатини унутди. Дхрубо қошларини чимириб, рожанинг тиззасида ўти-

риш фақат унинг ҳуқуқи эканини исботлашга уринди. У дугонасини туртди, қўлидан тортди, ҳатто айрим вақтларда қизчани уриш ҳам унча адолатсизлик эмас, деб ўйлади.

Болаларни юпатишга уриниб рожа Дхрубони иккинчи тиззасига ўтқазди, бироқ бола бу билан ҳам қаноатланмади, у қўлдан кетганини қайтариш учун янги ҳужумга ҳозирланди. Шу пайт хонага подшоҳ янги тайинлаган коҳин — Биллон кириб келди.

Биллон болани ўзига тортди.

— Дугонани қаердан топдинг?

Дхрубо бир оз ўйлаб, сўнг жавоб берди:

— Мен от миниб сайр қиламан.

— Буниси қизиқ бўлди! Менинг саволимга тўғри жавоб.

Дхрубо қизга терс қараб, ўз фикри ва ниятини икки сўзда ифода қилди:

— У ёмон қиз, мен уни ураман.

У жажжи мушти билан унга даф этмоқчи бўлди.

— Уят эмасми, Дхрубо? — уни тўхтатди рожа.

Шу ондаёқ боланинг чеҳраси сўнди, салча пуфланса, шам шундай сўнади. Дхрубо аввал дадиллашиб, мушти билан кўзларини ишқалади, кейин аламига чиқолмай йиғлаб юборди.

Биллон уни қитиқлаб-тортқилай бошлади, бир неча мартаба ҳавога прғитиб, илиб олди ва баланд овоз билан тез-тез гапириб кетди:

— Қани, қани, Дхрубо, қулоқ сол, сенга бир гапни айтаман. — Шундай деб, у нафас олмай, қизиқ бир шеърни ўқиди:

Калаха катакатанг катха катхиня катхянг

Катана китана китанг кутналанг кхаттаматтанг.

Дхрубо шу ондаёқ жим бўлди. Сўз оқимида гангиб қолган бола ҳайрат ва ёш тўла кўзлари билан брахманга қараб қолди, кейин синчковлик билан Биллоннинг қўл ва лаб ҳаракатини кузата бошлади, мамнун оҳангда илтимос қилди:

— Яна ўқинг.

Биллон шеърни такрор ўқиди.

— Яна, — сўради Дхрубо хандон уриб куларкан.

Рожа боланинг кўз ёшидан ҳўл юзларини кулиб турган лабларидан бир неча бор ўпиб қўйди.

— Болалар даврасида бўлиш — махарожага халоват бағишлайди, — деди Биллон. — Кеча-кундуз ақллилар билан муомала қилишдан мия қуриқшайди. Агар ханжар ҳадеб чархлай берилса, тиғи тобора юпқалашиб, охири тугайди, ўтмас сопи қолади, холос.

— Вунинг менга тааллуғи йўқми ишқилиб!

— Назаримда йўқдай. Кимки ақлини қайрайверса, ҳамма осон, табиий нарсалар унга мураккаб ва чигал кўринади. Дунёда бунча ақллилар бўлмаганда яшаш енгил бўларди. Ўнғайлик кетидан қувиш ўнғайсизликни вужудга келтиради. Одам ортиқча ақлни нима қилишини билмай қолади.

— Одамга қўлидаги беш бармоқ кифоя. Бахтга қарши еттита бўлиб қолсами, истар-истамас унга иш қидиришга тўғри келарди.

Аллақачон дугонаси билан ярашиб, у билан ўйнаб ўтирган Дхрубони чақирди рожа. Гобиндо Маникконинг чақирганини эшитган бола ўйинни қўйиб, дарров унинг ҳузурига келди. Рожа уни рўпарасига ўтқазди.

— Қани, Дхрубо, тақсиримизга янги ўрганган шеърингни ўқиб бер-чи.

Дхрубо брахманга: «Бунга ҳеч бир хоҳишим йўқ», дегандай қараб қўйди.

— Сени отга миндираман, — деди рожа.

Бундай қизиқ ваъдани эшитиб бола дарров рози бўлди ва сўзларни ноаниқ талаффуз этиб ўқишга киришди:

Бизни йўлга бошлай дер — кўпдир йўл бошловчи эр,
Йўлларнинг йўқ саногги аммо, эй худо!
Ҳамма ақлли, фозил, валақламоққа мойил —
Эсдан адашгай ҳатто доно, эй худо!

Беҳуда уринмадим етай деб сенга фақат.
Ахир дудогинг фақат сўйлар менга ҳақиқат.
Минг хил гап бор атрофда — барчаси пуч, мағзи бад,
Қаерда ҳақ — ул асл маъно, эй худо? 6

Хижолатман қошингда, тилда нола тафсири,
Бари пинҳон ҳақойиқ, аён эмасдир бири,
Пешонамда не бўлса, кўргайман юриб-юриб,
Хоки пойинг қил менга ато, эй худо!

Минг бўлакка бўлинди «Мен» — барчаси исёнда,
Жанжал ила қолдилар қиргину қатағонда.
Бўлак ҳам йўқ, бутун ҳам. Назар қилгил бу онда,
Ҳориб-толиб бўлибман адо, эй худо!

Минг бўлакни имон-ла жо этиб боғла маҳкам,
Тариқатни кўрсатгил айлабон менга карам,
Улармен изтиробда, лаънат деб толега ҳам,
Бас, пойинг ўпиб бўлай фидо, эй худо!
Қўнгли эриган брахман:

— Баракалло, ўғлим, умринг узоқ бўлсин,— деди.

Биллон болани тиззасига ўтқазиб, шеърни яна бир мартаба ўқи, деб ялина бошлади. Дхрубо сукут билан жавоб берди.

— Ўқимасанг мен йиғлайман,— деди руҳоний қўли билан юзини бекитиб, боланинг раҳми келди.

— Йиғлама, йиғлама, эртага ўқиб бераман. Ҳозир уйлариңгга кет, бўлмаса даданг уради.

— Мана буни меҳмондан назокат билан қутулиш деса бўлади,— кулимсиради Биллон.

Рожа билан хайрлашиб, қоҳин чиқиб кетди. У йўлда икки йўловчига етиб олди. Уларнинг бири иккинчига деди:

— Уч кундан бери унинг олдига қатнаб бир пайса ундиролмадим. Қани энди уйидан бир чиқиб кўрсин, бошини уриб ёраман. Шунда кўрамиз, нима қиларкин?!

— Бу билан мурод ҳосил бўлмайди,— йўловчилар Биллоннинг овозини эшитишди.— Баъзиларнинг бошида муғамбирлик, мунофиқликдан бошқа ҳеч нарса йўқлиги бунингсиз ҳам кўриниб турибди-ку! Яхшиси ўз бошини ёр: ҳеч бўлмаса бировнинг олдига жавобгар бўлмайсан.

Йўловчилар хижолат бўлиб, руҳонийга таъзим қилишди.

— Яхши эмас бундай дейиш,— давом этди қоҳин.

— Тўғри, тақсир, бошқа гапирмаймиз.

Шу пайт брахманнинг олдига бир тўда болалар чоғиб келиб, уни ўраб олишди.

— Кечқурун менинг олдимга боринглар, эртак айтиб бераман.

Болалар қувонганидан сакраб, қий-чув кўтаришди.

Биллон баъзан болаларни тўплаб, уларга оддий, тушунарли тилда «Махабхарата», «Рамаяна» ва пуранларни ҳикоя қилиб берарди. Зерикарли жойларини у

қизиқарли қилишга тиришар, агар болалардан бирортасининг эснагани ёхуд эътиборсиз қулоқ солганини сезиб қолгудай бўлса, ҳаммаларини ибодатхона боғига бошлаб кирарди. Болалар худди маймун подасидек тантанали шовқин-сурон билан мевали дарахтларга ёпишардилар — мева дарахтлари у ерда жуда кўп эди. Руҳоний уларга маҳлиё бўлиб қараб қоларди.

Биллоннинг қаерлик эканини ҳеч ким билмасди. У брахман эди, аммо муқаддас ришта тақмас, Олампа-ноҳ-Она ибодатхонасида ишлар, қурбонлик қилишга йўл қўймасди.

Дастлаб қавмлари унга ишонқирамай, унча ҳурмат қилмай юришди, аммо кейинча эликиб, унинг сўзларини сўзсиз бажо келтирадиган бўлиб қолишди. Биллон уйма-уй юриб, ҳамма билан соддача муносабатда бўлар, гаплашар, ишлари, сиҳат-саломатликлари ҳақида сўраб-суриштирарди. У берган дорилардан эса касаллар дарров шифо топардилар. Одамларнинг бошига бирор ташвиш ё кулфат тушганда ҳаммалари маслаҳат сўраб Биллоннинг олдига борардилар. Душманларни яраштирганда, низоларни ҳал этганда — унинг гапи қонун эди.

УТТИЗИНЧИ БОБ

Воқеаларини биз нақл этмоқчи бўлган йилда Трипур аҳолиси бошига оғир мусибат тушди: қаёқдандир шимол тарафдан бирдан сичқонлар галаси пайдо бўлди. Улар далалар томон юриш бошлаб, бутун ҳосилни барбод этиб, ҳатто деҳқонларнинг омборида сақланган захира — запасигача бориб етишди. Элнинг оҳу воҳларидан бутун мамлакат ларзага келди. Одамларга егулик ҳеч нарса қолмади. Ўрмон мевалари ва томирлар билан тамадди қилишга тўғри келди. Яхшиямки те-варак-атрофда ўрмонлар кўп бўлиб, ундан ризқ-насиба топиш мумкин эди. Ҳар хил қушлар кўп, дарахт ко-вакларидан асал топишар, қўтос, кийик, қуён, жайра, олмахон, ёввойи тўнғиз овлаб, бозорда уч мартаба қимматига сотишарди, катта чўл тошбақаларини овлашарди. Шундай вақтлар ҳам бўлдики, ҳатто филларнинг гўштигача ейишди, калтакесак, илондан ҳам ҳазар қилишмади. Дарёларга тўғон солишди, сувга қарахт

этувчи кўкатлар ташлашди, балиқлар мудраб сув сат-
ҳига чиқиб қолганда уларни овлаб ейишди, қуритиб
захира-залас қилишди. Хуллас очликка чидаш мум-
кин эди, энг даҳшатлиси тартибсизлик, қўзғолонлар
бўлди, иш таловчиликкача бориб етди. Фуқаролар хоҳ-
лаган вақтда исён кўтариши мумкин эди. «Онага қур-
бонлик қилишни таъқиқлашди, шунинг учун у бизни
ғазабига олди, бу бало-қазоннинг сабаби шу»,— деб дар-
ғазаб бўларди одамлар.

Биллон бу хил муҳокамалардан кулар, ҳамма гап-
ни ҳазил-мутойибага айлантиришга уринарди. «Ҳимо-
лой тоғида ака-ука Картик ва Ганеша низолашиб
қолишибди,— дер эди у.— Ганешанинг сичқонлари
Олампаноҳ-Онага Картиkning товусларидан шикоят
қилиб келишибди,— мана шу, холос». Бироқ руҳоний-
нинг ҳазиллари фуқароларга ҳақиқатдай кўринди:
сичқонлар тўсатдан пайдо бўлиб, тўсатдан ғойиб бў-
лишди — уч кун деганда бирор сичқон қолмади. Шун-
дан сўнг брахманнинг кўп нарсадан огоҳ эканига ҳеч
кимда шак-шубҳа қолмади. Ҳимолой кўшкларидаги
ака-укаларнинг низолари ҳақида қўшиқлар тўқишди,
хотинлар ва болалар бир-бирларига етказишди,
ўргатишди, гадолар ўлкалардан-ўлкаларга олиб бо-
ришди.

Нима бўлса ҳам, рожадан норизолик одамларнинг
кўнглидан чиқмади. Гобиндо Маникко-Биллоннинг мас-
лаҳати билан очликдан жафо кўрган одамларни бир
йиллик солиқдан озод қилди. Бу яхши таъсир қилди,
шунга қарамай кўплар Олампаноҳнинг ғазабидан қўр-
қиб Читтагонг тоғларига қочиб кетган эдилар. Охири
рожанинг ўзи ҳам шубҳага тушиб Биллонни ўз ҳузури-
га таклиф этди.

— Рожанинг гуноҳлари учун фуқаролари жабр
кўрмоқда, тақсир. Онага қурбонлик қилишни ман этиб,
мен ўзим гуноҳ қилмадимми, ўлкамизда рўй бераётган
бахтсизликлар шунинг ажзига осмон юборган жазо
эмасми?

Биллон рожанинг ҳамма далилларини рад этди.

— Бизнинг давлатимизда энг кўп одам ҳалок бўл-
ган давр қайси?— сўради у.— Онага сон-саноқсиз
қурбонлик келтирган даврдами ёки ҳозирги очликда-
ми?

Рожа бирор жавоб қилмади, лекин юрагидаги бе-

зовталиқ босилмади. Ғуқаролар ундан норози, уларнинг ишончини йўқотди. Мана шу фикр унинг юрагини эзар, шубҳага соларди.

— Мен ҳеч нарсага тушунолмаيمان,— деди Гобиндо Маникко оғир хўрсиниб.

— Ҳамма нарсани билиш шарт эмас. Нима учун сичқонлар келди-ю, нима учун ғаллани еб битирди — билмайман, тўғриси бу ҳақда бош қотиришни ҳам ис-

тамайман. Фақат бир нарсани аниқ билиб олсак кифоя: одамларга ёвузлик қилиш ярамас иш, ҳаммага яхшилик қилиш зарур. Бошқаларини эса худога ҳавола қилишимиз лозим. У ўз ишини билиб қилади, бизга ҳисоб бериб ўтирмайди.

— Сиз дам олмай, фароғат нималигини билмай, уйма-уй юрасиз, тақсир. Меҳнатларингизнинг мукофотини элнинг эзгу ишларида кўриш сизга қувонч бағишлайди, шубҳалардан халос этади. Мен эса тожга муте бўлиб, кеча-кундуз тахтда минг хил хаёллар исканжасида эзилиб ўтираман.

— Мен сизнинг бир заррангизман. Агар сиз тахтда ўтирмаганингизда мен бунча ишларни қила олармидим? Биз бир-биримизни тўлдирамыз, икки ёрти — бир бутунмиз.

Биллон хайрлашиб чиқиб кетди. Гобиндо Маникко ўйлаб қолди: «Менинг ишларим кўп,— деди ўз-ўзига рожа,— мен эса ўйга ботиб, бу ерда қўл қовуштириб ўтирибман. Йўқ, мен ҳукмдорликка ярамайман, раъйатнинг ишончини қозонолмайман».

УТТИЗ БИРИНЧИ БОБ

Ноккхотро Рай шоҳ қўшини билан дам олиш учун йўлда дуч келган Тентуле қишлоғида тўхтади. Эрталаб унинг ҳузурига брахман Рогхупоти кириб келди.

— Тездан йўлга тушамиз, махарожа, тайёр бўлинг.

Рогхупотининг оғзидан «махарожа» сўзини эшитиш қанча кутилмаган бўлса, шунча ёқимли эди. Ноккхотро Рай жуда завқланди. Назарида ҳозир ҳамма уни шундай деб атайди, у эса баланд тахтда ўтириб, ўз шахсияти билан Трипур саройини безайди.

— Мен сизни ҳеч қачон унутмайман, тақсир!— чуқур таъсирланиб хитоб қилди Ноккхотро.— Сиз менинг саройимда бўласиз. Айтинг, ким бўлишни истайсиз?

Ноккхотро Рай фикран коҳинга жуда катта мулк ҳада этиб қўйди.

— Менга ҳеч нарса керак эмас,— жавоб берди брахман.

— Бундай бўлиши мумкин эмас! Сиз мукофотни рад этмаслигингиз керак. Мен сизга Койлашорни тортиқ қиламан, иноятнома ёзинг, иноятнома!

— Бу хусусда кейин гаплашамиз.

— Нима учун кейин? Мен ҳозир бераман. Бутун Койлашор сизники. Мен ундан бир чақа солиқ олмайман.

Ноккхотро Рай бошини кўтариб, қоматини ростлади.

— Менга уч қарич ер тегса ҳам қувонардим. Бошқа ҳеч нарсанинг ҳожати йўқ.

Брахман кетди. Жай Сингхни эслаб қолди. Агар шу содиқ ходими ёнида бўлса, у, Рогхупоти, мукофотга бирор нарса олган бўларди. Унингсиз бутун Трипур подшоҳлиги брахманга шунчаки каттакон бир ердай туюлди.

Рогхупоти Ноккхотро Райни подшоҳлар одатига кўниктиришга уринди. Иродасиз Ноккхотро Трипурга борганда, рожага жангсиз таслим бўлмасайди, деб қўрқарди брахман. Унда бутун меҳнатлари зое кетади. Бу кўнгилчан одамда ҳукмдор гурурини уйғотмоқ зарур, шунда ҳеч нарсанинг ташвишини қилмаса бўлади. Рогхупоти энди Ноккхотродан жирканиб юрмасди, аксинча — ҳар дақиқада унга иззат-ҳурмат кўрсатиб, ҳар бир майда-чуйдага ундан рухсат сўрарди. Шоҳ аскарлари Ноккхотрони махарожа деб атар, унинг ҳузурида зир қалтирар эдилар. У пайдо бўлиши билан бутун қўшин шамолда эгилган буғдойдек эгилиб таъзим-табрик этишарди. Қўшин қўмондони ҳам унинг ҳурмати-ни бажо келтирарди. Ноккхотро, давлат тамғаси ва олтин зебу зийнатлар билан безалган жуда баҳайбат филда борарди. Атрофда юзлаб қиличлар ярқираб, мусиқа янграр, олдинда подшоҳ байроғи ҳилпираб борарди, қўшин ўтган қишлоқларнинг аҳолиси ўз кулбаларини ташлаб, ҳар томонга, мумкин қадар узоқроқ жойларга қочишарди. Уларни қандай ваҳимага солганини кўриб Ноккхотронинг юраги гурур билан тўлар, гўё оламнинг ярми унинг оёғи остида. Кичик заминдорлар унга туҳфалар олиб келишар, Ноккхотро Райга эса улар енгилган ҳукмдорлардай туюларди. Беихтиёр «Махабхарата»даги Пандавларнинг музаффарона жанглари эсига келарди.

Бир куни унинг олдига аскарлар келишди.

— Махарожа! — деб мурожаат қилишди улар икки букилиб.

Ноккхотро Рай қоматини ростлади.

— Бизлар сиз учун ўлимга боряпмиз, махарожа, сиз учун биз ўз жонимизни ҳам аямаймиз. Шундай бўлгач, бизга бир нарсалик бўлиш учун рухсат беринг. Биз неча мартаба урушга кирган бўлсак ҳаминша шундай қилардик. Шастрлар ҳам буни ман этмайди.

— Тўғри-тўғри! — бош ирғаб маъқуллади Ноккхотро Рай.

— Ана у тақсирим бўлса, рухсат бермаяптилар. Бу яхши эмас! Ахир биз ўз ҳаётимизни таҳлика остига қўяяпмиз-ку.

— Тўғри, тўғри! — яна бош ирғади Ноккхотро.

— Демак, махарожанинг рухсатлари билан биз бориб андак шўхлик қиламиз. Тақсиримнинг гапларига қулоқ солмаймиз.

— Тақсирим ўзи ким бўпти! — қизишиб хитоб этди Ноккхотро. — У нимани билади! Бориб талай беринг, мен рухсат бераман.

У шундай дейишга деди-ю, хавфсираб теваракка қараб қўйди, Рогхупотининг қораси кўринмагач, тинчиди.

Брахманнинг таъқиқини бундай қатъият билан бекор қилганидан Ноккхотро Рай жуда хурсанд эди. Ҳокимият тобора Ноккхотрони маст қилиб, ҳозир у оламга ўзга кўз билан қарайдиган бўлиб қолди. У хаёлий шарларда етиб бўлмас баландликка кўтарилди, ер қаердадир пастда, бир парча булутдай, кўздан ғойиб бўлди. Ҳатто Рогхупоти ҳам баъзан шаҳзодага майда қўнғиздек туюла бошлади. Гобиндо Маниккони эса у фақат ғазаб билан эсларди. «Мени оддий фуқародек суд қилиб, бадарға қилса-я! — хуноб бўларди у. — Ҳали кўрамыз, ким кимни ҳайдаб чиқараркин. Ноккхотронинг кимлигини тезда бутун Трипур билади!»

Шундай фикр юритганда кибру ҳаводан унинг кўкраги кўтариларди. Шунини айтиш керакки, Рогхупоти тинч аҳолини талаш, уларни маъносиз масхаралашга тиш-тирноғи билан қарши эди. Бу ғоратгарликнинг олдини олиш учун у озмунча ҳаракат қилмади, аммо эндиликда Ноккхотродан рухсат олган аскарлар унинг гапига қулоқ солмай қўйишди. Брахман Ноккхотронинг ёнига келди.

— Нима учун тинч аҳолини хўрлашга йўл қўйдингиз?

— Сиз, тақсир, бунақа ишларни яхши тушунмайсиз. Аскарларга таловчиликни ман этиб бўлмайди, акс ҳолда уларнинг жанговар руҳи тушади.

Рогхупоти таажжубда қолди, айти вақтда унинг учун кулгили туюлди: у Ноккхотронинг гапида устунлик оҳангини ҳам пайқаб қолди. Аммо тилга келиб у бундай деди:

— Агар ҳозир аскарларга ихтиёр берилса, кейин уларни тўхтатиб бўлмайди. Бутун Трипурни талон-торож қилишади.

— Нима бўпти? Менинг ниятим ҳам шу. Ноккхотро Райни сургун қилиш нима эканини Трипур билиб қўйсин. Сиз, тақсир, ҳарбий ишлардан тамом беҳабарсиз, чунки ҳеч қачон урушиб кўрмагансиз.

Ноккхотро билан суҳбатидан брахманнинг кўнгли тўлди, у билан тортишиб ўтирмай, чиқиб кетди. Қачон бўлмасин Ноккхотро Рай ҳам мум қўғирчоқдан эркакка айланиши керак эди-да.

ЎТТИЗ ИККИНЧИ БОБ

Сичқонларнинг Трипурга ҳужуми срабон ойида бўлиб, ҳосил ўрим-теримига ҳали уч ой бор эди. Бу вақтда фақат маккажўхори етилиб, адирларда шоли энди бошоқ чиқармоқда эди. Аҳоли машаққатли чорак йилни амал-тақал қилиб ўтказди. Огрохайон ойига бориб, пастлик ерларда шоли ўримга келганда мамлакатда шоду хуррамлик бошланди. Деҳқонлар эркак, хотин, ёшу қари ўроқ олиб далага чиқишди. Деҳқон қизларнинг қувноқ қўшиқлари шоликор ерлар узра янгради. Рожадан норизолик ўтиб кетди, Трипур подшоҳлигида осудалик бошланди.

Худди шу вақтда, Ноккхотро Рай катта қўшин билан мамлакат чегарасига келибди, Трипурга ҳужум қилармиш, шаҳар ва қишлоқларни талон-торож қилишга амр этибди, деган совуқ хабар тарқалди.

Бу даҳшатли янгилик ҳаммани ларзага келтирди, рожанинг эса юрагига ханжардек ботди. Гобиндо Маникко кун бўйи ўзини қўйгани жой тсполмади. «Ука акага қарши ҳужум қилмоқчи-я!» — деган фикр уни эзиб борарди. Гобиндо Маникконинг маъюс, аммо

меҳр тўла кўзлари олдидан қайта-қайта Ноккхотро Райнинг чиройли чехраси ўтар: «Укам қилич олиб менга қарши жанг қилмоқчи-я!» — деган оғир ўй юрагига қайта-қайта жароҳат соларди. Рожани жанг майдонига чиқиб, кўкрак очиб туриш хоҳиши банд этиб қолди: майли, у Ноккхотро Рай аскарларининг қиличидан ҳалок бўлсин.

Рожа Дхрубони оғушига тортди.

— Дхрубо, наҳотки сен ҳам тожни деб менга қарши чиқсанг? — сўради Гобиндо Маникко ва бошидан тожни олиб ерга иргитди, узилиб кетган катта бир дур нарига думалади.

Бола очкўзлик билан қўл чўзди.

— Менга беринг, келинг, менга беринг!

Рожа тожни Дхрубога кийдириб, уни тиззасига слди.

— Ола қол. Мен ҳеч ким билан жанжаллашишни истамайман.

У жаҳл билан болани бағрига босди.

Гобиндо Маникко ўз-ўзи билан узоқ муҳокама қилиб, нуқул ўзини айбларди: «Бу менинг гуноҳларим учун юборилган жазо, фақат менинг гуноҳларим учун. Йўқса, ука акага қарши ҳеч вақт қўл кўтармасди». Бу фикр рожага бир оз тасалли берди. «Бу парвардигорнинг иродаси, — ўйлади Гобиндо Маникко, — самовотнинг иродаси шу бўлгач, одамнинг, энг увоқ одамнинг — Ноккхотро Райнинг хоҳиши уни ўзгартира оладими?» Рожа шундай муҳокама юритганда хўрланган муҳаббат билан тўла кўнгли енгил тортарди. У укасининг гуноҳини енгиллатиш учун бутун айбни ўз зиммасига олишга тайёр эди.

Биллон кириб келди.

— Ҳозир ўйга ботиб, осмонга термилиб ўтирадиган вақтми, махарожа?

— Мана, менинг гуноҳим учун жазо соати келди.

— Сиз, махарожа, менинг сабримни имтиҳон қилмоқчисиз шекилли, — норизо бўлиб жавоб берди брахман. — Азоб-уқубат ёвузликка берилган жазо деб ким айтди? Эзгулик учун ҳам азоб чекканлар бор-ку! Қанчадан-қанча порсолар умр бўйи азоб чекканлар!

Гобиндо Маникко жим қолди.

— Махарожа қандай гуноҳ қилиб қўйган эдилар?

— Мен укамни ҳайдаб юборгандим.

— Сиз укангизни эмас, жиноятчини ҳайдаб юборгансиз.

— Укани, гарчи у айбдор бўлганда ҳам, ҳайдаш — гуноҳ, бунинг жазосини тортмай илож йўқ. Кауравларни жондан жудо қилиб, талай нораво ишлар қилиб, Пандавлар¹ подшоҳлик нашъу намосини бамайлихотир суришолмади, муқаддас маросимлар ўтказиб, кўнгилдаги қудратни ювишга мажбур бўлдилар. Пандавлар Кауравлардан тахтни тортиб олишди, аммо Кауравлар ўлими Пандавларни подшоҳликдан маҳрум этди. Мен Ноккхотрони ҳайдадим, энди Ноккхотро мени ҳайдамоқчи.

— Пандавлар Кауравларга жазо бериш ниятида эмас, подшоҳликларини босиб олиш мақсадида урушдилар. Сиз эса, махарожа, бахт ва осудалигингизни қурбон қилиб, адолат юзасидан ёмонликка — ёмонларга жазо бердингиз. Бу ерда ҳеч қандай гуноҳ йўқ. Борди-ю сиз ўзингизни гуноҳкор деб билсангиз, мен бу гуноҳингизни кечираман, ахир мен брахманман-ку. Фақат бир шартим бор: бундан сўнг менинг жаҳлимни чиқармайсиз.

Рожа кулимсиради.

— Нима бўлганда ҳам, — давом этди Биллон, — ҳозир урушга тайёрланиш керак. Бошқа ҳаяллаб бўлмайди.

— Мен урушмайман.

— Бу ғайри имконий гап. Сиз бу ерда ўтириб, хаёл суришингиз мумкин, мен эса бу орада қўшин тўплашга уриниб кўраман. Шуниси ҳам борки, ҳозир бунча аскар йиғиш қийин: ҳамма далада.

Жавоб кутмай, брахман чиқиб кетди.

Бирдан Дхрубонинг бошига қандайдир фикр келди. У рожанинг олдига келди-да, унинг юзига тикилиб сўради:

— Амаким қаерда?

Бола Ноккхотро Райни ҳали ҳам амаки деб атарди.

— Амаки яқинда келади, Дхрубо.

Рожанинг кўзлари намланди.

¹ П а н д а в л а р — «Махабхарата» жангномасининг қаҳрамонларига ишора қилинмоқда. Унда афсонавий подшоҳ Харатанинг авлодлари Кауравлар ва Пандавлар ҳокимият учун ўзаро жанг қилишади. Курукшетра майдонида даҳшатли жангда Пандавлар галаба қилиб, бутун мамлакатни бирлаштирадilar.

Брахман Биллоннинг ташвиши жуда кўпайди. У тоғли Читтагонг вилоятига тортиқлар билан чопар юборди ва уларга, куки қабиласининг қишлоқ жамоа бошлиқларига айтинг, менга аскар юборишсин, деб тайинлади. Жамоа бошлиқлари жуда хурсанд бўлиб, шу заҳотиёқ ўз одамларини, учига қизил латта боғланган ўроқлар билан жойларга юборишдики, бу яқинлашган уруш нишонаси эди. Бир неча кун ўтар-ўтмас Читтагонг тоғларидан чиққан куки аскарлари Трипур адирларида саф торта бошладилар. Кукилар орасида озгина бўлса-да, тартиб ўрнатиш амримаҳол эди. Биллон жумиялардан ҳам аскар олиб келди. У Трипур қишлоқларига чиқиб, ёш, довюрак эркакларни танлаб олди. Брахман шоҳ қўшинига қарши чиқишни маъқул кўрмади. Биллон ёвни текисликдан тоққа кўтарилишини кутишга жазм этди. Ана шунда унга тоғдан, ўрмондан, пистирмадан ёпирилиб ҳужум қилади. У Гомоти дарёсини катта харсанглар билан тўсишга амр этди, агар иш чаппа кетгудай бўлса, тўғонни очиш мумкин, унда тошқин душман аскарларини хас-хашакдек оқишиб кетади.

Бу орада Ноккхотро Рай ўз йўлида учраган ҳамма нарсани қуришиб, Трипурнинг тоғли вилоятларига яқинлашиб келди. Ҳосил йиғиб олинган, деҳқонлар ўроқ ва камон билан қуролланиб, урушга тайёрланмоқда эдилар: куки аскарларига келсак, уларни тутиб туриш шиддатли шалолани тутишдан енгил эмасди.

Гобиндо Маникко брахманга:

— Мен урушмайман,— деди яна.

— Бу жиддий гап эмас.

— Кўриниб турибдики, мен ҳукмдорликка ярамайман. Шунинг учун раият менга ишонмайди, шундан очлик рўй берди, шундан уруш эҳтимоли туғилди. Ахир шулар, парвардигорнинг менга, тахтни тарк эт, дегани эмасми?

— Бу парвардигорнинг амри бўлиши мумкин эмас. Сизга тожни у ўзи кийдирган. Иш енгил кўчганда сиз бу бурчни адо этдингиз, бошдан тожни олиш хотирингизга ҳам келмади, энди бошга мушкул иш тушганда, ҳаммани ўлда-жўлда қолдириб, қочишга тайёрсиз ва,

худонинг хоҳиши шу, деб ўзингизга тасалли бермоқ-
чисиз!

Биллоннинг сўзлари Гобиндо Маниккога қаттиқ таъсир қилди. У хомуш туриб ўйлаб кўрди, сўнг синиқ товуш билан сўради:

— Бир тасаввур қилиб кўринг, тақсир, мен мағлубиятга учрайман, Ноккхотро мени ўлдириб, ўзи рожа бўлади.

— Борди-ю, шундай ҳол рўй берса, махарожа учун менга алам қилмасди. Мен ҳеч бўлмаса, у ўз бурчини бажарди, деб ўзимга тасалли берардим.

— Демак, мен ўз биродарим қонини тўкишим керак?

— Гап бурч устида борганда ака-ука, ёру дўстга қараб ўтирилмайди. Курукшетра жанги олдидан Кришнанинг Аржунага берган маслаҳатини эслаб кўринг¹.

— Сизнинг фикрингизча, тақсир, мен қилич кўтариб, ўз қўлим билан Ноккхотро Райга зарба беришим керак?

— Ҳа.

Бирдан қаёқдандир Дхрубо пайдо бўлиб, жиддий равишда огоҳлантирди:

— Сизга нима бўлди, сизга нима бўлди, бунақа гапни гапирманг.

Дхрубо шу яқин орада ўйнаб юрганди. Қаттиқ-қаттиқ гапирганларини эшитиб, рожа билан брахман шўхлик қилишяпти, уларнинг адабини бериш керак, деб ўйлади. Бола уларга яқин келиб, айбситгандай бош чайқаб деди:

— Сизга нима бўлди, сизга нима бўлди, бунақа гапни гапирманг.

Боланинг гапидан брахман хурсанд бўлди. У табасум билан Дхрубони қўлига олиб ўпа бошлади. Аммо рожа табассум этмади. Унинг назарида: осмон бола тили билан огоҳлантиргандай бўлди.

— Тақсир,— қатъият билан гапирди Гобиндо Маникко,— мен қон тўкишга йўл қўймайман, уруш бўлмайди!

¹ Кауравлар билан Пандавлар орасидаги бир жангда Аржуна, мақсадга эришмоқ учун қариндошлар қонини тўкиш мумкинми, деб шубҳаланиб қолади. Шу савол билан бош худолардан Кришнага мурожаат қилганда, у, инсоннинг асосий вазифаси бурчини адо этишдан иборат, деб айтади.

Биллон ўйлаб қолди.

— Агар махарожа урушга қарши бўлсалар яна бир воситани синаб кўрсинлар. Сиз Ноккхотро Рай билан учрашиб, уни қуролини ишга солмасликка кўндиришингиз лозим.

— Бунга мен розиман.

— Ундай бўлса, дарров хат ёзиб, уни Ноккхотро Райга етказиш даркор.

Улар шу қарорга келишди.

УТТИЗ ТЎРТИНЧИ БОБ

Ноккхотро Рай ўз қўшини билан ҳеч қандай қаршилик кўрмай, Трипур маркази томон кириб борарди. Қишлоқларда уни бамисоли рожадай табрик этишди. Ноккхотро ҳокимият мазасини сезиб, иштаҳаси кун сайин ортиб борди. У далалар, дарёлар, қишлоқлар ва тоғларга назар солиб, ғурур билан: «Бари меники», — дер эди. У ўзини ҳам, атрофда кўзга ташланган нарсаларга эгалик қилиш ҳуқуқини ҳам шундай бепоён деб ўйлай бошлади. У шоҳ қўшинига тўла ҳуқуқ берди. «Булар ҳаммаси менга тааллуқли, улар менинг салтанатимда, — муҳокама этарди Ноккхотро. — Майли, кўнгиллари тўлсин. Уйларига қайтгач, Трипур ҳукмдорининг меҳрибонлигини, шоҳона саховатини, олижаноблигини мақтаб юришади. Улар, Трипур рожаси улуг рожа, дейишади». Ноккхотро шоҳ аскарлари орасида шухрат қозониш учун ҳамма ишни қилди. Уни мақтаганларига маҳлиё бўлар, ранжишиб қолмагай, деб мудом ташвиш тортарди.

Рогхупоти пайдо бўлди.

— У томонда, махарожа, ҳеч қандай уруш тараддуди сезилмайди.

— Шундай, тақсир. Улар қўрқинишди!

Шаҳзода кулиб юборди. Брахман бунда кулгили нарса кўрмаса-да, у ҳам илжайиб қўйди.

— Ноккхотро Рай ноиб қўшини билан келди, — дэвом этди шаҳзода, — бу ҳазил гап эмас.

— Кўрамиз, энди ким кимни қувиб соларкин-а? — гиж-гижлади брахман.

— Қувиб юбориш, зиндонга солиш, қатл этиш менинг ихтиёримда. Аммо нима қилиш ҳақида ҳали мен бир қарорга келганим йўқ.

Ноккхотро теран фикрлар қидирган қиёфада ўйга чўмди.

— Ҳозирча бу ҳақда бош қотиришнинг ҳожати йўқ, махарожа, ҳали олдинда вақт кўп. Аммо мен Гобиндо Маникко урушмай сизни енгмаса деб қўрқаман.

— Қандай қилиб?

— Мана бундай қилиб: Гобиндо Маникко қўшинини пана ерга жойлаб, ўзи сизнинг олдингизга келади, қон-қариндошлик — биродарлик ҳисларини рўкач қилиб, бағрига босади, насиҳат қила бошлайди: «Юр, укажон, уйга борайлик, хизматда бўлайлик», деб ёлворади, бизнинг махарожа эса эриб йиғлайди, бошини қуйи солиб, ром этилган жонивордек акаларига эргашиб кетади. Ана шунда ноибнинг аскарлари хайр-маъзурга ичак узилди бўлиб кулишади.

Заҳаролуд киноя Ноккхотрони довдиратиб қўйди.

— Мени «қақа бераман» деса алданадиган ёш бола деб ўйлаяптиларми, — деб жавоб берди у зўр-зўракни жилмайишга урниб. — Йўқ, тақсир, мен ундайлардан эмасман. Сиз айтгандай бўлмайди! Мана кўрасиз!

Ўша куни Гобиндо Маниккодан хат келди. Рогхупоти уни очиб ўқиди. Рожа навозишкор ифодаларда мулоқот зарурати хусусида ёзганди. Брахман хатни шаҳзодага кўрсатмади, чопарга эса бундай деди: «Бунчалар узоқ йўлда ҳориб-толишнинг Гобиндо Маниккога ҳожати йўқ. Тез фурсатда қўшин ва қилич билан махарожа Ноккхотро Райнинг ўзи унинг олдига боради. Гобиндо Маникко ортиқча куйиб-пишмай, сабр қила қолсин. Агар укаси тўла саккиз йил сургунда қолиб кетганда — жудолик жудаям чўзилган бўлурди».

Кейин Рогхупоти шаҳзоданинг олдига борди.

— Гобиндо Маникко қувғиндаги укасига ғоят таъсирчан мактуб йўллабди.

— Ростданми? — кулимсиради Ноккхотро ўзини заррача эътибор қилмаганга солиб. — Қанақа хат экан? Қани у? — деб қўл чўзди у.

— Мен хатни махарожага кўрсатишни лозим кўрмай, дарров йиртиб ташладим. Чопарга эса, оғзаки бундай дедим: «Мактубнинг ягона жавоби — жанг».

— Жуда соз, тақсир, жуда соз! — кулди Ноккхот-

ро. — Ягона жавоб — жанг, дедингизми? Яхши, жуда яхши!

— Бўлмасам-чи! Энди Гобиндо Маникконинг ўйга ботадиган маҳали келди, — давом этди брахман, — суддан кейин укаси сас-садосиз, сездирмай чиқиб кетди, мана бу кун қандай дабдаба билан қайтмоқда.

— Ҳали у, укаси анойилардан эмаслигини, унинг тақдири билан ўйнашиш хатарли эканини тан олишга мажбур бўлади, — Ноккхотро ўзига бино қўйиб кулди.

УТТИЗ БЕШИНЧИ БОБ

Ноккхотро Райнинг жавоби Гобиндо Маниккога жуда алам қилди. «Махарожа ҳеч бўлмаса энди урушга қаршилиқ қилмаса керак», — деб ўйлади Биллон, бироқ унинг умиди пуч бўлиб чиқди.

— Бу ҳаммаси Рогхупотининг қутқуси, Ноккхотро бундай жавоб бериши мумкин эмас, — деди Гобиндо Маникко.

— Энди нима қилмоқчилар, махарожа?

— Агар мен Ноккхотрони кўрсам ҳаммасини тўғрилардим.

— Уни кўролмасангиз-чи?

— Унда мен подшоҳликдан воз кечиб, бирор ёққа бош олиб кетаман.

— Мен бир ўйлаб кўрай-чи, бирор иложи топилар.

Ноккхотро Рай қўшини қалин бамбуқзор, ғаров ва қамишзор ўраб олган адирда жойлашди. Ер чирмовуқ ва қалин буталар билан қопланган. Чангалзорда қадам қўйгудек жой йўқлигидан аскарлар адирга ёввойи филлар босиб ўтган сўқмоқдан чиқишди.

Кеч кириб, қуёш ғарбга оғди. Адирнинг шарқ томонига аср сояси тушди-ю, дарахт сояларига қўшилиб, ўрмонга қоронғи тушишини тезлаштирди. Кечки салқин пастликни туман чанги билан қоплаб олди. Чангалзор чигиртка овози билан тўлди. Биллон қароргоҳга етиб келганда, қуёш ботган эса-да, шафақ сўнмаганди. Водийда ястаниб ётган қуюқ ўрмон шафақ ёғдусида қотиб қолган кўк денгиздай туюларди. Субҳидамда қўшин юриш бошлайди. Қўмондон ва бир неча жангчилар Рогхупоти билан бирга йўлларни текширгани кетиб, ҳали қайтганча йўқ. Унинг рухсатисиз Ноккхотро Рай ҳузурига кириш ман этилган,

бироқ қаландарона кийинган Биллоннинг йўлини ҳеч ким тўсмади. Шундай қилиб, брахман шаҳзода қошига кириб борди.

— Махарожа Гобиндо Маникко сизга мана бу мактубни етказиб беришни илтимос қилган эдилар.

Ноккхотро Рай уят ва қўрқув аралаш ҳис билан, қалтираб турган қўлини чўзиб, узатилган варақни олди. Гобиндо Маникко билан Ноккхотро Рай орасида Рогхупоти турганда, шаҳзода ўз юрагида ҳеч қандай ғашлик сезмасди, назарида акасини кўриш хоҳиши ҳам йўқдай эди. Бироқ хабарчининг пайдо бўлиши уни довдиратиб, ҳатто жаҳлини чиқарди. Афсуски Рогхупоти йўқ, агар у шу ерда бўлганда эҳтимол брахманни унинг олдига киритмасди. Ҳар ҳолда гумонни енгиб, Ноккхотро хатни очди.

Хатда на бир оғиз танбех, на таъна, на озурдалиқ бор. Уруш ҳақида лоақал ишора ҳам йўқ. Гўё муносабатлари ҳамон қадимгидек. Ҳар бир сатрдан меҳрибонлик, маъюслик сезиларди, сўзда ифода этилмаган бу ҳис юракни жизиллатиб юборарди.

Хатни ўқиган сари Ноккхотронинг юз ифодаси ўзгара борди. Юракни ўраб олган темир совут ҳадемай узилгудай, қўлдаги қоғоз қалтирамоқда. Ноккхотро уни пешанасига босди. Хат охиридаги хайрихоҳона дуолар жароҳатли юракка малҳам бўлди. Ноккхотро мижжа қоқмай, йироқда қорайиб кўринган ўрмонга тикилиб қолди. У ерда, осмоннинг бир бурчида шафақнинг қон рангли шуъласи сўниб борарди. Атрофнинг тилсиз, тубсиз денгизига сокин зулмат қуйилиб келмоқда. Юзлардан оқиб бораётган кўз ёшидан кўзлари туманлашди. Уят ва пушаймон исканжасида эзилган Ноккхотро юзини қўллари билан беркитди.

— Менга тахт керак эмас,— деди у йиғлаб туриб.— Мени кечиринг, ака, мендан юз ўгирманг, қувманг, оёқларингиз остидан жой беринг.

Биллон мутаассир бўлиб, сўз қотмай кузатиб турди. Ниҳоят Ноккхотро Рай тинчланди.

— Гобиндо Маникко сизнинг қайтишингизни кутиб турибди, шаҳзода, ҳаялламанг.

— У мени кечирармикан?

— Унинг шаҳзодадан хафа бўлган жойи йўқ. Вақт кеч, йўл оғир, чопқир от олинг. Адир этагида махаро-жанинг одамлари сизга мунтазир.

— Мен ҳеч кимга билинтирмай кетаман, шоҳ аскарларига айтишнинг ҳожати йўқ. Ҳа, ҳа, бир дақиқа-ни ҳам беҳуда ўтказмаслик керак. Бу ердан қанча тез кетсак шунча яхши.

— Оқилона гап.

Ноккхотро Рай ўз яқинларига, сайёр қаландар билан Тинмури тоғига чиқиб Шивага ибодат қилиш ниятида эканини айтди. Улар шаҳзодага эргашмоқчи бўлдилар, аммо у розилик бермади.

Ноккхотро Рай лагердан жўнаган ҳамон орқадан тарсиллаб келаётган от туёғи садосию одамларнинг овози эшитилди. Ноккхотро бесаранжом бўлиб қолди. Шу заҳоти Рогхупоти билан аскарлар кўринди.

— Махарожа қаёққа равона бўляптилар? — тааж-жубланди у.

Ноккхотро нима дейишини билмай қолди. Унинг учун Биллон жавоб берди:

— Махарожа Гобиндо Маникко ҳузурига.

Рогхупоти нотаниш кимсани бошдан-оёқ кўздан кечириб, хўмрайди-ю, лекин ўзини тутди.

— Биз махарожамизни бундай бемаҳалда жўна-толмаймиз, шошилишнинг ҳожати йўқ, эрталабгача кутиш мумкин. Бу маслаҳатга махарожа қандай қарайдилар?

— Тўғри, эрталабгача кутган маъқул, бунинг усти-га ҳозир қоронғи тушди.

Биллон нима қиларини билмай, қароргоҳда тунаб қолди. Брахман эрталаб Ноккхотро Рай билан учра-шишга ҳаракат қилиб кўрди, аммо аскарлар уни йўлатмадилар. Посбонлар ҳалқасини ёриб ўтиш мум-кин эмаслигига қаноат ҳосил этган Биллон Рогхупоти ҳузурига кирди.

— Жўнайдиган вақт бўлди, шуни шаҳзодага етказ-салар.

— Махарожа бормайдиган бўлдилар.

— Мен у киши билан кўришмоқчи эдим.

— У киши, мулоқотга фурсат йўқ, деб айтдилар.

— Махарожа Гобиндо Маникконинг мактубига жавоб олишим керак.

— Бир мартаба жавоб берилган.

— Мен бунинг унинг оғзидан эшитмоқчиман.

— Бу имкон хорижида.

Биллон билдики, унинг ҳаракатидан ҳеч бир натижа

чиқмайди, сўзи ҳам, вақти ҳам беҳуда кетади. Охири Рогхупотига хайр-маъзур ўрнига бундай деди:

— Хатарли иш бошлабсиз, брахман, бу сизга муносиб эмас.

УТТИЗ ОЛТИНЧИ БОБ

Биллон Трипурга қайтиб келса, рожа аллақачон куки аскарларига уйларига қайтиш учун фармон берибди: улар бебошлик қила бошлаган эканлар. Шундай қилиб, жангга деярли тайёрлик кўрилмаган.

Биллон рожага Ноккхотро Рай билан мулоқоти ҳақида сўзлаб берди.

— Мен кетаман, тақсир,— жавоб берди Гобиндо Маникко.— Тожу тахт ва хазинани Ноккхотрога қолдираман.

— Мен бу ишингизни маъқуллай олмайман, махаража. Чунки жаноблари ҳимоясиз раъиятни душман қўлига топширмоқчилар! Ахир, она ўз фарзандларини ўғайга топшириб, осудалик топа оладими?

— Сизнинг сўзларингиз юрагимга жароҳат солади. Менга шафқат қилиб, бундай гапларни қайта гапирманг, мени ўз раъиймдан қайтаришга уринманг. Сизга аён, тақсир, мен қон тўкмасликка аҳд этганман, ўз аҳдимдан қайтолмайман.

— Унда махаража нима қилмоқчилар?

— Сизга очиғини айтаман. Биз Дхрубо билан ўрмонларда маскан тутамиз. Менинг ҳаётимда, тақсир, интиҳосига етмаган талай ишлар бор. Мен ўз ҳаётимда нималарни орзу қилмадим, бироқ бирортасини рўёбга чиқаролмадим. Ўтганларни қайтариб ҳам, ўзгартириб ҳам бўлмайди. Баъзан, тақсир, мен ўзимни тақдир камонидан отилган ўқдай тасаввур қиламан. У бир марта нишондан оғдими, қайта унга яқинлаша олмайди. Менда ҳам айни ҳолнинг ўзи. Мана ҳозир мен нимани ўйламай, бари бир у рўёбга чиқмайди. Афсуски, мен қутулса бўладиган пайтда уйғонмадим, ҳушимга келганда эса тўлқин мени тортиб кетмоқда. Ғарқ бўлаётган хасга ёпишгандек, мен кичкина Дхрубога ёпишиб олганман. Унда ўзимни гавдалантирмоқ, унинг сиймосида қайта туғилмоқ орзусидаман. Мен унда ҳақиқий инсонни тарбиялаб, шу билан ўз мавжудлигимни оқлайман. Мен оддий бир одамман, ҳар нарса

ҳам қўлимдан кела бермайди, ҳол шундай экан, мен рожа бўлиб қаерга борардим!

Гобиндо Маникко охирги сўзларни сезиларли даражада тўлқинланиб гапирди. Буларни эшитган Дхрубо: «Мен ожа, мен ожа!» — дея хитоб этиб, бошини Гобиндо Маникконинг тиззасига суркай бошлади.

Биллон кулимсираб болани қўлга олди-да, унинг юзларига узоқ қараб қолди.

— Ўрмонда одамни тарбиялаб бўладими? У ерда кўкат ва дарахт ўстириш мумкин, одамни эса одамлар орасида тарбиялаш лозим.

— Мен дарвиш бўлмоқчи эмасман, жамиятдан алоқамни узмайман. Мен шунчаки одамлардан йироқда яшамоқчиман, холос. Бу ҳам умр бўйи эмас.

...Бу орада Ноккхотро Рай қўшини шаҳарга яқинлашди. Аскарлар аҳолини талашга киришди. Ҳамма Гобиндо Маниккони лаънатлай бошлади.

— Гуноҳни рожа қилди-ю, жазосини биз тортапмиз, — дейишарди улар.

Гобиндо Маникко Рогхупоти билан учрашиш ниятида эканини айтди. У етиб келди.

— Нега сизлар одамларни таҳқирлайсиз? — сўради рожа. — Мен кетаман, подшоҳликни Ноккхотро Райга қолдираман. Шоҳ аскарларини бу ердан жўнатиш.

— Хўп бўлади. Сиз кетишингиз билан аскарлар ҳам кетишади. Мен Трипурнинг талон-торож этилишини истайман.

Гобиндо Маникко шу куниёқ тахтдан воз кечиб, жўнаш тараддудига тушди, шоҳона либосларни қаландарларнинг қизил ридосига алмаштирди, Ноккхотро Райга узун мактуб ёзиб, унда укасини рожанинг вазифалари билан таништирди. Кейин Гобиндо Маникко Дхрубони чақириб, уни қўлига олди.

— Мен билан ўрмонга борасанми?

— Бораман, — жавоб берди бола рожани қучоқлаб.

Аммо шу ўринда Гобиндо Маникко ўйлаб қолди: агар у болани ўзи билан бирга олиб кетмоқчи бўлса, унинг тоғаси Кедарешшорнинг розилигини олиш зарур. Рожа унга одам юборди.

— Кедарешшор, мен кетяпман, жиянингни ҳам бирга олиб кетмоқчиман.

Афтидан Гобиндо Маникко Кедарешшорнинг эътироз этишини хаёлига ҳам келтирмаган. Чунки Дхрубо

ҳаммавақт рожа билан яшаб, тоғасини унутаёзганди.

— Мен Дхрубони юбормайман, махарожа.

Рожа яшин теккандай бўлиб қолди. Сўнгра, анча хомушликдан кейин, бундай деди:

— Сен ҳам биз билан бора қол, Кедарешшор.

— Йўқ, махарожа, мен ўрмонда яшолмайман.

— Мен ҳам ўрмонда яшамоқчи эмасман,— ғамгин жавоб берди рожа.— Мен одамлар орасида қоламан, мен билан бирга хизматкорлар боряпти. Биз ҳеч муҳтожлик кўрмаймиз.

— Туғилиб ўсган жойимни ташлаб кетолмайман.

Гобиндо Маникко оғир сўлиш олди. Унинг бутун умидлари пучга чиқиб, олам кўзига қоронғи бўлди. Рожа илғамас кўзлари ила аллақандай ўйин билан банд Дхрубога узоқ қараб қолди. Бола рожанинг этагидан тортиб:

— Мен билан ўйнанг,— деб таклиф қилди.

Рожанинг юраги жиз этиб кетди. У кўзларида ялтираган ёшни аранг тутаркан, ўгирилиб, алам билан деди:

— Демак, Дхрубо қолади, мен ёлғиз кетаман.

Шу он рожанинг кўз ўнгида, гўё чақмоқда ёришган узундан-узоқ йўл намоён бўлди. Умр бўйи шу йўлдан танҳо юриш Гобиндо Маниккoning қисмати эди.

Кедарешшор боланинг ўйинини тўхтатди.

— Кетдик, юр, кетамиз,— деб жиянининг қўлидан тортди у.

Рожа сесканиб, болага қаради. У рожага ташланиб, бошини унинг тиззасида яширди. Гобиндо Маникко болани қўлга олиб бағрига босди ва ҳаяжондан ёрилаётган юрагига шу билан тасалли берди. Дхрубони кўтарганча рожа хонада уёқдан-буёққа юра бошлади. Бола дарров тинчланиб, бошини рожанинг елкасига қўйганча ухлаб қолди.

Йўлга чиқиш вақти келди. Рожа ухлаётган болани эҳтиёт билан Кедарешшорга бериб, ўзи хонадан чиқиб кетди.

ЎТТИЗ ЕТТИНЧИ БОБ

Ўзи билан бир оз пул ва қимматбаҳо нарсалар олиб Гобиндо Маникко энг содиқ хизматкорлари ва яқинлари рафоқатида Трипурнинг ғарбий дарвозаси томон йўл

олди. Худди шу дақиқада Ноккхотро Рай ўз қўшини билан шарқий дарвозадан пойтахтга кириб келди. Шаҳарликлар шовқин-сурон билан янги ҳукмдорни қутлашди. Сурнай садолари кўтарилди, чиғаноқлар чалинди, ноғоралар гумбурлади. Бироқ Гобиндо Маникко отлиқ кетаётган йўлга ҳеч ким чиқмади, у билан ҳеч ким хайр-маъзур қилмади, оқ йўл тиламади. Хотинлар бақириб рожани ҳақорат қилишди. Оч гўдакларнинг йиғиси уларнинг дийдасини қотирганди. Ҳатто яқиндагина рожа ҳузурига дон сўраб бориб, унинг марҳамати ва меҳрибонлигини кўрган чол ҳам, эндиликда озғил қўлларини қалтиратиб, Гобиндо Маниккони лаънатламоқда. Оналарнинг уқтириши билан болалар ҳам рожанинг кетидан дилозор сўзлар айтиб, бақириб-чақирардилар.

Гобиндо Маникко тўғри йўлга қараб, секин борарди. Шу пайт даладан келаётган бир деҳқон эҳтиром билан рожага таъзим қилди. Бундан таъсирланган Гобиндо Маникко у билан навозишкорона сўрашди. Ўз подшоҳлигини тугатган рожага юраги ачишиб, яхши сўз айтган, хайр-маъзур қилган бирдан-бир одам шу деҳқон бўлди. Сўнгра у қий-чув кўтарган болаларни койишга киришганди, Гобиндо Маникко уни тўхтатди.

Йўл уни Кедарешшор кулбасига олиб келди. Йилнинг энг совуқ вақти эди, огрохайон ойининг биринчи кунини. Офтоб туман орасидан эндигина кўринди. Рожа кулбага қараб шундай тонгларнинг бирини — ўтган йилнинг ашарх ойи тонгини эслади... Осмонда қуюқ булут, ерда сезиларли ёмғир чанги. Худди ҳилолдек нозиккина, ориққина қизча — Хаши беҳуш ётибди. Ҳеч нарсасига ақли етмайдиган кичкина Тата гоҳ опасига қараб унинг сариси учини оғзига тикади, гоҳ жажжи қўли билан оҳистагина унинг юзига уриб қўяди. Ўша булутли сахар хотираси — бу шабнамли равшан тонгни тўсиб қўйди. Рожа ўйлаб кетди: ҳозир уни қувиб юрган тақдир ўшанда мана шу фақирона кулба остонасида кутган. У ўз тақдири билан шу ерда учрашган. Хотиралар билан банд Гобиндо Маникко отни тўхтатиб, ҳайрон бўлиб қолди. Йўлда ҳеч ким йўқ, фақат унинг ҳамроҳлари. Бояги деҳқон ҳайдаб юборган болалар галаси, у кўздан ғойиб бўлиши билан, яна пайдо бўлди. Уларнинг қий-чувлари рожани хаёл олаmidан ўзига келтирди ва у секин йўлга тушди.

Бирдан болалар шовқини орасидан таниш, мулойим овоз эшитилди. Рожа орқага ўгирилиб, кулиб турган Дхрубони кўриб қолди — у қўлларини чўзиб, тўғри рожа томон чопиб келарди. Кедарешшор биринчилардан бўлиб янги рожани табриклагани кетган, уйда кичкина Дхрубо билан кекса чўри қолган эди. Гобиндо Маникко отнинг жиловини тортиб, эгардан тушди. Бола кула-кула Гобиндо Маниккога ташланди, унинг кийимига ёпишиб, юзини тиззалари орасига яширди, шодлик шиддати пасайгач, ўз хоҳишини эълон қилди:

— Мениям отга миндиринг...

Гобиндо Маникко болани отга миндирди. Дхрубо рожани ачомлаб, нозик юзларини унинг юзига босди. Бола рожада қандайдир ўзгариш сезиб, бир амаллаб унинг илгариги кайфиятини тиклашга уринди: бола рожага ёпишар, ўпар, гўё уни қаттиқ уйқудан уйготмоқчи бўларди. Ўз ҳаракатлари беҳуда кетмаганига ишонгач, у қувонганидан бир йўла икки бармоғини оғзига тикди. Рожа боланинг ниятини пайқади — маъсумият томиб турган юзларидан бир неча бор ўпиб қўйди. Бир оз жимликдан сўнг Гобиндо Маникко деди:

— Энди мен кетишим керак, Дхрубо.

Бола рожага ўгирилди.

— Мен ҳам сиз билан бораман.

— Сенинг боришинг мумкин эмас, тоғанг билан қоласан.

— Йўқ, мен сиз билан кетаман!

Шу пайт жавраб, қаргаб кекса чўри келиб, Дхрубонинг қўлидан тортди.

— Кетдик, кетдик.

Қўрқиб кетган Дхрубо икки қўллаб рожага ёпишиб олди, бошини унинг кўкрагига яширди. «Бу боланинг қўлини бўшатиб юборишдан кўра,— алам билан ўйлади рожа,— ўз юрагингни суғуриб ташлаш осонроқ». Бироқ илож йўқ. Гобиндо Маникко боланинг ўзига тирмашган қўлини секингина бўшатиб, чўрига берди. Дхрубо йиғлади, қичқирди, жажжи қўлларини рожага чўзиб:

— Мен ҳам сиз билан кетаман! — деганча қолди.

Рожа орқасига қарамай, сакраб отга минди-да, олға қараб чоптириб кетди. Гарчи у анча узоқлашган бўлса ҳам, ҳануз ўз томонига қўл чўзиб турган Дхрубони кўриб тургандай, унинг: «Мен ҳам сиз билан кетаман,

мен ҳам сиз билан кетаман», — деб зор-зор йиғлаганини эшитгандай бўларди. Рожанинг ҳорғин кўзларидан ёш оқиб кетди, у энди йўлни ҳам, қуёшни ҳам тузук кўролмай қолди, бутун олам туман чанги билан қопланганди. Рожа отининг жиловини қўйиб юборди — от суворини йироқ-йироқларга олиб кетди.

Гобиндо Маникко шоҳ аскарларига дуч келди. Улар рожани кўриб кула бошладилар, ҳамроҳларига ишора қилиб дилозор сўзлар қотишди. Гобиндо Маникко аъёнларидан бири от чоптириб рожанинг олдига келди.

— Махарожа, бу ёввойиларнинг адабини бериш зарур! Улар сизни дарвиш ридосида кўриб ҳадларидан ошиб кетишди. Қўлга қилич олинг, бошингизга салла ўранг, ҳозир мен уларнинг таъзирини бериб қўяман!

— Йўқ, Нойон Рай, менга қилич ҳам, салла ҳам керакмас. Аскарлар мени нима ҳам қиларди? Мен бундан оғирроқ таҳқирларга ҳам бардош бера оламан. Қурул кучи билан ҳурмат қозониб бўлмайди. Оддий одамлар яхши кунлар учун шукур қилиб, ёмон кунларда сабр қилишади, улар иззат-икром, бахт ва бахтсизликдан воқиф бўлишади. Ўзимни ҳаққа топшириб, мен бу синовларнинг барида ўтмоқчиман. Дўстлар душманга айланади, ардоқланганлар нонкўрлик, мутелар беандишалик қилишади, аммо мен шуларнинг ҳаммасига бардош беролганим учун ич-ичимдан қувонаман. Мен илгари бундай қилолмасдим. Ким дўст эканини мен энди идрок этдим. Нойон Рай, Трипурга қайтиб, Ноккхотрони меҳрибонлик билан кутиб ол, мени илгари қандай ҳурмат қилган бўлсанг, уни ҳам шундай ҳурмат қил. Мен бу ердан кетаётиб сизлардан ёлвориб сўрайман: Ноккхотронинг ҳақ йўлдан тойишига йўл қўйманглар, раъиятнинг манфаатига бепарво бўлмасин. Билиб қўйинг, ихтиёрсиз равишда менинг номимни эслатиб, уни хафа қила кўрманглар, тасодифий мен билан уни таққослашдан эҳтиёт бўлинглар. Энди, азизлар, хайрлашсак ҳам бўлади.

Рожа ўзининг содиқ мулозимларини бағрига босиб хайрлашди, сўнг у олға кетди, булар эса унга таъзим этиб, кўзларини артиб, орқага қайтишди.

Гобиндо Маникко Гомоти дарёсининг баланд қирғоғига етганда ўрмондан унинг истиқболига Биллон чиқиб келди.

— Омад ҳамроҳингиз бўлсин! — саломлашди у қўлини бош узра кўтариб.

Гобиндо Маникко отдан тушиб, брахманга таъзим қилди.

— Мен сиз билан хайрлашгани келдим, — деди Биллон.

— Сиз Ноккхотро ҳузурида қолинг, тақсир, унга маслаҳат бериб, қидоятга — тўғри йўлга бошлайсиз.

— Йўқ. Сиз рожа бўлмаган жойда мен ҳам фойдали бўлолмайман. Бу ерда энди менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди.

— Ундай бўлса, тақсирим қаёққа бормоқчилар? Балки илтифот қилиб... Сиз менинг ожиз кўнглимга дармон бўласиз-ку.

— Ёнингизда бўламанми, йироқдами, билиб қўйинг, менинг меҳр-муҳаббатим мудом сиз билан бирга. Энди бориб бирор иш қидираман. Сиз билан ўрмонда мен қиладиган иш йўқ.

— У ҳолда мен кетдим, — мулойимгина гапирди рожа ва яна бир бор таъзим қилди.

Уларнинг ҳар бири ўз йўлига равона бўлди.

ЎТТИЗ САККИЗИНЧИ БОБ

Ноккхотро Рай Чхотро Маникко номни билан тантанали равишда тахтга ўтирди. Хазина деярли бўш эди, ваъда қилинган маблағни тўлаб, шоҳ қўшинини қайтариш учун раъиятнинг ипидан-игнасиғача тортиб олишга тўғри келди. Чхотро Маникконинг подшоҳлиги ўта очлик, қашшоқлик билан бошланди.

Гобиндо Маникконинг яқинлари, унинг алоҳида илтифотига ноил бўлганларгина эмас, ҳатто у ўтирган супа, у ётган жойлар ҳам кечаю кундуз янги рожани лаънатлаб тургандай туюла бошлади. Бора-бора ҳаёт Чхотро Маникко учун тоқатдан ташқари бир азоб бўлиб қолди. У, Гобиндо Маниккони эслатмасин, деб акасининг ҳамма нарсаларини йўқ қилиб юборди, унинг севимли аъёнларини саройдан четлаштирди, унда ҳатто акасининг номини эшитишга ҳам тоқат қолмади. Гобиндо Маникконинг номини тилга олганларни, мени ҳақорат қилиш ниятида, деб гумонсирай бошлады. Чхотро Маниккога унга етарли иззат-икром кўрсатилмаётгандай туюларди. У қизиққон бўлиб қолди,

бўлар-бўлмасга жиғибийрони чиқиб сарой аҳлини даҳшатга соларди.

Чхотро Маникко давлат ишларида ҳеч нарсага тушунмасди, бироқ бирор одам журъат қилиб маслаҳат бергудай бўлса, дарғазаб бўлиб:

— Мен ўзим биламан! Мени аҳмоқ деб ўйлайсанми?! — деб ҳайқириб, бақириб берарди.

Халойиқ янги рожани зўравонликда айблаб, ундан нафратланади, деган фикр Чхотро Маниккони қанча омонсиз таъқиб этса, у шунча қайсарлик билан ўз ҳукмини ўтказишга тиришар, мустабидроқ бўлар, бедодлик қаларди. У ўзининг ҳокими мутлақлигини таъкидлаш учун гуноҳкорларни афв этиб, бегуноҳларни жазоларди. Халқ кафангадо бўлиб, очлик азобини тортганда, сарой аҳли кечаю кундуз кайфу сафо суриб, нағманавозлик қиларди. Шу чоққача бирор рожа тахтга чиқиб, мустабидлик байроғини мунчалар баланд кўтармаган эди.

Фуқароларнинг норозилигини эшитиб Чхотро Маникко янада қайсарлашди: буни ўз шахсиятига ҳурматсизлик деб ўйлади. Қилмишлари яна ҳам кўпроқ норозиликка сабаб бўлишини ҳисобга олмай, Чхотро Маникко зулм, зўрлик ва таҳдид билан ҳамманинг нафасини ўчириб қўйди. Мамлакатда ярим тундаги сингари сукунат ҳукмронлик қиларди. Ювош, қатъиятсиз Нокххотро Райнинг Чхотро Маниккога айланиб, тамомила ўзгариб кетишидан таажжубланмаса ҳам бўлади, зеро ожиз, иродасиз одамлар давлат тепасига чиққанда — кўпинча мустабид бўлиб қолишади.

Рогхупоти муродига етди. Қасос ташналиги то у Трипурга қайтгунча брахманни ёндириб келганди деб айтиш мумкин эмас, бу ташналик олдинроқ босилганди. Бироқ у бошлаган ишини охирига етказишга аҳд этгани учун ўз аҳдини бузишни истамади. Коҳин ҳар хил ҳийла-найранглар билан йўлдаги ғовлардан ўтиб, оғишмай мақсад сари борганда бахт нашьаси уни сархуш этди. Аммо муроди ҳосил бўлди-ю, брахман қалбига сафобахш ҳеч нарса қолмади бу дунёда.

Ҳувиллаб ётган ибодатхона Рогхупотини хомушлик билан қарши олди. Гарчи брахман Жай Сингхнинг бу дунёда йўқлигини яхши билса ҳам, ибодатхонага келиб, бу оғир жудоликнинг аламини қайта бошдан кечиргандек бўлди. Баъзан руҳонийга Жай Сингх тирик-

дай туюлса-да, хотира у абадий кўз юмганини эслатиб турарди... Бирдан шамол шиддат билан эшикни очиб юборди — Рогхупоти сапчиб тушиб, орқасига ўгирилди... Йўқ, бу Жай Сингх эмас. Балки у ўз хонасидадир? Брахман анчагача у ерга киришга ботинмай турди: у бўм-бўш хонани кўришдан қўрқарди.

Ниҳоят осмонда кечки шафақ сўниб, соялар қуқуқлашганда Рогхупоти секин Жай Сингх хонасига кирди. Уй бўш ва ертўладаги сағанадек сас-садосиз эди. Меҳробда сандиқ, ёнида чанг босган ёғоч-кавуш, деворда Жай Сингх чизган маъбуда Кали сурати. Хонанинг шарқий бурчагида жез шамдон. Унга ўргимчак ин қурган, у бир ярим йилдан буён ёқилмаган. Ёнидаги деворни ис босган — қачонлардир ёнган чироқнинг ту-тунидан қорайган. Хонада бошқа ҳеч нарса йўқ. Рогхупотининг оғир хўрсинишларига шипшийдам деворларгина акси садо берарди. Нимқоронғилик аста-секин вулматга мубаддал бўлди. Аҳён-аҳёнда калтакесак чириллагани эшитиларди. Очиқ эшикдан совуқ ҳаво ёсарди. Рогхупоти сандиққа ўтирди. Унинг аъзойи бадани қалтираб борарди.

Брахман муттасил бир ой ибодатхонада танҳо ўзи билан ўзи яшади. Бу зайлда бундан ортиқ яшашга унинг асаблари бардош бермади. Қоҳинлик лавозимидан воз кечишга тўғри келди. Рогхупоти саройга қараб йўл олди. Брахман кўрдики, Чхотро Маникконинг давлати соясида ҳамма жойда қонунсизлик, зўравонлик, бебошлик авж олмоқда. Рогхупоти Трипур давлатини идора қилиш ишига аралашиб, мамлакатда тартиб ўрнатишга уриниб кўрди. Бир куни шу хусусда маслаҳатлашиш учун Чхотро Маникко ҳузурига борди. Янги рожанинг жаҳли чиқди.

— Давлатни идора қилиш ишида сиз нимани биласиз, тақсир? Бундай ишлардан тамомила ғофилсиз.

Рожанинг бунчалар нописандлиги брахманин ҳайратда қолдирди, у илгариги Ноккхотро Райни таниёлмай қолди. Уларнинг орасида келишмовчилик, муноқаша бошланди. «Нима, Рогхупоти бўлмаса мен рожа бўлмасмидим?» — хуноб бўлиб ўйларди Чхотро Маникко. Бора-бора уни Рогхупотининг афтини кўришга тоқати қолмади. Ниҳоят аччиқ бўлса ҳам очигини айтди:

— Ибодатхонангизда тинчгина ўтирганингиз маъқул, тақсир. Саройда сизнинг ҳеч бир керагингиз йўқ.

Рогхупоти Чхотро Маниккога чақнаган кўзлари билан қаради. Рожа бир оз довдираб, шартта ўгирилди-ю, чиқиб кетди.

ЎТТИЗ ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

Кедарешшор янги рожа билан у пойтахтга кириб келгани кунийёқ учрашишга уриниб кўрди, аммо унинг ҳаракати натижа бермади. Аскарлар, рожанинг шахсий муҳофизлари уни итаришди, судрашди, охири шундай қўрқитишдики, у аранг оёғини судраб чиқиб кетди.

Гобиндо Маникко даврида Кедарешшор саройда шоҳона яшар, ғам, ташвиш нималигини билмасди, бироқ эски рожа кетиши билан Дхрүбонинг тоғаси ўз кулбасига қайтишга мажбур бўлди, турмуш ёмонлашди. Илгари, Кедарешшор рожанинг ҳимоятида экан, ҳамма ундан ҳайиқиб ҳурмат қиларди, эндиликда уни биров назар-писанд қилмасди. Илгариги вақтларда одамлар унга турли-туман илтимослар билан мурожаат қилишарди, энди эса, «ҳа» деб қўйишга ҳам уларнинг вақти йўқ. Бундан ташқари, Кедарешшорнинг рўзғор тебратиши қийин бўлиб қолди. Хулласи калом у Нокххотро Райга бир учраб, эски қадрдонлигини шафе келтириб, яна саройга қайтишни орзу қиларди. Аммо рожанинг олдига қуруқ қўл билан киришга Кедарешшор ботинмади. Кунлардан бир кун бор-будини йиғиштириб, тўғри подшоҳ кўшкига қараб равона бўлди. Кедарешшор Чхотро Маникконинг дийдорини кўришдан нечоғлик шодмон эканини кўрсатиш учун, айёрона табассум билан, рожа ҳузурига кириб борди.

Рожа дарҳол уни таниб, ғазаби жўшди.

— Нега иржайиб турибсан? Кулгани келдингми бу ерга?

Ҳукмдордан сўнг ҳамма унга ташланди: қоровуллар бошлиғи, муҳофизлар, вазирлар, маслаҳатчилар. Бир зумда унинг юзидан табассум йўқолиб, нафаси ўчди.

— Хўш, нима демоқчисан, гапир тезроқ! — амр этди Чхотро Маникко.

Аммо Кедарешшор қўрққанидан нима учун келганини унутди. Унинг узоқ ўйлаб, қийналиб топган гаплари бир зумда хотиридан кўтарилди, ҳозир икки сўзни бир-бирига қовуштириб гапиролмасди.

— Агар айтадиган гапинг бўлмаса, чиқиб кетишинг мумкин.

Кедарешшор дарҳол бир нарса дейиши кераклигини пайқади.

— Махарожа, наҳотки сиз Дхрубони унутган бўлсангиз?— томдан тараша тушгандай гапирди Кедарешшор ғамгин қиёфага кириб.

Чхотро Маникконинг ғазаби жўш урди, аммо бундан беҳабар Кедарешшор сўзида давом этди:

— У ҳамиша йиғлаб: «Амаки, амаки!» деб сизни чақиради, ичкиб адои тамом бўляпти.

— Сенинг жиянинг мени амаки деб атайдими?! Бу қандай одобсизлик! Бунини сен ўргатдингми унга?!

Кедарешшор дуога қўл очгандай бўлиб, ёлворган овозда гудирлади:

— Махарожа...

— Ҳой, у ерда ким бор! Бу жияни билан қўшиб мамлакатдан чиқариб юборилсин!

Бирдан Кедарешшорга шунча қўл чўзилдики, бир зумда у ўзини сарой остонасининг нарёғида кўриб қолди. Посбонлар унинг қўлидаги гажавани тортиб олиб, ичида борини ўзаро бўлиб олишди.

Кедарешшор билан Дхрубо Трипурдан чиқиб кетди.

Қ И Р Қ И Н Ч И Б О Б

Рогхупоти ибодатхонага қайтиб келди. Унга илгаридек ҳеч ким тоза кийим бермади, уни ҳеч ким орзиқиб кутмади. Тош ибодатхона ўликдек сас-садосиз турарди. Брахман оқ мармар зинага ўтириб, Жай Сингх ўтқазган шифоли гулларга маҳлиё бўлиб қолди. Булар унга содиқ ходимни, унинг чиройли чеҳрасини, мўмин-қобиллиги, кўтаринки руҳини, олижаноб ҳисларини жуда ёрқин эслатарди. Кийик боласидек нозик, ювош, арслондек қудратли йигит сиймоси Рогхупотининг бутун жону дилини тўлдирди. Брахман илгари ўзини ходимидан беқиёс юқори деб ўйларди, аммо ҳозирда ўзига ўзи арзимас, ожизу ҳақир кўринди. Ҳолбуки Жай Сингх устозига талпинар, унга кўр-кўрона, бебаб сажда қиларди. Рогхупотининг юрагида Жай Сингхга нисбатан чуқур эҳтиром, ўзига нисбатан нафрат ҳисси қўзғалди. У баъзан йигитга қандай ноинсофлик қилганларини эслади... бу фикрдан юраги эзилиб

кетди. «Жай Сингхни муҳокама қилишга менинг ҳаққим йўқ эди,— ўйлади брахман.— Агар мен уни яна бир бор кўрсам, ҳеч бўлмаса, бир лаҳзага, унга таассуф билдирардим, афв сўрардим». Рогхупоти Жай Сингхнинг ҳамма сўзларини, қилишларини хотирлади, унинг кўз ўнгидан шогирдининг бутун ҳаёт йўли ясов тортиб ўтди. Брахман гўё бир лаҳза шу қудратли, пок одамга айланди-да, ўзини ҳам, машаққатларини ҳам, худбинликни ҳам унутиб, енгил тортди, сўнгги вақтгача уни таъқиб этган қисматнинг оғирлиги, тақдирнинг субутсизлиги энди унга унчалик малол келмай қўйди. Рогхупоти ўзи тахтга ўтқазган, давлат тепасига чиқиб ўзини таҳқирлаган Ноккхотро Райни ҳам қаҳру ғазабсиз эслай бошлади. Шараф, эҳтиром... брахман кулимсираб қўйди холос: буларнинг бари аҳамиятсиз, арзимас гаплар. Рогхупотининг, агар Жай Сингх тирик бўлса, у маъқуллайдиган қандайдир бир иш қилгиси келди, бироқ қўл уришга арзигулик иш кўрмади — атрофда маъносизлик ҳукм суради. Одамсиз ибодатхона кўкракни сиқиб, нафасни бўғарди. Йўқ, у нима бўлганда ҳам қандайдир улуг — хайрли ишга қўл уриб, шу билан руҳий азобдан қутулиши керак. Рогхупоти сокин, диққинафас тош бинога назар солди-ю, юраги қафасга тушган қушдек типирчилаб кетди. Брахман ниҳоллар ўсиб турган майдонга қараб кетди. Унинг қалбида бу сассиз ибодатхонанинг ҳиссиз, кераксиз бутларига нисбатан нафрат туғғени қўзғалди, юраги кўкрак қафасини ёриб чиққудай тез ура кетди. О, умр бўйи ҳиссиз тош санамлар хизматида бўлиш — бу қандай маъносизлиг-а!

Ярим кечага яқин Рогхупоти чақмоқтошдан ўт чиқариб, шамни ёндирди-да, уни қўлга олиб, ибодатхонага, ўн тўрт тангри олдига кириб борди. Бу ерда ҳаммаси аввалгидек эди. Ҳайкаллар, худди илгаригидек, бундан бир ярим йил муқаддам, ўша машъум тунда, шамнинг хира, қалтироқ нурида оёқлари остида содиқ ходимнинг жонсиз жасадидан қон оқиб турганда қандай бўлса, худди ўшандай ҳиссиз, шафқатсиз турибди.

— Ёлғон! Ҳаммаси ёлғон! — қичқирди брахман.— Жай Сингх, ўғлим, сен ўз қонингни кимга бердинг! Бу ерда ҳеч қандай худо йўқ! Сенинг қонингни иблис Рогхупоти ичди.

Брахман таг курсидан Кали маъбудасининг ҳайка-

лини кўтариб, уни эшик олдига олиб борди-да, бор кучи билан остонадан улоқтириб ташлади, у тарақлаганча тош зиналардан пастга юмалаб, Гомоти сувига чўкиб кетди... Шунча йиллардан буён қонхўрлик қилиб келган тош иблис дарё тубидаги минглаб харсангларга қўшилиб кетди. Бироқ у тебранмас тахтида виқор билан ўтириб, аввалгидек одамлар қалбида барҳаёт қолаберди.

Рогхупоти шамни ўчириб, йўлга чиқди. У шу кечасиёқ пойтахтни тарк этди.

ҚИРҚ БИРИНЧИ БОБ

Биллон Ноакхали яқинидаги Низамотпур қишлоғига келиб ўрнашди. Бу ерда даҳшатли офат юз берди: вабодан одамлар қирилиб борарди.

...Бир куни, фалгун ойининг охирида эрталабдан ҳаво айниб, ёмғир томчилай бошлади, кечга бориб бўрон кўтарилди. Уни олиб келган шарқ шамоли ярим кечада ўз йўналишини ўзгартириб, шимоли-шарқдан, шимолдан эсиб, оқибат ҳақиқий довулга айланди. Ниҳоят довул тинди-ю, унинг қудрати вайронкор селга айланиб, қишлоқни таҳлика остида қолдирди. Шу пайтда фарёд кўтарилди: «Қочинглар, тошқин!» Ҳамма ваҳимага тушди. Қоронғи кечада жиққа ҳўл одамлар томларга чиқишди, кўл бўйида тўпланишди, дарахтларга чиқишди, баъзилари ҳатто ибодатхона гумбазига чиқиб кетишди. Узоқдан мавж урган сувнинг тобора кучайган шовиллаши эшитиларди, мана, бирин-кетин икки тўлқин келиб, қишлоқ саккиз газ сув остида қолиб кетди. Субҳидамга бориб сув пасайди ва энди чиқиб келаётган қуёш нурида харобалик манзараси намоён бўлди: деярли уйлар қолмаган, ҳеч қаерда одам кўринмайди, офат қурбони бўлиб ярми довулда синган пальмаларнинг таналаригина қаққайиб турар, томири билан қўпорилган анжир ва нон дарахтлари ёнбошлаб ётарди. Ҳар ер-ҳар ерда уйларнинг қўпорилган томлари кўринади. Буларнинг кўриниши гўё деворлар ҳажрида ёнгандек аянч ва ғамгин эди. Унда-мунда идиш-товоқлар, гарқ бўлган одамлар, бошқа қишлоқлардан сув оқизиб келган сигирлар, ҳўкизлар, итлар ва қашқирларнинг мурдалари ётарди.

Низамотпур аҳолисининг деярли ҳамма уйлари азим дарахтлар орасида эди. Улар кўпларнинг ҳало-

катдан омон қолишига сабаб бўлди. Баъзи одамлар тунни бамбуқ дарахтлар устида ўтказишди, бошқалари мадар дарахти тиканларидан ярадор бўлсалар ҳам, ҳар ҳолда саломат қолишди. Лекин пишқириб турган сувга дарахт-парахт билан қулаб тушиб ҳалок бўлганлар ҳам бор. Сув пасайгандан сўнг, дарахтларда саломат қолганлар ерга тушиб, ҳалок бўлганлар орасидан ўз қариндош-уруғларини қидира бошладилар. Кўп мурдаларни ҳеч ким танимади: оқим уларни бошқа жойлардан олиб келган. Вақт ўтар, аммо, ўликлар шу аҳволда ётарди, уларни ҳеч ким куйдирмади, кўммади. Мурдалар устига қузғун галалари ёпирилиб келди, улар билан рақобат қиладиган на ит, на қашқир бор, итлар ва қашқирлар учун ўша даҳшатли тошқин кечаси охирги кеча бўлди.

Низомотпурда ўн-ўн беш афгон оиласи яшарди. Улар тепаликда яшаганлари учун тошқиндан деярли ҳеч қайсиси зарар-заҳмат кўрмади. Қишлоқнинг ҳиндлар яшайдиган қисмида тошқиндан зарарланмаган уйларнинг эгалари қайтиб келишди, бошқалари бошпана қидириб ўзга ўлкаларга кетишди. Аҳолининг бир қисми тошқин вақтида Низоматпурда йўқ эди. Қайтганлари қайта уй қуришди. Аста-секин қишлоқ яна одамга тўлди. Мана шу пайтда вабо бошланди, бунинг бош сабаби мурдаларнинг чиришидан сувнинг заҳарланиши эди. Вабонинг биринчи қурбонлари афгонлар бўлди. Мурдаларни биров кўммади, қўшни беморларга ҳеч ким қарамади. «Мусулмонлар ўз гуноҳлари, сигирларни сўйгани учун жазосини тортяпти», — дейишди ҳиндлар. Ажнабийларга адоват ва кастадан чиқиб қолишдан қўрқиб, бирорта ҳинди афгонларга заррача ёрдам қилмади, ҳатто бир пиёла сув бермади. Дарвиш Биллон ва унинг шогирдлари бу ерда пайдо бўлганда қишлоқдаги вазият мана шундай эди. Вабодан қўрқиб шогирдлари қочмоқчи бўлишди, аммо Биллон уларни ушлаб қолди. У бемор афгонларни парвариш қилди. Уларга дори-дармон берди, едирди, ичирди, ўлганларни дафн қилди. Барча расму русумларга лоқайд қараган дарвишнинг феълү атвори ҳиндларни ҳайратда қолдирди. «Мен дарвишман, — деди Биллон; — менинг кастам йўқ — ҳеч тоифага мансуб эмасман. Менинг кастам — одам. Одамлар ўлиб турганда, таңгри ижодининг гултожи — инсон одам муҳаббатига, унинг ёрдамига муҳ-

тож бўлганда — тоифавий тафовутга бало борми! Биллоннинг холисона, ҳаммага бир хил муносабатини кўриб, ҳиндлар ундан хафа бўлишга ёки уни айблашга журъат этмадилар; улар дарвишнинг фаолиятини яхшига ҳам, ёмонга ҳам чиқара олмадилар. Уларнинг шастрлар борасидаги чала-чулпа билимлари дарвишнинг хатти-ҳаракатидан шубҳага солса ҳам, юракларинда яшаган одамийлик, унинг фаолияти тақдирга сазовор, деб айтиб турарди. Биллон ҳеч нарсага эътибор этмай, ўз ишида давом этди. Ўлим ёқасида турган афгонлар уни кўкларга кўтаришди, уларнинг болаларини вабодан асрашга уриниб, Биллон уларни бошлаб ҳиндлар ҳузурига борди. Бироқ улар даҳшатга келиб, ҳеч бири бошпана бермади. Шунда у болаларни ярим вайрона ибодатхонага олиб борди. Болаларни боқиш учун дарвиш ҳар куни эрталаб хайру худойи йиғишга кетарди. Бироқ, теварак-атроф аҳолисининг ўзида егулик ҳеч нарса бўлмай, шунча одам очлик ўлими хавфи остида турганда, ким ҳам хайру худойи берарди? Биллон шу қишлоқнинг эгаси — мусулмон заминдор ҳузурига борди. Заминдор қаердадир жуда узоқда яшарди. Уни бу бечораларга ёрдам қилишга кўндириш Биллон учун енгил бўлмади, аммо брахман ниятига етди: Даққадан гуруч юбора бошлашди. Биллон беморларни муолажа қилар, шогирдлари эса уларга овқат пишириб, егизиб, ичкизар эдилар. Биллон баъзан болалар билан ўйнагани борарди, улар ҳар гал уни қувнаб, қичқириб қарши олардилар. Кимки кечки пайт ибодатхона ёнидан ўтган бўлса, у, бу ерга тўтиқуш болалари қўнган, деб ўйларди. Дарвишнинг эсражга ўхшаш музика асбоби бўларди¹. Ҳордиги чиққандан сўнг дарвиш уни қўлга олиб чалар, куйларди. Болалар бу яхши амакини ўраб олардилар. Баъзилари жимгина қўшиқ тингласа, баъзилари брахманнинг қўшиғига жўр бўлиб, қаттиқ қийқирардилар. Бошқа бирлари торларни ушламоқчи бўлардилар.

Кунлар ўтиб борарди. Касаллик аста-секин қишлоқнинг мусулмон маҳалласидан ҳиндлар маҳалласига ўтди. Қишлоқда тартибсизлик — ўғирлик, талончилик бошланди, ҳар ким қўлига тушганини олиб кетаверди. Мусулмонлар тўдалашиб, таловчиликка киришди. Улар

¹ Э с р а ж — торли музика асбоби.

ҳеч нарсадан ҳазар қилмай, беморларни улоқтириб, улар ётган тўшак, бўйрагача олиб кетишди. Биллон мусулмонларни таловчиликдан қайтариш учун кўп жонбозлик қилди ва бунга эришди. Афғонлар унинг на-
сиҳатларига бепарво қарай олмадилар. Қишлоқда осо-
йишталик ўрнатиш учун Биллон кўп куч сарф қилди.

Бир куни эрталаб шогирдларидан бири унга, қиш-
лоқда қандайдир нотаниш одам пайдо бўлибди, ёнида
бир бола ҳам бор, у одам анжир тагида ўтирибди, афти-
дан оғир касал, узоқ яшамаса керак, деб айтди. Биллон
дархол шу томон йўл олиб, анжир дарахти тагида ҳуш-
сиз ётган Кедарешшорни кўрди. Унинг ёнида Дхрубо
ётарди. Кедарешшор умрининг охириги дақиқаларини
кечирарди. Очлик, саргардонликдан мажоли қуригани
учун уни касал енгибди, ҳеч қандай дори-дармон наф
қилмади, Кедарешшор шу ерда, дарахт остида жон бер-
ди. Афтидан, Дхрубо очликдан йиғлаб-йиғлаб, охири
толиқиб ухлаб қолибди. Биллон болани астагина кўта-
риб, ибодатхонага олиб кетди.

ҚИРҚ ИККИНЧИ БОБ

Биз воқеаларини нақл этмоқчи бўлган даврда Чит-
тагонг вилояти Араканга қарарди¹. Гобиндо Маникко-
нинг Трипурни тарк этиб, Читтагонгга келганини эши-
тиб, Аракан рожаси унинг ҳузурига сарой аъёнлари-
дан иборат мўътабар ҳайъат юборди:

— Агар махарожа Гобиндо Маникконинг тахтни
қайтариш хоҳиши бўлса, Аракан ҳукмдори ёрдамга
тайёр.

— Йўқ, менга тахтнинг кераги йўқ, — жавоб берди
Гобиндо Маникко.

— Ундай бўлса, махарожа марҳамат қилиб, Ара-
кан рожаси саройида мўътабар меҳмон тариқасида
яшамоқлари мумкин, — таклиф қилишди.

— Мен саройда турмайман. Агар Аракан ҳукмдори
шоҳона илтифот қилиб, менга Читтагонг атрофидан
бошпана берсалар, беҳад миннатдор бўлардим.

— Махарожа хоҳлаган жойларида истиқомат қи-

¹ А р а к а н — ўрта асрларда шимолий Бирмадаги бир хон-
лик.

лишлари мумкин. Ўзларини ўз подшоҳликлари ҳудудида деб фараз қилсинлар.

Аракан ҳукмдорининг бир неча яқинлари рожа ҳузурида қолиш хоҳишини билдиришди. Гобиндо Маникко эътироз этмади. «Эҳтимол Аракан ҳукмдори мендан гумонсираб, ўз яқинларини ёнимда қолдирмоқчидир»,— деб ўйлади у.

Зилол сувлари шағал ва харсанглар устидан суръат билан оқиб турган Мояни дарёси бўйида махарожа Гобиндо Маниккога чоғроқ уй қуришди. Дарё икки тарафдан қисиб турган қорамтил қоялар оғушида, улар бағридаги ковагу ғорларда қушлар яшайди. Қирғоқларга ранг-баранг сув ўсимликлари ёпишиб олган. Баъзи жойларда қоялар шундай қад кўтарганки, дарё сатҳини офтоб нуридан тўсиб туради. Қоя-қирғоқлар ёнбағрида япроқлари ранг-баранг азамат буталар узоқ-узоқларга чўзилган чангалзорга қўшилиб кетади. Ҳар жой-ҳар жойда бананнинг нозик новдалари кўриниб қолади. Баҳайбат гаржан дарахти баланд қоядан дарё сатҳига эгилиб турибди, унинг бутоқсиз кулранг танасига чирмашиб кетган сон-саноксиз чирмовуқлар сувнинг нишаб жойига соя солмоқда. Моянининг қирғоқларини ўйиб, ҳар томондан унга ариқчалар оқиб келади, оққанда ҳам болалардек шўхлик, сабрсизлик қилиб, майин, шодон шариллаб оқади. Тош қирғоқлар исканжасидан қутулган дарё эса текисликда кўпикланиб, шовиллаб, яна бир онда бошқасига дуч келиш учун шиддат билан олға, яна йироқларга қараб чопади. Унинг тинимсиз шовқинига ҳаракатсиз тош деворлар акс-садо билан жавоб беради.

Мана шу ерда, гўё кеча-кундуз сарин оқимнинг дилбар мусиқасига қулоқ солиб турган қоялар этагида, соя-салқин бир жойда Гобиндо Маникко жойлашди. У осудалик кайфини сурарди. Бокира табиатнинг интиҳосиз, оромбахш муҳаббати юзлаб ариқчалардан унинг кўнглига оқиб кирарди. Гобиндо Маникко ўз қалби ғорига кирди, муроди ундан арзимас аламлар тутунини чиқариб, мусаффо ҳавою ёруғ нур билан тўлдириш эди. У ҳаммасини унутди: хафа қилганларни, озор берганларни, ўзгаларга меҳрибонлик қилиб, ўзи меҳрибон топмаганини, яхшиликка ёмонлик қилганларни, дилдодлик учун таҳқир этганларни, хуллас ҳамма, ҳаммасини кўнглидан чиқарди. Асрлар бўйи тош тахт-

да ўтирса ҳам, мудом навқирон, фаол ва айни замонда улуғвор осуда табиатга қўшилиб, у ўзи ҳам шундай қадимий, навқирон, улуғвор-осуда бўлиб қолди. У ҳамма хоҳишлардан воз кечди, унинг беғубор, икир-чикирлардан озод муҳаббати самолар сари йўл олди. «Худоё худовандо,— хитоб этди Гобиндо Маникко дуога қўл очиб,— мени дунёвий фароғатнинг хавфли чўққисидан ўз оғушинга олиб, таҳликадан қутқаздинг. Мен ҳалокат сари бормоқда эдим. Рожалик давримда ўз улуғворлигимни сезмагандим, энди уни сезиб турибман— у бутун коинотни қамраб олмоқда». Кўз ёшлари юзларидан оқиб кетди унинг. «Эй парвардигор, сен менинг Дхрубомни тортиб олдинг, бу жудолик алами ҳали юракдан кетганча йўқ. Аммо мен энди тушуниб турибманки, шундай бўлиши керак экан. Болага бўлган худбинларча муҳаббатни мен бурч ва ҳаётдан юқори қўйибман. Сен мени гуноҳдан қутқардинг. Дхрубони мен ўз яхшиликларим эвазига берилган мукофот деб қабул этгандим, уни тортиб олиб, менга ақл ато қилдинг, шундан сўнг билдимки, эзгуликнинг мукофоти эзгуликнинг ўзи экан, энди Дхрубо билан жудоликнинг ҳаловатбахш аламларини сенинг марҳаматинг деб қабул этаман. Мен ёлланган мардикордек меҳнатимга ҳақ талаб этмайман. Нимаики қилсам — сенга муҳаббатдан қиламан».

Гобиндо Маникко билдики, руҳпарвар, ўйчан табиат танҳоликда томчилаб муҳаббат тўплайди, кейин уни анҳорлаб одамларга беради. Унга яқин келганлар ташналик азобидан қутулади, уни мақбул кўрмаганлардан табиат ранжиб ўтирмайди. «Мана мен ҳам танҳоликда тўплаган муҳаббатимни элга улашгани бораман», аҳд этди Гобиндо Маникко. Шу фикр билан у тоғдаги масканини тарк этди.

Қоғозда тахтдан кечиш амалдагисидан анча осон. Ҳамма нарсадан маҳрум бўлиш, саройни тарк этиш, шоҳона либосларни қаландар жандасига алмаштириш ҳазил гап эмас. Тождан воз кечиш осон, аммо болаликдан ўрганган одатларни тарк этиш амримаҳол. Одат ва унинг талаблари одам билан бирга ўсади, агар ўз вақтида бу талаблар қондирилмаса, у зулукдек қонимизни сўришга киришади. Сиз, Гобиндо Маникко Мое-ни қирғогидаги уйида танҳо яшаб, муроқиблага кетди — ўз ботинига назар солди-ю, оламдаги воқеаларга

эътибор қилмади, деб ўйламанг. У ҳар қадамда майда одатлари билан курашиб келди. Кўнгли бир нимани қўмсаганда уни маломат қилди, баднафсликни очлик билан жазолади, умр бўйи ўзини ўраб олган шоҳона шароитсиз яшашга ўрганиб, тадрижий равишда маънавий қаноат ҳосил қилди. Асов тулпорни чоптириб совутишади. Гобиндо Маникко ҳам тарки одатга кўнмаган нафсини қаноат саҳросида тўхтовсиз чоптириб, охири ром қилди.

Гобиндо Маникко тоғлик ўлкаларни тарк этиб, жанубга, денгиз соҳилига қараб йўл олди. Хоҳишлар инжиқлигидан қутулиб, у таажжуб бир эркинлик сездн. Энди ҳеч ким унинг йўлини тўсмайди, олға қараб кетишга ҳеч ким монелик қилмайди. Олам Гобиндо Маникконинг кўз олдида бутун улуғворлиги билан намоён бўлиб, у ўзини шу гўзал оламнинг ажралмас бир зарраси деб ҳис этди. У дарахт ва буталар яшиллигида янги ранг, қуёш шуъласида янги заррин нур, табиатнинг жамолида янгича жило кўрарди. Агар баъзан қишлоқларга бориб қолгудай бўлса, одамларнинг феъл-атворида, хулқи рафторида қандайдир алоҳида гўзаллик, олижаноблик кўрарди. Оҳиста гаплашиш ва кулги унинг учун дилрабо музика, ҳаракат ва ишоралар фусункор рақс эди. Гобиндо Маникко чақирганида келган одамнинг суҳбатидан ҳаловат топар, аммо ёнидан ўтиб, унга эътибор этмаганлардан нафратланмас эди. Ҳамма ожизларга кўмаклашиб, барча мотамзадаларга тасалли бергиси келарди. «Яқинларим учун ўз бахтимдан кечишимнинг боиси шуки,—ўйларди Гобиндо Маникко,—менинг ўзимда на ташвиш, на талаб бор». Унинг кўзлари дунёга бошқача қарай бошлади. У йўлда ўйнаб турган икки болани ёхуд ака-укани, ота-болани, она ва фарзандни ёнма-ён кўрганда — уларнинг кир-чирлигига, бенаво ва беўхшовлигига эътибор этмай — юрагида тенгсиз, чексиз инсоний муҳаббат уйғонарди. Болалик аёлни учратса, ўтмиш ва келажакнинг ҳамма болалари онасини кўрарди унда. Дўстлик — унинг учун инсониятнинг ўзаро биродарлик, муҳаббат риштаси билан боғлиқ эканининг рамзи эди. Илгари унга етимдай туюлган ер — энди она оғушида ётган бахтиёр бола бўлиб кўринарди. Сламнинг ғам-алами, қайғу, қашшоқлик, нифоқ ва нафрат энди уни ларзага солмасди. Борди-ю одамлар-

нинг иши салча юришса, уларнинг оз бўлса-да омади келса, унинг қувончлари ичига сиғмай, самолар сари парвоз этарди. Ахир ҳар биримизнинг ҳаётимизда шундай руҳпарвар саҳарлар бўлмаганими, уйқудан уйғониб, илгари кўрилмаган руҳий тетиклик, муҳаббат ва эркинлик ҳис этамиз, гоҳ хушнуд, гоҳ ғамгин дунёмиз бирдан гўзаллик, бахт ва муҳаббат нурида чўмилгандек зебо кўринади кўзимизга. Бундай саҳарда ҳеч ким сени ранжитолмайди, йўлингни тўсолмайди, ердаги ҳеч бир неъматдан маҳрум этилмайди; бундай саҳарда фусункор сурнай янграб, сеҳргар баҳор уйғонади, бутун олам абадий ёшлик қувончига тўлади, унда қайғу, қашшоқлик, кулфатлар аҳамиятсиздай кўринади. Эрк-озодликни қулоч очиб қаршилаган Гобиндо Маникко ҳаётида ҳам айни ҳол рўй берди.

...Читтагонг жанубидаги Раму шаҳрига ўн крош¹ қолди. Оқшомга яқин Гобиндо Маникко Аломкхал қишлоғига етиб келди. Қишлоқ четидаги уйларнинг бирида гўдак йиғларди. Унинг финшиган овози рожанинг юрагини эзиб юборди. Гобиндо Маникко ўша заҳоти от бошини буриб, шу уйга кирди. Ёш йигит, уй эгаси бўлса керак, озғингина болани аллалаб, хонанинг уёғидан-буёғига юрарди. Бола титраб, шикоятмуз йиғларди. Қаландарона кийинган Гобиндо Маниккони кўриб уй эгаси шошилиб қолди.

— Бунинг ҳаққига бир дуо қилинг, тақсир, — илтимос қилди ота.

Гобиндо Маникко устидаги ёпинғичини ечиб, унга болани ўради. У бошгинасини аранг кўтариб меҳмонга қаради. Унинг озиб-тўзган юзида атрофи кўкарган кўзларигина кўринарди. Бола оқарган юпқа лабларини сўзсиз қимирлатди-да, шу заҳотиёқ боши отасининг елкасига тушди. Ота ўғилчасини ерга ётқизиб, рожага таъзим қилди, унинг оёқларидан чанг-ғубор олиб, боласининг бошига сепди.

— Отанинг номи нима? — сўради Гобиндо Маникко болани қўлга олиб.

— Менинг отим Жадоб. Худойим бирин-кетин менинг ҳамма болаларимни тортиб олди, биргина шу қолди, — жавоб берди ота оғир хўрсиниб.

¹ Крош — узунлик ўлчови, тахминан тўрт километрга тенг келади.

— Гап бундай, бугун мен сенинг меҳмонинг бўламан: лекин овора бўлиб юрма, ҳеч нарса емайман, шу ерда тунайман, холос.

Рожа фақирона уйда қолди, ёронлари эса бадавлат каястха¹ хонадонига тушишди. Қош қорайди. Қишлоқ орқасидаги кичкина қўлдан туман кўтарилди. Одамлар оғилхоналардан чириган сомон чиқариб, қуруқ баргларга қўшиб ёқишди. Оғир тутун ерга тўш уриб, ботқоқликка ёйилди. Тиканли буталардан қилинган чавра орқасида чирилдоқ ҳашаротларнинг нопором қўшиғи бошланди. Ҳаво тўхтаб — қотиб қолгандай, бирор япроқ қилт этмасди. Кўлчанинг нарёғидаги бамбуқзорда қуш сайради. Гобиндо Маникко нимқоронғида бемор боланинг этсиз юзига бир оз қараб турди-да, сўнгра эҳтиёт билан боланинг устини ёпди, ёнида ўтириб, унга эртак айта бошлади. Оқшом тугаб, тун кириб келди. Қаердадир узоқда қашқирлар улишга киришди. Бола эртакни эшитиб мудраб, охири ухлаб қолди. Рожа ён хонада ётди. Уйқуси қочиб, нуқул Дхрубони эслаб чиқди. «Мен уни йўқотдим, — ўзича ўйларди рожа, — энди ҳар бир гўдакда ўз дилбандимни кўраман».

Бирдан Гобиндо Маникко боланинг овозини эшитди:

- Дада, у ерда нимани чалишяпти?
- Сурнай чалишяпти, ўғлим, сурнай.
- Нима учун?
- Чунки эртага Дурга байрами, ўғлим!
- Байрам? Сиз менга бирор нарса олиб берасизми?
- Нима олиб берай?
- Менга катта, чиройли рўмол олиб беринг.
- Мен уни қаердан оламан, ўғлим? Ахир менда ҳеч вақо йўқ-ку.

— Ҳеч нарса йўқми, дада?

— Ҳеч нарса йўқ, фақат сен борсан, ўғлим.

Жадоб ғамгин хўрсинди. Бола бошқа нарса сўрамади. Отасини ачомлаб ухлаб қолган бўлса керак.

Тонг отишини кутмай, уй эгаси билан хайрлашмай, Гобиндо Маникко отга миниб, Раму шаҳри томон чоптириб кетди. У бирор нарса емай-ичмай; дам олмай, йўл юриб, йўлда учраган дарёга от солиб ўтиб кетди. У шаҳарга етиб боргунча офтоб баланд кўтарилиб,

¹ К а я с т х а — брахманларга яқин мирзалар кастаси.

кун қизиб қолди. Рожа Рамуда ҳаялламай, кечга яқин яна Ҳадобининг ҳовлисига кириб келди. Гобиндо Маникко уй эгасини бир четга чақириб, елкасига олиб олган халтадан қизил рўмол олиб узатди:

— Ма, буни ол, ўғлингга совга қиласан. Ахир бугун байрам-ку.

Ҳадоб Гобиндо Маникконинг оёқларига йиқилди.

— Тақсир,— деди у йиғи аралаш,— буни сиз олиб келибсиз, ўзингиз тақдим қилинг.

— Йўқ, йўқ, буни сен қилишинг керак. Агар мен совга қилсам бола унчалик қувонмайди. Аммо мени эслатма. Мен болангнинг шодлигини кўриб қетаман.

Боланнинг оқариб кетган юзиди қувонч нурини кўриб, Гобиндо Маникко чиқиб кетди.

«Менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди,— диққат бўлиб ўзича гапирди рожа.— Мен бир неча йил подшолик қилиб, ҳеч нарса ўрганмадим. Ҳатто бемор гўдакнинг дардини давололмайман. Қўлимдан келгани бефойда хуноб бўлиш, холос. Агар жаноб Биллон бўлганда, элбатта, ёрдам қиларди: Афсуски, мен Биллон эмасман».

Гобиндо Маникко элма-эл кезиб юришни йиғиштириб, одамлар орасида яшаш, бирор фойдали иш қилишга аҳд этди.

Аракан рожасининг рухсати билан Гобиндо Маникко Рамудан жануброқдаги подшоҳ авлодига мансуб бирмаликлар қалъасига жойлашди.

Гобиндо Маникко қалъада бошланғич мактаб очди. Унга бутун қишлоқдан болалар тўпланди. Рожа уларни ўқитар, улар билан ўйнар, гоҳ бир шогирди, гоҳ иккинчи шогирдининг уйида яшаб, беморларни парвариш қиларди. Маълумки, болалар ўз табиатлари билан жаннати ҳам эмас, самовий мавжудотга ҳам кирмайди. Уларда эзгулик — беодобликка, поклик жиркантирувчи иллатларга қотишиб кетади. Болаларда худбинлик, ҳасад, ёмонлик, очкўзлик, бераҳмлик бор баста билан намоён бўлади, бундан ташқари, улар уйларида ота-оналаридан ҳам фақат яхшиликни ўрганмайдилар-да. Рожанинг ҳар бир шогирди ичига қайсар дев, ўжар ажина кириб олганди, мана энди шу ажинаю дев баччалар бир жойга тўпланиб, қалъада ҳақиқий жинлар базмини қуришди. Гобиндо Маникко бу бенаволарни зўр чидам билан тарбиялаб борарди.

Одамнинг нечоғлик бебаҳолигини, уни тарбиялаб камолга етказиш жонбозлик талаб қилишини ҳаргиз унутмасди. У ўз атрофида хайрли-савоб ишлари билан ўз мавжудиятини оқлаган одамлар бўлишини истарди, шу гоёнинг рўёбга чиқиши учун бор кучи билан кўмаклашиб, бахтсиз ҳаётида насиб бўлмаган савобга дохил бўлиш орзусида яшарди. Шу ниятини рўёбга чиқариш учун у ҳар қандай мушкулотга бардош бериб, ҳар қандай синовдан ўтишга тайёр эди. Баъзан рожа гумонсираб қоларди: «Ёлғиз ўзим деярли ҳеч нарса қилолмайман. Қани энди Биллон ёнимда бўлса!»

Шундан бошлаб Гобиндо Маникко ўз ҳаётини ўнлаб кичик Дхруболарга бағишлади.

Қ И Р Қ У Ч И Н Ч И Б О Б

(Стюартнинг «Бенгалия тарихи» асосида тасниф этилган¹)

Шоҳ Шужа Оллоҳобод яқинидаги жангда мағлубиятга учраб, укаси Аврангзеб қўшинининг таъқибидан аранг қочиб қутулди. Душман қўшини уникидан кўп даражада ортиқ, вазият хатарли эди. Шужа энди ўз тарафдорларига ишонмай қўйди. Хору зор бўлиб, қўрққанидан либосларини ўзгартириб, ўзи ёлғиз қочиб кетди. Шужа қаёққа бормасин ҳамма жойда қулогига от туёғининг дупур-дупури эшитилиб, кўзига таъқиб этиб келаётган отлиқ қўшиннинг чанг-тўзони кўринарди. Ниҳоят Шужа Патнага етиб келди. Бу ерда у эна шоҳона либос кийиб, қайтиб келгани ҳақида оиласи ва фуқароларини огоҳлантирди. Бироқ у билан изма-из Патнага Аврангзебнинг ўғли шаҳзода Муҳаммад ўз қўшини билан етиб келди. Шу тариқа Шужа Мунгерга қараб қочди.

Ҳар томондан ихтиёрига аскарлар кела бошлади. Шужа янги қўшин тузишга муваффақ бўлди. Этагидан дарё оқиб турган тоғда девор қурди. Териягари ва

¹ Стюарт, Дональд Мартин (1824—1900)—инглиз фельдмаршали. Улуғ ҳинд миллий исёнини (1857—1859 йиллар) босиришда қатнашган, ҳинд қўшинига қўмондонлик қилган, кейинча Ҳиндистон ишлари бўйича Давлат Шўросининг аъзоси бўлиб турган.

Шиклигали қалъаларини тузатиб тартибга солиб, ўз қўшини билан шу ерда қарор топди.

Аврангзеб ёш Муҳаммадга донишманд лашкарбوشي Мир Жумлани ёрдамга юборди. Шаҳзода Муҳаммад душман рўпарасида, Мунгер қалъаси яқинида саф тортиб турди. Мир Жумла эса яширинча бошқа йўлдан борди.

Шужа билан шаҳзода Муҳаммад аскарлари орасида кичик тўқнашувлар бўлиб турган пайтда, Мир Жумла қўмондонлигидаги қўшин Васантапурни босиб олди, деган нохуш хабар келди, Шужа ўз қўшини билан ваҳимага тушиб Мунгердан чиқиб, оиласи яшаб турган Ражмохол томон йўл олди. Подшоҳ қўшини уни изма-из таъқиб этиб борарди. Шужа олти кун шиддатли жанг қилиб душманни тўхтатиб турди, аммо бу тазйиққа бардош беролмаслигига ишонгандан сўнг, оиласи, қимматбаҳо нарсаларини олиб, момақалдиरोқли кечада дарёдан ўтиб, Тондуга қараб қочди. У ерга борган ҳамон қалъа иншоотини таъмир этишга киришди.

Шу даврда жалалар бошланиб, дарёларнинг суви кўтарилди, йўллар ботқоққа айланди. Бу аҳволда подшоҳ қўшинининг олға қараб юриши мумкин эмасди.

Бу тахт талашлари бошлангунча шаҳзода Муҳаммад Шужанинг қизига фотиҳа қилинган эди, бироқ уруш бошланиб, ҳар икки томон фотиҳани унутдилар.

Ёмғирлар туфайли уруш ҳаракати тўхталиб, Мир Жумла қўшини Ражмохол ёнида тутилиб қолгач, Шужанинг бир аскари яширинча шаҳзода Муҳаммад ҳужурига кириб, унга мактуб топширди. Муҳаммад уни очиб қараса, мактуб ўз қаллиғидан экан. Қиз бундай деб ёзибди: «Шаҳзода, наҳотки тақдир менга нисбатан шунчалар шафқатсиз бўлса? Наҳотки мен эрим деб бино қўйган, юрагимни, муҳаббатимни бағишлаган йигитнинг отамга қарши қонли қилич кўтариб келишининг шоҳиди бўлсам? Бу бизнинг тўйимизми, шаҳзода? Бу қадар дабдабали тайёрлик шунга эмасми? Пойтахтимиз Ражмохолнинг қонга бўялиши, Деҳлидан сиз олиб келган кишанлар тўёнадир балки? Ёки бу муҳаббатимиз риштасими, шаҳзода?»

Кутилмаган қаттиқ зилзиладан қоялар чилпарчин бўлгандай, Муҳаммаднинг юраги ҳам пора-пора бўлди. Йигитнинг ороми кетди. Унга подшоҳнинг илтифоти, тахти не ҳожат?! Шаҳзода бунинг оқибати нима бўли-

шини ўйлаб ҳам кўрмади — ҳамма андишалар биринчи муҳаббат оловида куйиб кул бўлди. Шаҳзода илгари ҳам бир неча бор отаси Аврангзебнинг маккорлик, шафқатсизлигини юзига солиб, унинг ғазабини кўзгаган эди.

Мана ҳозир ҳам шаҳзода Муҳаммад ўз ҳарбий бошлиқларини чақириб, уларнинг олдида подшоҳнинг маккорлиги, бебошлиги туфайли юрагида қайнаб турган ғазабини тўкиб-солди.

— Мен Тондуга бориб, амаким томонга ўтиб оламан. Кимки менга содиқ бўлса, мен билан борсин.

Ҳарбий бошлиқлар бош эгиб таъзим қилишди.

— Ҳукмдоримиз илтифот қилиб ҳақиқатни айтдилар. Эртага садоқатимизнинг шоҳиди бўладилар. — Қўшиннинг ярми Тондуда бўлади.

Ўша куни шаҳзода Муҳаммад дарёдан кечиб ўтиб, Шужа қароргоҳига келди.

Тондуда тўй-тантана бошланди. Уруш ҳамманинг эсидан чиқди, гўё уруш бўлмагандай. Ҳозиргача Шужа хонадонига фақат эркаклар банд эди. Энди хотинлар ҳам югур-югур билан оёқдан қолишди. Шужа зўр меҳрибонлик, катта шодлик билан кутиб олди Муҳаммад-ни. Узоқ жангу жадаллардан сўнг қариндошлик риштаси яна мустаҳкамлангандай туюлди. Тўйни зўр дабада билан ўтказишди, бироқ мусиқа садолари тинмай, подшоҳ қўшини босиб келаётгани маълум бўлди.

Муҳаммад Шужа қароргоҳига жўнаши билан аскарлари Мир Жумлага хабар қилишди. Улардан бирортаси шаҳзоданинг кетидан бормади. Аскарлар, Муҳаммад кўра-била туриб ўзи жар ёқасига боряпти, ҳозир унинг кетида бориш — қип-қизил аҳмоқлик, деб қўйишди.

Аммо Шужа билан Муҳаммад, уруш вақтида подшоҳ қўшинининг бир қисми шаҳзода томонга ўтади, деб ишонардилар. Шу умид билан шаҳзода жанг майдонига кириб ўз байроғини тикди. Подшоҳ қўшинининг катта бир дастаси — отряди унга қараб юриш бошлади. Муҳаммад қувониб кетди. Аммо яқинлашиб келгач, подшоҳ қўшини Муҳаммад аскарларига қараб тўп ота бошлади. Шаҳзода ўз хатосини билди, бироқ кечиккан эди; унинг аскарлари тумтарақай бўлиб қоча бошлади. Жангда Шужанинг катта ўгли ҳалок бўлди.

Бахтсиз Шужа шу кечаси куёви ва бутун oilаси

билан тез рафтор қайиқда Даққага қочди. Мир Жумла қочоқларни таъқиб этмай, янги забт этилган ўлкада тартиб ўрнатишга киришди.

Муҳаммаднинг ҳурмат ва бойликни писанд қилмай, ўз ҳаётини хавф остида қолдириб, энг оғир кунда, дўстлари бирин-кетин юз ўгириб турганда, ҳузурига келиши Шужага жуда зўр таъсир қилди. Шужа бу йигитни жону дили билан севиб қолди. Бироқ Даққада Аврангзебнинг чопарини қўлга туширишди, унинг ёнидан топилган хатни Шужага топширишди. Аврангзеб шаҳзодага бундай деб ёзганди:

«Фарзанди аржумандим Муҳаммад, сен ўз бурчинга лоқайд қараб, отанга қарши бош кўтариб, ўз шаънинга доғ туширдинг. Аёл табассумига мафтун бўлиб, ўз йўлингдан четга чиқдинг. Келгусида бутун Ҳиндистонни идора қилиши лозим бўлган шаҳзода ҳозир бир хотиннинг қули. Майли, нима бўлганда ҳам, биз ўз қилмишидан пушаймон бўлиб, оллоҳни ўртага солиб, қасамёд этган Муҳаммадни афв этдик. Аммо, Муҳаммад, қандай топшириқ билан юборилган бўлса, шунини охирига етказгандагина бизнинг илтифотимизга ноил бўла олади».

Шужа лол бўлиб қолди. Муҳаммад, ҳеч қандай пушаймонликдан хабарим йўқ, бу отамнинг макри, деб уни ишонтиришга ҳўп уринди. Аммо Шужанинг шубҳаси тарқалмади. У уч кун тафаккурга бориб, тўртинчи кун Муҳаммадни чақиртирди:

— Орамиздаги ишонч занжири заифлашди, ўғлим. Сендан илтимос қиламан, хотинингни олиб бу ердан кет, йўқса, менинг кўнглим тинчимайди. Сен учун хазинамнинг эшиклари очиқ, қайнатангдан тортиқ тариқасида хоҳлаганингча дуру жавоҳир олишинг мумкин.

Муҳаммад кўз ёшларини артиб хайрлашди. Хотини ҳам у билан бирга кетди.

«Мен бошқа жанг қилмайман,— деди Шужа ўз-ўзига.— Читтагонгга етиб олсам бўлди, у ерда кемага тушиб, Маккага бораман».

Шужа ҳеч кимга билинтирмай Даққадан чиқиб кетди.

ҚИРҚ ТҰРТИНЧИ БОБ

Ёмғирли бир кунда, пешиндан кейин, Гобиндо Маникко яшаб турган қалъага олиб борадиган йўлда бир дарвиш, учта бола ва бир кекса ҳаммол кўриниб қолди. Қаттиқ шамол эсиб, сел шиддат билан савалаб турарди. Болалар тамом қолдан тойган кўринардилар. Уларнинг ўн тўрт ёшларга бориб қолган энг кичиги совуқдан қалтираб, қорғин овозда:

— Дада, мен бошқа юролмайман, — деди-да, баттарроқ қалтираб кетди.

Дарвиш оғир хўрсиниб, уни бағрига босди. Шунда болаларнинг энг каттаси кичигини койиб кетди:

— Йўлда йиғлашдан не фойда? Бекорга дадамни хафа қиласан, холос.

Болагина йиғисини аранг тўхтатди.

— Қаерга кетяпмиз ўзи, дада? — сўради дарвишдан ўртанча ўғли.

— Ҳу анави қалъага, минорани кўряпсанми?

— У ерда ким бор?

— Менга айтишларича, у ерда дарвишга айланган бир рожа яшайди.

— Рожа нега дарвиш бўлиб қолибди?

— Билмайман, ўғлим. Эҳтимол укаси зўравонлик билан тожу тахтини тортиб олиб, ўзини подшоҳлик чегарасидан ҳайдаб юборгандир. Эҳтимол дарвиш жандасидан бошқа ёпинғичи бўлмай, укаси таъқибидан паноҳ топиш учун шу қоронғи лаҳаддан ўзга бошпанаси йўқдир.

Дарвиш лабларини маҳкам қисиб, ҳаяжонини босди.

— Дада, бу дарвиш қайси мамлакатнинг подшоси экан? — сўради катта ўғли.

— Билмайман, ўғлим.

— Агар у сизга жой бермаса-чи?

— Унда дарахт остида тунашга тўғри келади. Бошқа қаерга ҳам борардик?

Кечга яқин улар қалъага келишди. Дарвиш билан Гобиндо Маникко учрашиб, бир-бирларига ҳайрат билан қараб қолишди. Нотаниш ҳақиқий дарвишга ўхшамасди, унинг юзида дунёнинг ҳою ҳавасларидан воз кечган, арзимас алам-ситамларга лоқайд қараб, руҳан ягона, улуғ мақсад сари интилганларга хос ички нур кўринмасди. Дарвиш ҳамиша сергакланиб турар, аф-

тидан нимадандир хавфсирарди. Қандайдир қондирилмаган ҳирс кўзларида чақнаб, телба адоват қимтилган лаблар, бир-бирига босилган тишлар орасидан отилиб чиқишга йўл тополмай, орқага, юракнинг қора ғорига ўрмалаб кириб, у ерда чаёндек ўз-ўзига заҳар соларди. Дарвиш билан бирга келган нозик-ниҳол болалар ҳориб-толган, мажолдан кетган кўринардилар. Улар ўзларини вазмин, шу билан бирга кибру ҳаволи тутардилар. Уларни болалигидан бошлаб эъзоз-икром чўққисига чиқариб, авайлаб ўстирганлари, ҳозир биринчи бор ерга тушганлари шундай сезилиб турарди. Илгари улар йўловчилар оёғи чанг бўлишини эшитиб билган бўлсалар, эндиликда ўзлари дарбадар бўлиб, ҳар қадамда ифлослик ва қашшоқликка дуч келмоқдалар. Уларнинг бутун оламга нафрат билан қарашлари таажжуб эмас: чунки ерда юриш палосда юришга сираям ўхшамайди. Ер эса нима учундир улардан ранжиб, улкан гиламинини йиғиштириб қўйибди. Улар ўз бахтсизликлари учун ҳаммани барабар айблар эдилар. Яқинроқ келиб садақа сўрашга ботинган бенавони улар сурбет деб ўйлашарди. Оч гадога, унинг афтига қарамай, яқин келмасин деб, суллоҳ итга суяк ташлагандек ҳовучлаб танга ташлардилар. Муҳтожлик жулдирга ўраб, аянч аҳволга солиб қўйган кўпчилик уларнинг назарида тарбиясизлик, дағаллик намойиши эди. Албатта, улар ҳаммадан кўпроқ ерни айблашар эди, чунки ҳозир ерда улар учун на бахт, на ҳурмат бор.

Шундай қилиб, Гобиндо Маникко бу нотаниш кимсанинг умуман дарвиш эмаслигини дарҳол пайқади. У эл осудалигини кўзлаб ўз хоҳишларидан кечгани йўқ, аксинча, бошига бахтсизлик тушиб, ўз истаклари рўёбга чиқмагани сабабли ҳаммадан нафратланиб, ҳаммага зарда қилиб юрибди. У, мен нимани хоҳласам одамлар шуни қилиши керак, деб ишонади. Мабодо унинг ўзидан бирор нарса талаб қилинса-чи, эҳтимол буни қилар, борди-ю қилмаса — унда ҳам ўпкалашга ўрин йўқ. Бироқ ҳаммаси у кутгanning акси бўлиб чиқди, натижада у дарғазаб бўлиб, ҳаммани лаънатлаб, тарки ватан этди.

Гобиндо Маниккони кўриб дарвиш ҳам ҳайратда қолгани ўқувчига аён. У бу ерда баднафс, турган-битгани гўшт, қорни катта, саллали бир одамни ёхуд фақирона кийинган, ирkit, аммо мағрур дарвишни — хул-

ласи мунофиқликнинг мужассам тимсоли, кул тепасида кул ёпиниб ётган гўлахни кўрсам керак деб фараз этганди. Аммо Гобиндо Маникко бутунлай бошқача одам бўлиб чиқди. У ҳамма нарсадан воз кечган, шунга қарамай, ҳамма нарсага молик одамдай таассурот қолдирди. У ўзини ихтиёрий равишда оламга бахш этгани учун оламини забт этди. У рожа, чунки беҳуда тараддуд, дабдаба, ҳашамлардан воз кечди, у дарвиш, чунки оламга, одамларга, ҳаётга яқин, бинобарин, унга дарвиш ёхуд рожага ўхшаши учун машқ қилишнинг ҳожати йўқ,

Гобиндо Маникко меҳмонларни жуда меҳрибонлик билан кутиб олди. Аммо меҳмонлар унинг меҳрибонлигига такаббурлик билан, табиий бир ҳолдай қарашди. Гўё бунинг ғамхўрлигига уларнинг комил ҳуқуқлари бордай, улар ҳатто рожадан ҳордиқ чиқаришлари учун шароит яратиб беришни талаб қилишди.

— Афтидан, сен жуда чарчаганга ўхшайсан,— Гобиндо Маникко мулойимлик билан болаларнинг каттасига мурожаат қилди. Аммо у жавоб ўрнига тушуниб бўлмайдиган қилиб бир нима деди-ю, яна ҳам отасига яқинроқ бориб турди. Рожа кулимсиради.

— Сизлар бундай саёҳатга кўникмагансиз. Бизникида бир оз туринглар, мен сизларнинг яхши ҳордиқ чиқариб, хушвақт бўлишларингиз учун ҳамма чорани кўраман.

Рожага қандай жавоб беришни ва ўзларини қандай тутишни билмай, гўё бу одам уларга ифлос қўлини теккизиб қўйишидан қўрққандай, болалар яна ҳам оталарига яқинроқ бориб, унинг пинжига киришди.

— Хайр, майли, сизнинг қалъангизда бир оз турганимиз бўлсин,— деди дарвиш улуғ илтифот қилган оҳангда, ичида эса: «Менинг кимлигимни билганингда — қувониб эсинг кетарди»,— деб ўйлади.

Рожа қанча уринмасин болаларни жазб этолмади, афтидан, дарвиш ҳам буни истамасди.

— Эшитишимча, сиз бир вақтлар рожа экансиз, қайси мамлакатда? — сўради дарвиш.

— Трипурда.

Болалар Трипур ҳақида ҳеч нарса билишмасди, шунинг учун Гобиндо Маниккони қандайдир бир овлоқдаги хон деб ўйлашди, аммо дарвиш бесаранжомланиб қолди.

— Қандай қилиб тахтдан маҳрум бўлдингиз?
Гобиндо Маникко дарҳол жавоб бермади.

— Мени мамлакатдан Бенгалия ноиби Шоҳ Шу-
жа чиқариб юборди.

Ноккхотро Райнинг номи ҳатто эслатилмаганди.
Бу ўринда болалар сесканиб, оталарига қараб қўйиш-
ди. У салча оқариб кетди.

— Балки бу укангизнинг ишидир?— тўсатдан сў-
раб қолди дарвиш.— Сизни ҳайдаб юборган, дарвиш
бўлишга мажбур этган ўшадир?

— Сиз бунча маълумотни қаердан олдингиз, со-
ҳиб?— таажжубланди Гобиндо Маникко, аммо ўйлаб
кўриб, таажжубга ўрин йўқ, биров унга айтгандир-да,
деб қўя қолди.

— Мен ҳеч нарса билмайман,— шошилиб гапирди
дарвиш.— Бу шунчаки менинг гумоним, холос.

Қоронғи тушиши билан ҳамма ухлагани кетди. Бу
кеча дарвиш кўз юммай чиқди. Қўрқинчли тушлар
унга ором бермади ва ҳар бир товушдан сапчиб туша-
верди.

Эртасига дарвиш рожага бундай деди:

— Баъзи жуда муҳим сабабларга кўра биз қалъа-
да узоқ туриб қололмаймиз. Бугун жўнашимиз керак.

— Болалар йўлда чарчашган, қўйинг, бир оз дам
слишсин.

Болалар ранжишди. Энг каттаси отасига қараб жа-
воб берди:

— Биз бола эмасмиз, ҳар қандай қийинчиликка
бардош берамиз.

Кибру ҳаводан улар рожанинг меҳрибонлигини
ҳам рад этишди. Гобиндо Маникко баҳслашиб ўтирма-
ди.

Дарвиш йўлга тушадиган пайтда қалъада яна бир
меҳмон пайдо бўлди. Рожа ҳам, дарвиш ҳам уни кў-
риб ҳайратда қолишди. Дарвиш довдираб, ўзини қан-
дай тутишни билмай қолди. Рожа меҳмонга таъзим
этди. Бу етти ухлаб тушга кирмаган Рогхупотининг
ўзи эди. Шунда брахман рожанинг таъзимига жава-
бан:

— Омад ҳамроҳингиз бўлсин!— деди.

— Сиз Ноккхотронинг олдидан келдингизми, тақ-
сир?— бир оз бесаранжом бўлиб сўради Гобиндо Ма-
никко.— Бирор ҳодиса рўй бердими?

— Ноккхотро сиҳат-саломат, унинг учун ташвиш қилмаса ҳам бўлади.

Қўлини тепага кўтариб, Рогхупоти давом этди:

— Сизнинг ҳузурингизга мени Жай Сингх юборди... У оламдан ўтди... Мен унинг хоҳишини бажо келтиришим лозим, йўқса, менда ором бўлмайди. Мен сиз билан қолиб, ҳамма ишларингизда кўмакчи бўламан.

Гобиндо Маникко Рогхупотининг руҳий ҳолатини дарҳол пайқамади, дастлаб унга брахман ақлдан озгандай туюлди.

— Мен ҳаммасини кўрдим, ҳаммасини тушундим,— яна гапга киришди Рогхупоти.— Нафрат ҳам, ҳокимият ҳам бахт келтирмайди. Ягона ҳақ йўл — сиз танлаган йўл. Мен сиздан қасос олдим, сизни кўролмадим, қонингизга ташна бўлиб юрдим, энди эса ўзимни тамом сизга топшираман.

— Йўқ, тақсир, бу фикрингиз тўғри эмас, сиз мени ўраб олган, соядек кетимга тушган душманларимдан халос этиб жуда катта иш қилдингиз.

Рогхупоти Гобиндо Маникконинг сўзларини тузук-қуруқ эшитмади.

— Умр бўйи мен одамлар қонини тўкиб, хизматини қилган урғочи иблис менинг ҳам юрак қонимни сўриб бўлди. Мен у қонхўр, ҳиссиз, анқовни ҳайдаб юбордим. Махарожа подшоҳлигидаги ибодатхонада энди у йўқ... У саройга бориб тахтга чиқиб олди.

— Агар у ибодатхонадан ҳайдалган бўлса, вақти келиб, одамлар қалбидан ҳам ҳайдалиши мумкин.

— Йўқ, махарожа,— бирдан орқа томондан таниш овоз эшитилди,— инсон қалбининг ўзи ҳақиқий ибодатхона. Ана шу жойда қилич чархланади, ана шу жойда минглаб одамлар қурбон этилади, тош бутхонадагиси эса юракда рўй берганларнинг аянч намоиши, холос.

Рожа ўгирилиб, мулойимгина кулиб турган Биллонни кўрди.

— Бугун мен учун қандай шодон кун...— ҳаяжондан овози қалтираб гапирди Гобиндо Маникко ва брахманга таъзим этди.

— Махарожа ўз-ўзидан қолиб келиб, ўзгаларни ҳам ўзига жазб этди, шунинг учун бугун унинг олдига дўсту душманлари тўпланган.

Шу пайт дарвиш олдинга чиқди.

— Махарожа, мен сизнинг душманингиз эдим, аммо энди мен ҳам сизнинг олдингизда бош эгаман. Мана бу брахман мени билади,— дарвиш Рогхупотини кўрсатди.— Мен Бенгалия ҳокими Шужа бўламан. Беёзиқдан-беёзиқ сизни ҳайдаган менман. Мана энди шу гуноҳимнинг жазосини тортиб юрибман. Укамнинг нафрати мени изма-из таъқиб этиб юрибди, ўз давлатимда менга бош суққудай жой йўқ. Мен ортиқ яшириниб юролмайман. Энди ўзимни сизнинг ҳукмингизга топшириб, шундагина эркин нафас олишим мумкин.

Рожа ва ноиб қучоқлашиб кўришдилар.

— Мен қандай бахтлиман...— дея олди холос Гобиндо Маникко.

— Махарожа, сиз билан душманлик қилишнинг ўзи бир саодат,— деди Рогхупоти.— Мен сиздан қутулишга ҳаракат қилдим, аммо охир-оқибат ўзим сизни қидириб келдим. Агар душманлик қилмасак мен сизни бунчалик билмасдим.

— Агар сиртмоқдан чиқишга уринсанг, у бўйнингни баттар қисади,— кулимсиради Биллон.

— Мен ғам-андухлардан қутулдим,— деди Рогхупоти,— осудаликка эришдим.

— Осудалик ва бахт бизнинг ўзимизда,— жавоб берди Биллон,— бироқ биз буни пайқамаймиз. Парвардигор сопол тувакни обиҳаёт билан тўлдирганига ҳеч ким ишонмайди. Кўпинча биз бу обиҳаёт лаззатини тувак сингандан кейин биламиз-да, сўнгра: «Шу нидишда шундай нарса бўлса-я!»— деб ҳайратда қоламиз.

Шу пайт шовқин ва кулги эшитилди — саройга болалар ва ўсмирлар кириб келишди.

— Мана, томоша қилинг, тақсир! Менинг Дхруболарим,— Биллонга мурожаат қилди рожа шогирдларини кўрсатиб.

— Бунча болаларни тўплашингизга сабаб бўлган Дхрубо ҳам сизни унутгани йўқ. Ҳозир у ҳам шу ерда бўлади.

Биллон ташқарига чиқиб, тездан қўлида Дхрубо билан кириб келди.

— Дхрубо!— хитоб этди рожа брахмандан болани олаётиб ва уни бағрига босди. У жимгина бошини Гобиндо Маникконинг елкасига қўйди. Унинг кўнгли алам билан тўлганди — ахир у рожани озмунча кут-

димин! Бола уялинқираб, юзини Гобиндо Маникко кўкрагига яширди.

— Ҳаммасининг оқибати хайрли бўлди-ю, аммо Ноккхотро мени акам деб атамади.

— Махарожа, — қизгин жавоб берди Шужа. — Бегоналар бир-бирларига биродарона муносабатда бўлиши мумкин, лекин укадан буни кутиб бўлмайди!

Ўқ Шужанинг юрагини чуқур тешиб ўтганга ўхшайди.

Х О Т И М А

Дарвиш билан пайдо бўлган уч ўсмир — Шужанинг эркакча кийиниб олган қизлари экан. Ноиб улар билан Читтагонгга етиб борди, нияти Маккага бориш эди, бироқ, қасдига олгандек селлар бошланиб, бирор кема бундай узоқ сафарга чиқмади. Шужа ночор қолиб, қалъага қайтиб келди, бу ерда билдики, подшоҳ қўшини ҳамон уни қидириб юрибди. Гобиндо Маникко Шужага от, аравалар бериб, катта ҳайъат билан уни ўз дўсти Аракан ҳукмдори ҳузурига юборди. Хайр-маъзур асноси ноиб рожага қимматбаҳо қилич тақдим қилди.

Гобиндо Маникко, Рогхупоти ва Биллон қишлоққа жон киритишди: қалъа қишлоқнинг юраги бўлиб қолди.

Орадан олти йил ўтди. Чхотро Маникко вафот этиб, Трипурдан Гобиндо Маниккога, қайтиб келиб тахтга чиқсангиз, деган илтимоснома билан чопар келди.

— Мен Трипурга қайтмайман, — деб жавоб берди Гобиндо Маникко.

— Сиз рози бўлишингиз керак, — эътироз этди Биллон. — Бурчга нописандлик билан қараш мумкин эмас.

Рожа ўз мухлисларига қаради.

— Шунча вақтдан бери юракда асраган орзу-умидларим, шунча меҳнатим сингган ишларим чала қолиб кетаверадими?

— Сиз бошлаган ишни мен охирига етказаман, — деди Биллон.

— Сиз бўлмасангиз мен Трипурда ҳеч нарса қилолмайман.

— Йўқ, махарожа, энди менинг керагим йўқ, энди

ўз кучингизга таяниб иш тутсангиз бўлади. Мен вақт-вақти билан сиздан хабар олиб тураман.

Рожа Дхрубони олиб ўз подшоҳлигига қайтди. Дхрубо ўсиб-улғайди. У Биллоннинг таъсирида санскрит ва шастрларни ўрганишга киришди. Рогхупоти яна қоҳинлик лавозимини эгаллади. Энди у ибодатхонада тирик Жай Сингхнинг нафасини ҳис этгандай бўларди.

Араканнинг маккор ҳукмдори Шужани ўлдириб, унинг кичик қизига уйланди.

«Аракан ҳукмдорининг Шужага нисбатан шафқатсизлиги Гобиндо Маниккони қаттиқ ранжитди. Унинг номини абадийлаштириш учун қимматбаҳо қиличини пулга айлантириб, Комилла шаҳрида ажойиб масжид қурди. Бу ҳозиргача сақланиб, Шужа масжиди номи билан машҳурдир.

Гобиндо Маникконинг ҳаракати билан Мехеркул обод этилди. У брахманларга катта мулклар ҳадя қилди, бу хусусдаги иноятномалари мис лавҳаларга битилган. Комилладан жануброқдаги Батиш қишлоғида махарожа Гобиндо Маникко сув омборлари қаздирди. Махарожа кўп эзгу ишларни бошлади, аммо уларни интиҳосига етказолмай, таассуф билан, милоднинг 1669 йилида дунёи фонийдан дунёи боқийга риҳлат қилди»¹.

1887 й и л

¹ Кейинги икки абзац Бабу Кайлашчондро Сингхнинг «Три-пур тарихи» китобидан олинди (муаллиф изоҳи).

На узбекском языке

Рабиндранат Тагор

РАДЖА-МУДРЕЦ

Исторический роман

Издательство «Ёш гвардия» — Ташкент — 1979

Перевод с издания Гослитиздат—Москва—1961 г.

Редактор Э. Миробидов

Рассом Қ. Алиев

Расмлар редактори Э. Валиев

Техн. Редактор Г. Аҳмаджонова

Корректор М. Ортиқова

ИБ № 458

Теринга берилди 25/IX-1978 й. Босишга рухсат этилди 20/III-1979 й. Формати 84×108^{1/32}. Қогоз № 1 Босма листи 4,25, Шартли босма листи 7,14. Нашр листи 6,81 Тиражи 30000, Ваҳси 75 т. Заказ 613. Шартнома № 80-75.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 1- босма-хонаси, Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21.